

ПАЧ 5
ТТ 88
Г-00 кн. 2

ТРУДОВЕ
ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• КИРИЛ
И МЕТОДИЙ •

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1987

ТОМ XX, КН. 2

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ
И МЕТОДИЙ“

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITE
„CYRILLE
ET METHODE“
DE
V. TIRNOVO

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

TOME XX, LIVRE 2
FACULTÉ PHILOLOGIQUE
LINGUISTIQUE
SOFIA, 1987

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
•КИРИЛ
И МЕТОДИЙ•

ТОМ XX, КНИГА 2
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ЕЗИКОЗНАНИЕ
СОФИЯ, 1987

ПАТ 8
П 84

Настоящият том се посвещава на двадесетгодишния юбилей от създаването на Великотърновския университет „Кирил и Методий“.

Le présent volume est dédié au vingtième anniversaire de la fondation de l'Université „Cyrille et Méthode“.

1578 / 1988
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА

В. ТЪРНОВО ДП

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. к. ф. н. Ангел Давидов (председател), доц. к. ф. н. Йордан Еленски, доц. к. ф. н. Русин Русинов, ст. ас. Маргарита Палукова (научен секретар)

● Великотърновски университет „Кирил и Методий“, 1987 г.
c/o Jusautor, Sofia

Индекс 82(05)

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Христо Грънчаров. За възникването на перифрастично бъдеще със <i>sculan</i> и <i>willan</i> в староанглийския (IX—X в.).	7
2. Върбан Въртов. Местоименията в преводната поема „Митология Синтипа Философа“ от „Втори видински сборник“ на Софроний Врачански	43
3. Пенка Радева. Глаголи с помощни функции в съставното глаголно сказуемо	75
4. Русин Русинов. Културно-исторически и филологически основи на Търновската езиково-правописна школа през Възраждането	105
5. Йорданка Пъшева. Семантическа характеристика четири прилагателни „большой степени признака“ в современном русском литературном языке и их болгарских параллелей	137
6. Николай Ковачев. Селищните имена в Габровски окръг като исторически извор	165

TABLE DES MATIERES

1. Christo Grancharov. On the rise of periphrastic future with <i>sculan</i> and <i>willan</i> in Old English (IX—X c.)	7
2. Vârban Vâtov. Les pronoms dans la nouvelle „La Mythologie de Sintype le Philosophe“ de „Second recueil de Vidin“ de Sofroni Vratchanski.	43
3. Penka Radéva. Verbes participant à la formation du prédicat complexe	75
4. Roussine Roussinov. Bases culturelles, historiques et philologiques de l'Ecole linguistique et orthographique de Tirnovo pendant la Renaissance	105
5. Jordanka Pusheva. Semantic characteristics of four adjectives meaning 'a large degree of the qualitative sign' in the modern literary Russian language and of their Bulgarian parallels	137
6. Nicolai Kovachev. The names of towns and villages in the Gabrovo region as a source of historical information	165

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XX, книга 2

Филологически факултет

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XX, livre 2

Faculté philologique

1985

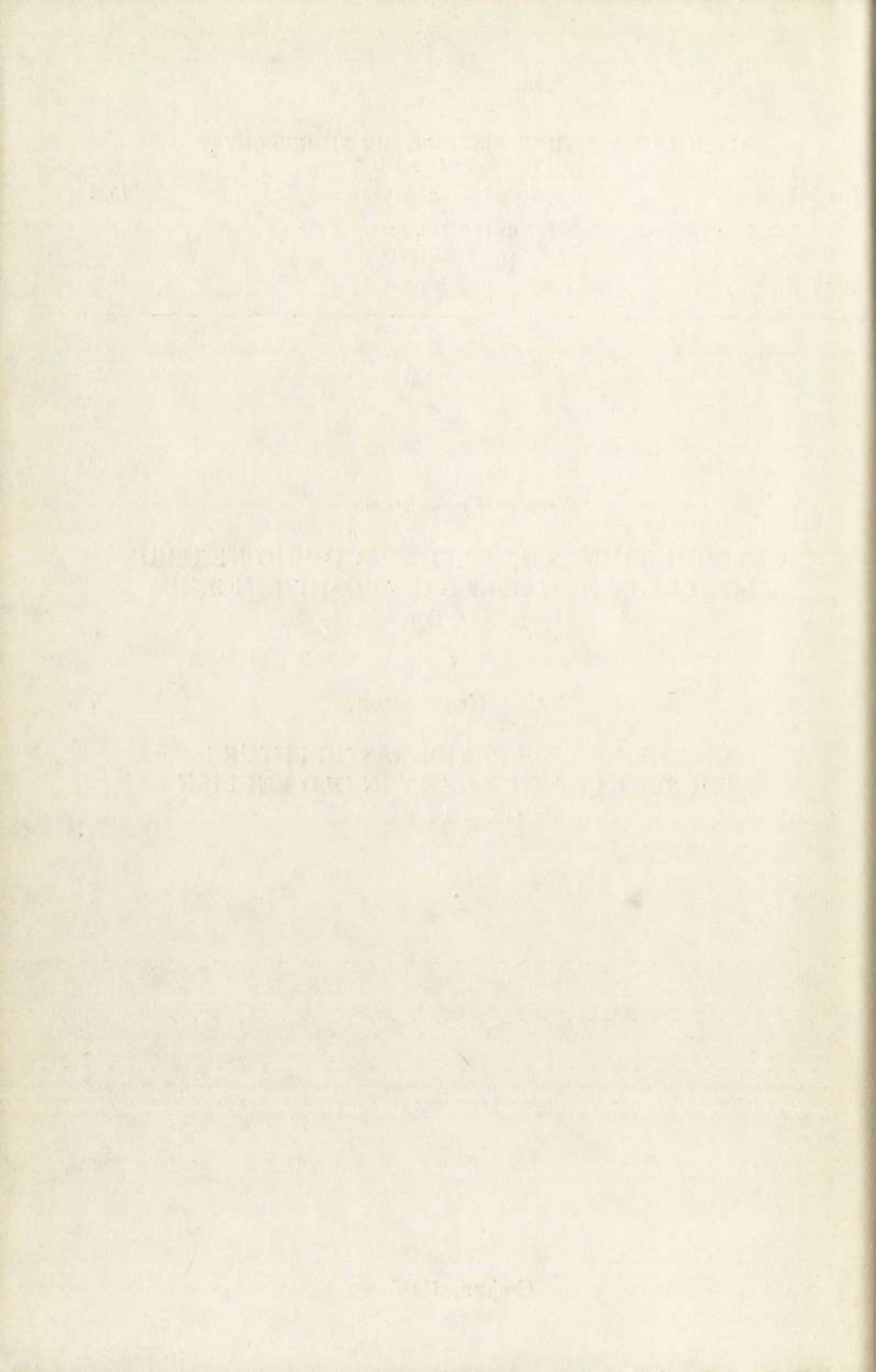
Христо Грънчаров

ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ПЕРИФРАСТИЧНО БЪДЕЩЕ
СЪС *SCULAN* И *WILLAN* В СТАРОАНГЛИЙСКИЯ
(IX—X в.)

Christo Grancharov

ON THE RISE OF PERIPHRASTIC FUTURE
WITH *SCULAN* AND *WILLAN* IN OLD ENGLISH
(IX—X c.)

София, 1987

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Възникването и разпространението на перифрастични конструкции за различни глаголни времена, които постепенно изместват от употреба по-старите флективни форми, са феномен от особено значение за английския език и представлява една от най-интересните иновации в глаголната система на езика. В края на староанглийския период в езика се появяват перифрастични форми за бъдеще, перфект, пасив и др., при тях с помощта на синтактична конструкция се изразява това, което през по-ранните стадии от развитието на езика се е изразявало чрез флексии. Тези синтактични конструкции или съчетания са известни под името „перифрастични“, тъй като предават идеята за глаголното действие по описателен път вместо чрез морфологична форма. Тук следва да се направи разграничение между термините „перифрастичен“ и „аналитичен“. Последният се използва широко в съветската литература¹ за синтактични конструкции от подобен тип, които обаче са вече напълно граматикализирани, като например бъдещето и перфекта в съвременния английски език. Тъй като синтактичните конструкции за бъдеще време в староанглийския език представляват, общо взето, свободни синтактични съчетания на модален глагол и инфинитив, по-добре е за тях да се използва терминът „перифрастични“.

Тук е може би мястото да поясним защо настоящото изследване е фокусирано върху перифрастичните конструкции за бъдеще време, а не върху всички възможни начини за изразяване на бъдеще време в езика. Известно е, че от гледна точка на съвременния език бъдеще време може да се изрази не само с помощта на shall/will+инфинитив, но също чрез сегашно продължително време с конструкцията to be going to+inf.² и сравнително по-рядко с просто сегашно време и различни лексикални средства. От едно статистическо изследване, направено от Душкова и Ур-

¹ В. М. Жирмунский, Общее и германское языкознание, Л., 1976, с. 82—125; М. М. Гухман, Глагольные аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова (на материале немецкого языка). — В: „Вопросы грамматического строя“, М., 1955, с. 345; В. Н. Ярцева, Историческая морфология английского языка, М., 1960, с. 123—129; И. Г. Кошечая, Типологические структуры языка, Издательство Киевского университета, 1972, с. 168—174.

² А. Danchev et al., The Construction going to+inf. in Modern English, Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik, 4, Leipzig, 1965.

банова³, става ясно обаче, че аналитичните форми за бъдеще време със shall и will далеч превъзхождат по честота на употреба всички останали форми за изразяване на бъдеще. От общо всички регистрирани примери в работата на гореспоменатите автори на бъдещето, образувано със shall/will, се падат 80% и само 20% на всички останали начини за изразяване на бъдеще време. До подобни резултати в проучванията си достигат също Е. Б. Константинов (1952) и Х. В. Джордж (1963, I). (Двамата автори се цитират по статията на Душкова и Урбанова.) Тези резултати показват, че с най-голяма фреквентност на употреба се характеризират формите за бъдеще със shall и will, което обяснява и избора на темата за това изследване. При разглеждането на една граматична форма в исторически аспект неизбежно възниква и въпросът, откога трябва да започне разглеждането на възникването и развитието на тази форма. Известно е, че английският се отделя като самостоятелен език от останалите германски езици след заселването на англосаксонците на Британските острови. Затова считаме, че изследването на езикови факти, свързани с развитието на английския език, трябва да започне от появата на първите писмени паметници на острова, т. е. от староанглийския период.

2. ЦЕЛИ И МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

При всяко историческо изследване на езикови факти неизбежно възниква въпросът за съотношението на синхронията и диахронията в анализа и описанието на езика. По въпроса съществува голямо разнообразие от мнения, които най-общо се свеждат към две тенденции — едната от тях дава превес на синхронното описание на езика, а другата — на диахронното. Авторите и мненията, застъпвани от тях, са вече подробно разгледани и анализирани от А. Данчев⁴ и затова няма да се спираме подробно на тях тук. Ще се опитаме да очертаем нашето виждане по подхода, който ще се използва в настоящата работа. Тъй като синхронията и диахронията се намират в диалектическо единство, пренебрегването на единия подход за сметка на другия очевидно би дало само една изкривена и непълна картина на промените, настъпили в структурата на езика. Считаме, че за целите на настоящото изследване ни е необходим такъв метод на работа, който запазва единството на синхронията и диахронията. Това ще способствува за най-пълното и точно описание на езиковите факти. Като имаме предвид, че основната задача на настоящата

³ L. Duskova, V. Urbanova, A Frequency Count of English Tenses with Application to Teaching English as a Foreign Language, Prague, Studies in Mathematical Linguistics, 1967, Vol. 2.

⁴ А. Данчев, За съотношението на синхронията и диахронията. — „Руски и западни езици“, 2—3, 1974.

работа си остава въпросът за възникването на перифрастичните конструкции за бъдеще време, ще се опитаме на базата на събирания езиков материал и на подобни явления в други сродни германски езици да хвърлим светлина върху причините, довели до появата им в езика, и да покажем доколко тези конструкции могат да се считат за граматикализирани. Тук е необходимо да се спомене и за неизбежните ограничения, съпътстващи изследвания като настоящото, базирано на езиков материал от писмени паметници на езици, които вече не се говорят. Първата и най-съществена пречка за изследвача е невъзможността за консултации и доуточнявания с жив носител на езика по различни видове проблеми, възникващи в процеса на работа. Ето защо специалистът е принуден да се осланя главно на собствените си познания и интуиция и в най-добрия случай на помощта на квалифицирани специалисти от същата област. Така например много често няма възможност да се провери дали дадена структура няма алтернативни варианти. Поради това сме длъжни да приемем, че единствените възможни варианти на дадената структура са тези, които действително са регистрирани в изследваните текстове. От само себе си се разбира, че резултатите от настоящото изследване се отнасят само до цитирания корпус и че привличането на допълнителен материал може евентуално да внесе някои нови моменти. Едно такова разширяване на корпуса би могло да се използва при една бъдеща разширена разработка на въпроса, която да обхване не само възникването, но и последвалото развитие на перифрастичните съчетания за бъдеще време през вековете до наши дни.

3. ОБЗОР НА ЛИТЕРАТУРАТА ПО ТЕМАТА

С проблема за перифрастично бъдеще време в английския език са се занимавали редица автори. Правени са опити да се анализира развитието на перифрастичните конструкции от различни аспекти. Изследвани са промените, настъпили в семантиката на двата модални глагола през различните периоди от развитието на езика, предложени са и няколко теории за произхода на конвенционалните правила за употребата на граматикализираните форми за бъдеще, правени са също и опити за обяснение на същността на този феномен. Все пак на нас ни се струва, че не всички въпроси, свързани с появата и развитието на перифрастичните конструкции в аналитични форми за бъдеще време, са достатъчно добре изяснени от авторите, занимавали се с проблема. Докато почти всички изследвачи са съгласни, че през староанглийския период *shall* се е използвал по-често като спомагателен глагол за перифрастично бъдеще, съществуват различия в мненията дали *shall* и *will* са били използвани да образуват едно

чисто темпорално бъдеще. Лютгенс⁵ намира, че на староанглийския глагол *sculan* не му липсва модално оцветяване, въпреки че значението за бъдеще време е имплицирано в съчетанията с него. Люнгрен⁶ също твърди, че модалността на двата глагола изпъква ясно във всички примери. Той приема, че *shall* преобладава в староанглийския, но през средноанглийския период започва да се налага *will*, особено за второ и трето лице. Блэкбърн⁷ обяснява употребата на *shall* и *will* в Алфред и Алфрик като една преднамерена вариация от нормалния начин за изразяване на бъдеще време, което дотогава се е изразявало главно чрез сегашните форми на глагола. Според него преводачът нарочно се е отклонил от обичайния начин за изразяване на бъдещето, тъй като съчетанията със *shall* и *will* изразяват имплицитно нюанси на задължение или желание, които не могат да се изразят пряко чрез употребата на латинското бъдеще. Обратно на Блэкбърн Вюлфинг⁸ подчертава елемента на футурум в *shall* и *will*. Той твърди, че през староанглийския период бъдещето се изразява редовно чрез *willan* или *sculan* + инфинитив. Модалният характер на конструкцията за бъдеще време със *shall* или *will* се изтъква в по-ново време и от известния лингвист О. Йесперсен⁹. Г. Фриден¹⁰ също подчертава употребата на *shall* в староанглийския за изразяване на различни нюанси на задължение и принуждение. Според него основната идея е, че действието, изразено чрез *shall*, зависи не от волята на субекта, а от нечия друга воля. Силата, движеща действието, може да бъде съдбовна необходимост, човешка или божествена воля и т. н. Тази имплицирана модалност е по-силна в староанглийския, отколкото в следващите периоди от развитието на езика. Що се отнася до *will*, Фриден счита, че той запазва до голяма степен първоначалната си семантика при употребата му като модален глагол. Поради значението си за желание *will* се е използвал да означа едно съзнателно, преднамерено действие и освен това силна решимост или намерение. Основната идея при употребата на *will* е, че действието, изразено посредством този глагол, е зависело от волята на субекта. Мустаноја¹¹ отнася нарасналата употреба на съчетанията със *shall* и *will* за перифрастично бъдеще към началото на средноанглийския

⁵ C. Lüttgens, *Über Bedeutung und Gebrauch der Hilfsverba in frühen Altenglischen: Sculan and Willan*. Diss. Kiel, 1888, p. 42. 79.

⁶ W. P. F. Ljunggren, *On the Auxiliaries Shall and Will in the English Language*, I—II. Diss. Lund, 1893—1894, II, p. 14.

⁷ F. A. Blackburn, *The English Future: Its Origin and Development*, Diss. Leipzig, 1892, p. 24.

⁸ J. E. Wülfing, *Die Syntax in den Werken Alfreds des Grossen*, II, Bonn, 1901.

⁹ O. Jespersen, *A Modern English Grammar*, IV, London, 1931, pp. 235—352.

¹⁰ G. Friden, *Studies on the Tenses of the English Verb from Chaucer to Shakespeare with Special Reference to the Late Sixteenth Century*, Uppsala, 1948, pp. 118—119, 173.

¹¹ T. Mustanoja, *A Middle English Syntax*, I., Helsinki, 1960, pp. 489—495.

период. Той подчертава обаче, че често е доста трудно да се каже дали двата глагола трябва да се интерпретират като спомагателни глаголи за чисто бъдеще или като модални глаголи. По този повод Суийт¹² отбелязва, че *shall* и *will* само понякога изразяват чисто бъдеще в староанглийския. На подобно мнение са и Куърк и Рен¹³, които споменават, че конструкциите с *willan* и *sculan* в староанглийския се използват в някои случаи при превода на бъдеще време от латински въпреки конотациите си за желание или задължение. Ярцева¹⁴ счита, че всяка една описателна конструкция с модален глагол в староанглийския е могла да има оттенък на бъдеще време и в този смисъл конструкциите със *sculan* и *willan* могат да се разглеждат като едно средство за изразяване на перифрастично бъдеще. Иванова и Чахоян¹⁵ приемат, че процесът на превръщане на описателните конструкции с модален глагол в аналитични форми на глагола започва в средноанглийския със специализирането на компонентите на тези конструкции да изразяват обективно бъдеще. Кошева¹⁶ разглежда въпросните конструкции като свободни синтактични съчетания в староанглийския. Тя е на мнение, че продължителната употреба на *sculan* и *willan* в съчетание с инфинитив води до частична загуба на конкретното значение на двата глагола и до постепенното му преминаване в по-абстрактно, което за средноанглийския период с право може да се нарече модално. Минков¹⁷ счита, че перифрастичните форми за бъдеще време, които са рудиментарни в староанглийския, започват да се развиват през средноанглийския период. Рано през периода *shall* загубва първоначалното си значение и се превръща в спомагателен глагол за бъдеще време, докато *will* продължава да запазва основната си семантика на модален глагол. Подобно становище се възприема и от Илиш¹⁸, който пише, че в староанглийския бъдещето се изразява главно чрез лексически средства. Едва през средноанглийския период формите за бъдеще време, наченки от които се срещат и в староанглийския, стават редовен член на глаголната система.

От направения преглед на литературата дотук се вижда, че повечето автори съсредоточават вниманието си върху семантичните промени, настъпили при двата модални глагола. Те регистри-

¹² H. Sweet, *A New English Grammar*, I—II, Oxford, 1900—3, p. 93, II.

¹³ R. Quirk and C. L. Wrenn, *An Old English Grammar*, Methuen and Co. Ltd., 1971, p. 78.

¹⁴ В. Н. Ярцева, Историческая морфология английского языка, Издательство академии наук СССР, М., 1960, с. 123—129.

¹⁵ И. П. Иванова и Л. П. Чахоян, История английского языка, М., „Высшая школа“, 1976, с. 166—167.

¹⁶ И. Г. Кошева, Типологические структуры языка, Издательство Киевского университета, 1972, с. 168—174.

¹⁷ M. Mincoff, *English Historical Grammar*, Sofia, 1967, p. 281.

¹⁸ B. Ilyish, *History of the English Language*, Leningrad, 1973, p. 203.

рат появата на перифрастичните конструкции в староанглийския, като се спират по-подробно на различните значения на модалния глагол или на конструкцията като цяло. Опитите за обясняване на възникването на перифразата неизменно почиват върху семантичните промени в глаголната система. Без да омаловажаваме значението на семантичните промени, довели до граматикализирането на перифрастичните конструкции за бъдеще време през хилядолетното развитие на езика, считаме, че само на базата на семантични промени е невъзможно да се изясни въпросът за появата на тези конструкции в староанглийския. С настоящата разработка ще се опитаме да докажем, че появата на перифрастичните конструкции е тясно свързана и до голяма степен обусловена от важните промени, настъпили в словоредата на английския език при прехода му от синтетизъм към аналитизъм. Известно е, че семантичните промени могат да доведат до промени в синтаксиса¹⁹, но, от друга страна, също така добре известно е, че промените в синтактичната структура на езика оказват влияние върху семантиката на думите в изречението²⁰. Ето защо влиянието на тези два феномена — съответно на семантичните и синтактичните промени в езика — не трябва да се разглежда изолирано при описанието на езиковите факти, а в диалектическо единство.

4. НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СЕМАТИКАТА И УПОТРЕБАТА НА ПЕРИФРАЗИТЕ СЪС SCULAN И WILLAN

Изследването се базира върху корпус от примери, експерпирани от четири староанглийски източника от IX и X в. Оригиначните названия на източниците и съответните съкращения от английски са посочени в края на работата. Общият корпус от примери възлиза на 126. Броят на регистрираните случаи на употреба по произведенията общо за периода и в процентни съотношения е обобщен в четири таблици, които също са приложени на края на работата (табл. 1, 2, 3 и 4). Още от пръв поглед може да се каже, че фреквентността на употреба на конструкциите със *sculan* и *willan* в староанглийския не е много голяма. Това не бива да ни учудва, особено като се има предвид, че по това време функциите на футурум в езика се изпълняват предимно от формите за сегашно време.

При анализа на обобщените данни за целия период (табл. 4) проличава тенденцията конструкцията *sculan*+*inf.* да се употребява по-рядко, отколкото тази с *willan*. Съотношението между двете е 27:99 в абсолютни бройки, или 21,4%:78,6%, изразено в

¹⁹ Вж. *Charles Li and S. Thompson, An Explanation of Word Order Change SVO—SOV, Foundations of Language, Vol. 12, 1974—1975, pp. 201—213.*

²⁰ *T. Vennemann, Topics, Subjects, and Word Order: From SXV to SVX via TVX. In J. Anderson and C. Jones (eds.) 'Historical Linguistics — I', Amsterdam—Oxford, 1974, pp. 339—375.*

проценти (табл. 2). Считаме, че по-високата фреквентност на употреба на *willan+inf.* не може да се приеме като признак за по-напреднала граматикализация. Тази разлика в употребата на двете конструкции би могла да се обясни по-скоро на базата на семантичната структура на двата глагола. За тази цел ще бъде най-добре да разгледаме следващата поредица от примери:

(1) St.Osw., 1.205: Nu ic *sceall geendian* earmlicum deape and to helle faran for fracodum dædum...

(2) St. Osw., 1.220: For þy ne *sceal* nan mann *awægan* þæt he sylfwulles behæt pam ælmihtigan Gode þonne he adlig bið.

(3) St.Sw., 1.335: Nu is (us) to witenne þæt we ne *sceolan cepan* ealles to swyðe be swefnum, for þan þe hi ealle ne beoð of Gode.

(4) St.Sw., 1.296: Ic secge þe broðor, þu ne *scealt* heononforð nanon menn yfel *don*, ne nane man wyrigan...

(5) GL., Ch.XXII, 37: Soplice ic eow secge, ðæt gyt *sceal beon gefylled* ðæt be me awriten is.

(6) St.Osw., 1.213: Ic hæbbe of pam stocce þe his heafod on stod and gif þu *getyfan wyllt*, þu wurpest hal sona.

(7) ÆlCol., 1.253: *Willas wesan* wise.

(8) GL., Ch.VI, 37: *Nelle ge deman*, and ge ne beop demede.

(9) GL., Ch. XIII, 31: Far, and ga heonon, forðam ðe Herodes ðe *wyle ofslean*.

(10) St. Ed., 1.76: and ic bliðelice *wille beon ofslegen* purh eow, gif hit swa God foresceawað.

(11) GL., Ch.XIV, 19: Ic bohte an gettyme oxena, nu *wille is faran* and fandian hyra.

От горната поредица примери се вижда, че първите пет примера илюстрират употребата на конструкцията *sculan+inf.*, образувана със сегашните форми на *sculan*, а следващите шест — конструкцията *willan+inf.*, образувана със сегашните форми на *willan*. За конструкциите, образувани с миналите форми на двата глагола, ще говорим по-долу след анализа на сегашните им форми.

При анализа на значенията, изразявани от перифрастичните конструкции в (1) и (2), става ясно, че се касае за предаването на значения съответно за необходимост и морално задължение. В (3) и (4), от друга страна, се предават значения на препоръка и заповед. Смисълът на изречение (5) би могъл да се тълкува като обещание или предсказание, че написаното ще се сбъдне. Конструкцията *willan+inf.* в (6) може да се интерпретира като означаваща готовност за извършване на действието, предавано от инфинитива. Смисълът, изразен в (7), е съвсем очевидно желанието на говорещите да станат мъдри. Изречение (8) не може да се интерпретира по друг начин освен като заповед. За разлика от (8) конструкцията в (9) изразява намерение или по-

скоро решимост за извършване на действието. В (10) проличава един друг нюанс на значението на *willan+inf.* — склонност за извършване на действието, докато (11) отново изразява желание или намерение.

При този макар и далеч непълен анализ на значенията на двата глагола става ясно, че 1) *sculan* се употребява да изрази такива значения като необходимост, морално задължение, препоръка, заповед и обещание, докато 2) *willan* изразява желание, готовност, заповед, решимост, намерение и склонност. Очевидно и в двата случая проличава отношението на говорещия към извършваното действие. То може да бъде представяно като задължително, необходимо, желателно и т. н. С други думи, глаголите *sculan* и *willan* функционират като модални глаголи в староанглийския език. Като носители на модални значения те се явяват един от възможните начини за изразяване на категорията модалност в староанглийския език. По въпроса за модалността въобще са писали твърде много автори²¹ и едва ли ще бъде възможно да ги изброим всичките тук (вж. също и библиографията). Най-общо може да се каже, че в модалността намират отражение логическите категории „възможност“ и „необходимост“, които изразяват свойства и отношения от обективно съществуващия свят. Чрез категорията „модалност“ те получават конкретна езикова интерпретация като значения, изразени чрез различни формални средства. В този смисъл модалността може да се определи като универсална езикова категория, която може да се реализира в различни семантични вариации и с помощта на различни лексико-граматични средства в различните езици. Като система от стройни семантични значения модалността изразява субективната оценка или, с други думи, отношението на говорещия към реалността на изказването. В този смисъл тя може да се разглежда като един от необходимите признаци на изречението. Традиционното логическо разделение „необходимост—възможност“ се подразделя в езиковедската литература на епистемологична и деонтична модалност²². Епистемологичната модалност борави с опозицията „необходимост — възможност“, а деонтичната — със „задължение — разрешение“. Между двете понятия „необходимост“ и „задължение“ съществува очевидна връзка,²³ което се потвърждава и от анализа на значенията на староанглийския глагол *sculan*. С други думи, може да се каже, че в семантичната многопластова структура на този глагол епистемологич-

²¹ O. Jespersen, op. cit., pp. 235—352; J. Anderson, Some proposals concerning the modal verb in English. — In: Edinburgh Studies in English and Scots, Eds. A. J. Aitken, A. McIntosh, H. Palson, London, 1971, pp. 69—120; L. Hermeren, On Modality in English, A Study of the Semantics of the Modals, CWK Gleerup, 1978; M. Marino, A Feature Analysis of the Modal System of English, *Lingua* 32, 1973, pp. 309—323; I. G. Koshevaeva, The Theory of English Grammar, Moscow, 1982, pp. 153—158.

²² J. Lyons, *Semantics* — II, Cambridge Univ. Press, 1979, pp. 787—849.

²³ J. Lyons, op. cit., p. 791.

ната модалност се преплита с деонтична. Значенията на другия глагол — *willan* могат да се охарактеризират най-общо като дезидеративни, но, както видяхме в (8), глаголът може да се използва и за изразяване на заповед или наставление. Това не бива да ни учудва, като се има пред вид, че изразяването на едно желание е тясно свързано с изпълнението на това желание от някого. Както отбелязва Дж. Лайънс²⁴, от една страна, езикът се използва за изразяване на желания (и това е една от най-първичните и основни функции на езика) и, от друга — за налагането на тези желания върху останалите носители на езика. По такъв начин произходът на деонтичната модалност трябва да се търси в дезидеративната и инструменталната функция на езика. Фактът, че в значенията на *willan* се пресичат като във фокус тези две много стари и основни функции на езика, вероятно може да послужи и за обяснение на по-голямата фреквентност на употреба на конструкцията *willan+inf.* в староанглийския език при положение, че семантиката на глагола е непроменена, т. е. при положение, че конструкцията не е граматикализирана.

При описанието на примерите, илюстриращи двете перифрази, беше споменато, че конструкцията е образувана от сегашните форми на спрегаемия глагол и инфинитива. Това е вярно, но в редица случаи е трудно да се каже дали това са формите на сегашно време или сегашните форми на подчинителното наклонение, защото в редица случаи се използва една и съща форма за време и наклонение (срв. напр. (9), (10) и (11)). Положението е още по-сложно при миналите форми на двата глагола, при които съвпадението е още по-голямо. Срв:

(12) St.Sw., 1.268: *hi sona wendon pæt he pærrichte sceolde sweltan him ætforan.*

(13) GL., Ch.XII, 39: *Witap, Ðæt gif se hiredes ealdor wiste, hwænne se peof cuman wolde, witodlice he wacode. . .*

(14) Pk.Chr., 887, 1.9: *7 hi cuedon pæt hie pæt to his honda healdan sceoldon. . .*

(15) GL., Ch. XIII, 34: *Eala Hierusalem. . hu oft ic wolde Ðine bearn gegaderian, swa se fugel dep nest under his his fiðerum, and pu noldest.*

От горните примери формите за индикатив и подчинително наклонение съвпадат в (12), (13) и (15). Само в (14), съдейки по окончанието на спрегаемия глагол, можем да кажем с известна доза достоверност, че се касае за индикатив. Това тясно преплитане на формите на индикатива с формите на подчинителното наклонение не е случайно. В лингвистиката отдавна е известно, че като категория модалността е по-първична и следо-

²³ J. Lyons, op. cit., p. 791.

²⁴ J. Lyons, ibid., p. 826.

1578 / 1988
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
В. ТЪРНЕВО ДП

вателно по-стара от категорията „време“²⁵. Нейният езиков израз чрез категорията „наклонение“ е например типичният начин за изразяване на желаниа, намерения, заповеди и др. в различните стари езици, а също и в праиндоевропейския. Ето защо може да се приеме като безусловна истина, че идеята за футурум е едно понятие, което е взаимно свързано с категориите „наклонение“ и „време“. Най-характерният начин, по който тези две категории се пресичат в (12), (13) и (15), се забелязва в обстоятелството, че глаголното време като че ли подкатегоризира модалността по такъв начин, че да се получи един по-неуверен, по-отдалечен смисъл. В този смисъл глаголното време се превръща тук по думите на Лайънс в една вторична модалност.

За да изследваме още по-пълно семантиката на глаголите *sculan* и *willan* в староанглийския, необходимо е двата глагола да се проучат и по отношение на парадигматичните и синтагматичните им връзки в структурата на езика. Известно е, че която и да е дума в езика не може да не влиза в асоциативни връзки с други думи, като образува заедно с тях една определена разновременна съвкупност, чиито елементи са свързани посредством отношения на противопоставяне, т. е. думата има парадигматични връзки в езика. Същественно същата дума влиза и в синтагматични отношения или връзки с другите думи от изречението, но този път вече линейно или едновременно.

Като имаме пред вид, че *sculan* и *willan* се явяват глаголи—изразители на категорията „модалност“ в староанглийския, и като използваме най-общото им значение за „субективна волеизява на личността“, можем да очертаем парадигмата им в езика. Почти всички глаголи, образуващи парадигмата в староанглийския, принадлежат към групата на претерито-презентните глаголи, като само *willan* традиционно се причислява към старите неправилни глаголи. Така в състава на модалното сказуемо в староанглийския освен *sculan* и *willan* могат да участвуват още някои глаголи, като *cunnan*, *durran*, *motan*, *magan* и др. (мога/зная, смея, мога/посмявам, мога), които също могат едновременно с основното си модално значение да предават и оттенък на темпорално значение на съставното сказуемо. Срв. примерите от (1) до (11) със следващата поредица от примери:

(16) GL., Ch.XI, 7: *Ne mæg ic arisan nu, and syllan pe.*

(17) *Æl.Col.*, 1.282: *Ic ne deor yppan pe digla ure.*

(18) *St. Sw.*, 1.236: *Is swadeah to witenne pæt we ne moton us gebiddan swa to Godes halgum swa swa to Gode sylfum...*

(19) *Æl.Col.*, 1.129: *Canst pu temian hig?*

(20) *Æl.Col.*, lines 61—62: *Ne canst pu huntian buton mid nettum? Gea, butan nettum huntian ic mæg.*

²⁵ *J. Lyons*, Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge Univ. Press, 1968, pp. 309—311.

Нито един от спрегаемите глаголи в горната поредица от примери не изразява действие сам по себе си, а по-скоро един вид отношение към действието, означавано от другия глагол, който се съчетава с претерито-презентния глагол под формата на съставно глаголно сказуемо. В това отношение не правят изключение и глаголите *sculan* и *willan* в примерите от (1) до (11). Всички тези глаголи се характеризират с широка семантика, притежават минимално количество семи и поради това се нуждаят от конкретизация. Независимо от това ще бъде погрешно да ги причислим към категорията на спомагателните глаголи, като ги приравним към новоанглийските *have*, *be*, *shall* или *will*. Вярно е, че мнозинството от тях се развиват като модални глаголи и образуват специална група в съвременния език. На нивото на староанглийския обаче те се употребяват, макар и сравнително рядко, като пълнозначни глаголи, което може да се илюстрира със следващите няколко примера:

(21) GL., Ch.XVI, 7: *Da sæde he oðrum, Hu mycel scealt ðu?*

(22) (Gnomic Verses, 1.35: *God sceal on heofonum, dæda Demend.*

(23) *Æl.Col.*, 1.252: *7 hwæt wille ge?*

(24) *Æl. Col.*, 1.50—51: *Canst pu ænig ping? Ænne cræft ic cann.*

(25) *Æl.Col.*, 1.99: *Ic ne mæg swa fela swa ic mæg gesyllan.*

Способността на всичките гореизброени глаголи да се употребяват самостоятелно в изречението показва, че те съдържат някои допълнителни семи в значенията си, които ги отличават от съвременните модални глаголи. Така например в (24) глаголът се явява в значение „зная“, каквото значение съответният новоанглийски глагол не притежава. По същия начин спрегаемият глагол в (23) функционира като пълнозначен глагол. Изреченията (21) и (22) представляват нещо като междинен случай, защото макар и глаголът да е употребен самостоятелно, смисълът от инфинитива се подразбира. В случая би могло да се каже, че се касае до елипсис на инфинитива.

Привеждаме тези няколко примера, за да покажем, че претерито-презентните глаголи в староанглийския не могат да се отъждествят с новоанглийските модални глаголи, въпреки че първите в мнозинството от случаи се проявяват именно като такива. Вече споменахме, че в експерпирания корпус *sculan* и *willan* не функционират самостоятелно, а в съчетание с инфинитива и се проявяват като глаголи с широка семантика, които се нуждаят от конкретизация. Затова значението и на двата глагола ще се разкрие в още по-голяма степен, ако се изследват значенията на инфинитивните форми, заедно с които влизат в съчетание. От анализа на корпуса става ясно, че като типични семантични гру-

пи глаголи, съчетаващи се със *sculan* и *willan*, се явяват следните:

А. Групи глаголи, съчетаващи се със *sculan*:

1. Глаголи, означаващи *необходимост и задължение*: *bidan*, *abugan*, *andwyrðan*, *awægan*, *gebetan*, *gefecpan* и пр.

2. Глаголи, означаващи *преход* от едно състояние в друго: *fyllan*, *geendian*, *forgyfan*, *gefyllan* и пр.

Заслужава да се отбележи също, че някои глаголи, като напр. *healdan*, *don*, *wesan* и др., освен че се срещат повече от един път в корпуса, се срещат също и в двете подгрупи.

Б. Групи глаголи, съчетаващи се с *willan*:

1. Глаголи, означаващи *конкретно действие*, зависещо от волята на говорещия: *leornian*, *syllan*, *cyran*, *fon*, *gidan*, *sprecan*, *beswingan*, *sangan*, *herian*, *wyrðan* и пр.

2. Глаголи за *движение*: *faran*, *ferian*, *læstan*, *syðian*, *ahebban*, *cuman* и пр.

3. Глаголи със значение за *активно въздействие* върху лица или обкръжаващата среда: *deorfan*, *settan*, *ofslean*, *deman*, *abugan*, *unlucan*, *gefremman*, *afyllan*, *timbrian* и пр.

4. Глаголи със значение за *активно възприятие* със сетивните органи и разума: *geseon*, *gehyran*, *gelyfan*, *sceawian*.

И тук, както и при съчетанията със *sculan*, някои глаголи са употребени повече от един път в съчетание със спрегаемия глагол. Такива са напр. глаголите *beon*, *gelyfan*, *habban*, *geseon*, *gehyran*, *wesan* и др. Интересно е да се отбележи също, че редица глаголи се употребяват в съчетание както със *sculan*, така и с *willan*. Очевидно способността им да се съчетават и с двата глагола се дължи на по-широката им семантика (Срв. напр. глаголите *don* и *wesan*).

Анализът на значенията на глаголите, регистрирани в съчетания със *sculan* и *willan*, показва 1) че в съчетанията със *sculan* глаголното действие се представя като независещо от волята на субекта, а от една повече или по-малко абстрактна необходимост, която се свързва с понятието за задължение, и 2) че в съчетанията с *willan* се касае за едно съзнателно, преднамерено действие, което говорещият има намерение да изпълни или да нареди да бъде изпълнено по негова воля. Оттук става ясно защо съчетания от типа, описан по-горе, могат да се използват в езика за изразяване на футурум наред с редица други модални значения и оттенъци. При положение, че глаголите *sculan* и *willan* се употребяват в езика най-вече в съчетание с инфинитив, логично е да се предположи, че с течение на времето тези конструкции ще бъдат поне отчасти десемантизирани. Тъй като в езика иновациите съществуват известно време заедно с по-старите структури, докато най-после вземат връх над тях и последните отпадат, заслужава си да потърсим в корпуса случаи на макар и час-

тична десемантизация и граматикализация на съчетанието като цяло. Разбира се, едно определяне или по-скоро тълкуване на степента на граматикализация в настоящия случай не може да не бъде до известна степен несигурно и субективно, особено като се има пред вид, че става дума за език, който вече не се говори, и също, че и най-граматикализираната конструкция има същия граматичен строеж, както свободното синтактично съчетание. В нашия корпус се открива само едно изречение, в което, съдейки по контекста, можем да твърдим с известна доза сигурност, че се касае за частична граматикализация на иначе свободното синтактично съчетание. Срв.:

(26) GL., Ch.XXII, 37: *Soplice ic eow secge, ðæt gyt sceal beon gefylled ðæt be me awriten is.*

Наистина ви казвам, че *ще се изпълни* написаното от мен.

За съжаление горното изречение търпи още една интерпретация, т. е. „Наистина ви казвам, че *трябва да се изпълни* написаното от мен“, но фактът, че дори и във втората интерпретация смисълът, предаван от конструкцията, е едно обещание или предсказание, говори, че идеята за „бъдещност“ преобладава над тази за „необходимост“, т. е. темпоралният елемент преобладава над модалния. За да не остане този случай единствен и по този начин да бъде сметен за изключение в езика, позволяваме си да приведем още три подобни примера, заимствувани от Илиш²⁶, които считаме, че ще подкрепят нашата теза, че към края на староанглийския период могат вече да се наблюдават някои случаи на частична граматикализация на разглежданите конструкции (преводът на български е мой):

(27) *ic ræm godan sceal for his modpræse maðmas beodan.*

„*Ще предложи* съкровища на храбреца за неговата смелост.“

(28) *sceal hringnasa ofer heafu bringan lac ond luf-tacen.*

„*Корабът ще донесе* през морето подаръци и знак за любов.“

(29) *nu wylle we umbe Europe londgemære areccan.*

„*Сега ще разкажем* за територията на Европа.“

От анализа, направен дотук, изпъкват три стадия от развитието на семантиката на глаголите *sculan* и *willan* в староанглийския:

1. В началото (т. е. в по-дълбока древност) глаголите могат да функционират като пълнозначни, без да е необходимо значението им да бъде доуточнявано и конкретизирано по някакъв начин. Срв. примерите (21), (22) и (23).

2. Същевременно поради сравнително широката си семантика тези два глагола проявяват тенденция да се съчетават с инфинитиви на други глаголи, допълващи и уточняващи значението

²⁶ B. Ilyish, op. cit., pp. 109—110.

им, като заедно с това свободното синтактично съчетание, което се получава в резултат на тези комбинации, има способността покрай другото да предава и идеята за футурум. Това е типичният случай за изследвания период — IX, X в.

3. Към края на периода поради честата употреба на глаголите в различни съчетания с модални оттенъци семантиката на *sculan* и *willan* започва да избледнява и макар и рядко, започват да се появяват случаи, в които може да се говори за частична граматикализация на свободното синтактично съчетание. (Срв. (26), (27), (28) и (29).) Това обстоятелство не може да се тълкува иначе освен като начало на появата на перифрази за бъдеще.

5. СИНТАКТИЧЕН АНАЛИЗ НА КОРПУСА

Синтактичният анализ на настоящия корпус ни интересува най-вече от гледна точка на словоредата. Целта на този анализ е да покаже, че в староанглийския през IX—X в. вече се наблюдава един преход от типичния синтетичен словоред, при който глаголът стои на края на изречението, към аналитичен словоред, при който глаголът следва подлога. Нашата теза е, че появата на словоред, характерен за аналитичните езици, до голяма степен обуславя и възникването на перифрастичните конструкции за бъдеще време. В това отношение от първостепенна важност са типологичните изследвания на Грийнбърг²⁷, които помагат да се уточнят синтактичните характеристики в отделните езици и промените, настъпващи в тях. Разбира се, в случая типологичните данни могат да се използват по-скоро като косвени, отколкото като преки доказателства, тъй като често се наблюдават отклонения от общото правило или тенденция. Независимо от тези отклонения обаче общото правило или тенденция съществува и е, общо взето, валидно в мнозинството от случаи, което се доказва от изследваните най-различни, несвързани родствено езици. Това обстоятелство дава право на Леман²⁸ да използва универсалните на Грийнбърг при реконструкцията на синтаксиса на недокументирани езици, особено при праиндоевропейски и прагермански. Той е на мнение, че дадени специфични модели на връзки между глагола и допълнението се намират в корелация с другите синтактични структури в езика. Според Леман, ако един последователен по отношение на синтактичната си структура език, като турския или японския, има такъв тип преобладаващ слово-

²⁷ J. H. Greenberg, Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements, In J. H. Greenberg (ed.) "Universals of Language", The M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, pp. 58—90.

²⁸ W. P. Lehmann, Proto-Germanic Syntax. — In: Frans van Coetsem and H. L. Kufner (eds.) "Toward a Grammar of Proto-Germanic", Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1972, pp. 239—285.

ред, при който прякото допълнение стои пред глагола, т. е. структура от типа допълнение — глагол (OV). то 1) той ще се характеризира по-скоро с постпозиционни елементи, отколкото с предлози; 2) определителните подчинени изречения ще предхождат своите антецеденти; 3) прилагателните също ще предхождат своите антецеденти, тъй като те се деривират от подчинени определителни изречения; 4) определенията в генетив също ще предхождат определяемите и т. н. На базата на тези специфични модели на връзка между глагола и допълнението в изречението и останалите синтактични структури Леман определя праиндоевропейския и ранните индоевропейски диалекти, включително и прагерманския, като езици от типа OV. В език от типа OV спрегаемият глагол стои след инфинитива вместо пред него, както например в съвременния английски език. Освен това, както вече беше посочено по-горе, такъв език ще се характеризира с тенденцията да използва флексии в глаголната си система вместо перифрастични конструкции, които впоследствие могат да прераснат в аналитични форми на глагола. Разбира се, даден език твърде често не е последователен по отношение на синтактичната си структура и затова в него могат да се наблюдават структури, характерни за единия или другия тип словоред. В този смисъл ще проследим само преобладаващите тенденции в словоред на староанглийския — тези, които имат пряка връзка с подреждането на основните елементи в изречението (подлог—сказуемо—допълнение), за да определим доколко имаме основание да твърдим, че перифрастичните конструкции за бъдеще се появяват в езика в един момент, когато основната му синтактична структура се променя от един тип в друг. Тъй като при перифрастичните конструкции сказуемото не е просто, а съставно, ще разгледаме относителните позиции също и на спрегаемия глагол и инфинитива. Маркираните синтактични структури ще бъдат споменати във връзка с подреждането на основните елементи в изречение, но те не се вземат под внимание при анализа на относителните позиции на спрегаемия глагол и инфинитива.

От всички теоретически възможни варианти (като се има пред вид, че сказуемото се състои от два елемента) на практика в корпуса от примери се срещат само шест. Ще опишем всеки един от тях поотделно.

- а) *Словоред от типа подлог — спрегаем глагол — инфинитив — допълнение (SVVⁱO)*

Това е словоредът, характерен за съвременния английски език. Интересно е да се отбележи, че от всички примери с двете конструкции 54 (или 42,9%) се падат на този тип словоред. От табл. 5 става ясно, че словоредът SVVⁱO преобладава в главни изречения — 29 случая спрямо 25 в подчинени. Изразено в про-

центи, това представлява 53,7%:46,3%. По-високият процент в главни изречения е лесно обясним, като се има пред вид, че словоредът в подчинените изречения е по-консервативен и се променя по-бавно. Хопър²⁹ обяснява този феномен с контраста, който съществува между акцентуацията на глагола в главното и подчиненото изречение. Според него по-лекото ударение върху глагола от главното изречение е позволило глаголт да бъде изтеглен в енклитична позиция, докато по-силната акцентуация на глагола от подчиненото не е позволила да се извърши тази промяна. Тук трябва да се отбележи, че Хопър работи с материал, отразяващ един по-ранен стадий от развитието на езика, т. е. прагерманския. В староанглийския език към края на X в. положението е вече по-различно. Изследването на наличния материал показва, че в много от подчинените изречения вече преобладава аналитичен словоред. В повечето случаи двата компонента на перифрастичната конструкция не са разделени от други части на изречението независимо от това, дали образуват перифраза в главно или подчинено изречение:

(30) *Æl.Col.*, 1.32: Ic *sceal fullan* binnan oðan mid hig, 7 wæterian hig, 7 scearn heora beran ut.

(31) *Æl.Col.*, 1.262: We *wyllap beon* bylewite butan licetunge...

(32) *St.Sw.*, 1.289: He wearð þa swyðe fægen and *wolde faran* mid.

(33) *St.Sw.*, 1.7: þæt wæs þære gymeleast þe on life hine cupon, þæt hi *noldon awritan* his weorc and drohtnunge...

(34) *St.Sw.*, 1.364: peah ðe ða Iudeiscan, purh deofol beswicene, *nelon gelufan* on pone lyfigendan Crist...

Сравнително големият брой подчинени изречения, в които се наблюдава словоред от съвременния тип, могат да се групират по следния начин:

Допълнителни:

(35) *GL.*, Ch. X, 24: Soplice ic eow secge, ðæt manega witegan and cyningas *woldon geseon* ðæt ge geseop...

Определителни:

(36) *St. Sw.*, 1.308: Ac pinnum Drihtne geefenlæc, se ðe *nolde wyrian* þa þe hine wyrigdon.

Обстоятелствени:

(37) *GL.*, Ch. IX, 53: And hig ne onfengon hine, forðam ðe he *wolde faran* to Hierusalem.

Привеждаме само по един пример от всеки вид, за да илюстрираме разпространението на новия словоред от типа SVV'O в староанглийски подчинени изречения.

²⁹ P. J. Hopper, *The Syntax of the Simple Sentence in Proto-Germanic*, Mouton, The Hague, 1975, p. 59.

б) *Словоред от типа подлог — допълнение — инфинитив — спрегаем глагол (SOVⁱV)*

Този вид словоред е типичен за праиндоевропейския и прагерманския³⁰. В настоящия корпус от примери горният словоред се среща в 23 случая, или в 18,2% от всички изречения. Даваме няколко примера за илюстрация:

(38) Pk.Chr., 878, 1.23: 7 him eac geheton pæt hiera cyning fulwihte onfon wolde.

(39) St.Osw., 1.16: Uton feallan to ðære rode and pone Ælmihtigan biddan pæt he us ahredde wið pone modigan feond pe us afyllan wile.

(40) Pk.Chr., 874, 1.9: and on allum pam pe him læstan woldon to pæs heres pearfe.

Наистина по повод на горните примери могат да възникнат някои допълнителни съображения във връзка със словореда. Така например може да се приеме, че допълнението в (38) е зависимо от контекста³¹ и поради това е подложено на тематизация, което пък от своя страна определя и разполагането му по-напред в изречението³². Подобни доводи могат да се изтъкнат и за допълненията пред перифразните конструкции в (39) и (40), които също могат да се приемат за контекстуално зависими, тъй като са местоимения. Това е един труден за разрешаване въпрос, още повече, като се има пред вид, че съществуват и случаи, при които трудно бихме могли да кажем, че допълнението в препозиция е тематизирано. Срв. напр.:

(41) Pk.Chr., 893, 1.9: swa pæt he mehte ægperne geræcan gif hie ænigne feld *secan wolden*.

Интересно е да се отбележи също така, че словоредът SOVⁱV се среща само в подчинени изречения. Няма нито един случай в корпуса, при който този словоред да се наблюдава в главно изречение. Това потвърждава и изводите на Хопър, че при промяна на словореда в даден език тя първо става в главното изречение и едва след това в подчинените. Очевидно в нашите примери този словоред е наследство от по-ранните стадии от развитието на езика. Фактът, че типичният словоред за синтетични езици, SOVⁱV, в староанглийския се наблюдава само в подчинени изречения, и то в много по-малко случаи, отколкото различни други междинни типове словоред, ни дава право да заключим, че към края на изследвания период преобладаващият словоред е от типа на съвременния, SVVⁱO.

³⁰ P. J. Hopper, op. cit., p. 95.

³¹ J. Firbas, On the Concept of the "Basic Distribution of Communicative Dynamism." — In English Studies, The Univ. of Sofia, Sofia, 1980, pp. 79—89.

³² J. Lyons, op. cit., 1979, pp. 506—507.

в) *Словоред от типа спрегаем глагол — подлог — инфинитив — допълнение (VSVⁱO)*

В разглеждания материал този тип словоред се среща при два вида изречения: въпросителни и императивни. Във въпросителните изречения, където спрегаемият глагол от перифрастичната конструкция излиза пред подлога, словоредът по нищо не се различава от този на съвременния език при същите обстоятелства. При императивните изречения горният словоред се среща, когато в изречението има отрицание — по-точно когато изречението започва с отрицанието *ne*. Считаме, че това е частен случай от по-общото положение, когато изречението започва с наречие. Тенденцията глаголът винаги да заема втора позиция в изречението е толкова силна, че например за старонландския това е единственият възможен словоред в този случай. В староанглийския при аналогични обстоятелства са възможни различни варианти на словоредта, но много често откриваме, че типичният прагермански³³ словоред е запазен и тук. Срв.:

(41) GL., Ch. VI, 37: *Nelle ge deman, and ge ne beop demede.*

(42) GL., Ch. XIV, 19: *Da cwæp se oper, Ic bohte an getyme oxena, nu wille ic faran and fandian hyra.*

г) *Словоред от типа подлог — спрегаем глагол — допълнение — инфинитив (SVOVⁱ)*

Това е един от често срещаните видове словоред в староанглийския. В настоящия корпус от примери той се среща в 26 случая (в 12 главни и 14 подчинени изречения). Това възлиза общо на 20,6% от всички изследвани изречения. Този вид словоред може да се разглежда като преходен между двата основни типа — стария (SOVⁱV) и съвременния (SVVⁱO). Спрегаемият глагол, който същевременно е по-слабо акцентуиран, напуска характерната си крайна позиция в изречението и преминава непосредствено след подлога в енклитична позиция. Вероятно тук е необходимо да се обясни накратко защо спрегаемият глагол в перифрастичната конструкция е по-слабо акцентуиран. Нашето виждане е, че това се дължи на по-широката му модална семантика (вж. предишния раздел), която е необходимо да бъде конкретизирана от значението на инфинитива (смисловия глагол). Инфинитивът обаче като носител на основното значение запазва крайната си позиция в изречението, като между него и модалния глагол застават други части на изречението. Това може да се илюстрира чрез следващите примери:

(43) St.Sw., 1.296: *Ic sege þe, broðor, þu ne scealt heononforð nanon menn yfel don, ne þanne man wyrigan.*

(44) St.Osw., 1.149: *ac þa mynstermenn noldon for menniscum gedwyldo pone sanct underfon.*

³³ P. J. Hopper, op. cit., p. 47.

д) *Словоред от типа спрегаем глагол — подлог — допълнение — инфинитив (VSOVⁱ)*

Този вид словоред може да се илюстрира със следващите примери:

(45) St.Sw., 1.39: Gif seo hringe nele up purh his anes tige, roppe ne *sceal* he nateshwon pinre sage *gelyfan*.

(46) St.Sw., 1.95: Da *woldon* his freond ealle hine *ferian* to Niman Mynstre to pam halgan Indoce pæt he him hæle forgeafe.

Очевидно тук се касае за типичния словоред на главното изречение в старогерманските диалекти, когато „лекият“ глагол бива привлечен на втора позиция в изречението поради употребата на наречие в началото на изречението. Вече споменахме, че глаголт проявява тенденция да бъде изтеглен на втора позиция в изречението в императивни изречения, започващи с отрицанието *ne*. При словоредата VSOVⁱ също се срещат императивни изречения, чиято единствена разлика в сравнение с изреченията, описани със словоред VSVⁱO, е в позицията на допълнението. Ако приемем позицията на глагола спрямо допълнението за основна, то изреченията със словоред VSOVⁱ биха могли да се разглеждат като вариант на словоредата SVOVⁱ, докато тези със словоред VSVⁱO като вариант на SVVⁱO. При първите се наблюдава по-старият словоред, при който инфинитивът заема крайна позиция, а спрегаемият глагол се е преместил във втора позиция, докато при втория вариант словоредът на изречението е също като съвременния, но подлогът следва спрегаемия глагол, тъй като наличието на наречие привлича след себе си глагола. Срв. (42) със следващия пример:

(47) GL., Ch. XXIII, 28: Eala dohtra Hierusalem, *nele* ge over me *weran*, ac *wepan* ofer eow sylfe, and ofer eowre bearn.

е) *Словоред от типа подлог — допълнение — спрегаем глагол — инфинитив (SOVVⁱ)*

Това е най-рядко срещаният словоред в изследваните текстове. В корпуса от 126 примера само четири изречения имат словоред от типа SOVVⁱ. Тъй като при този тип словоред елементите на перифрастичната конструкция са в контактено разположение и спрегаемият глагол стои пред инфинитива, т. е. перифрастичната конструкция наподобява тази от съвременния език, можем да приемем, че за староанглийския словоред SOVVⁱ се явява като вариант на основния тип словоред SVVⁱO с тази разлика, че допълнението идва непосредствено след подлога поради стилистични причини (най-вероятно поради тематизирането му). Срв.:
(48) St.Sw., 1.65: He cwæp pæt he hit *wolde cyðan* his hlaforde and ne dorste swa ðeah hit secgan æt fruman.

(49) St.Sw., 1.303: Se adliga pa ðohte pæt he yfel nolde don buton pam anum pe him ær yfel dyde.

От направения дотук синтактичен анализ могат да се посочат следните по-важни изводи за словоред в староанглийския:

1. През IX—X в. в езика преобладават три типа словоред, а именно SVV¹O, SVOV¹ и SOV¹V (вж. табл. 7).

2. Най-употребяваният тип словоред е SVV¹O, който се среща не само в главни, но и в подчинени изречения. Това показва, че наистина по-новият аналитичен словоред преобладава над словоредата от синтетичен тип.

3. Останалите два основни вида словоред се употребяват почти по равно в езика (вж. табл. 7). Като приемаме теоретичните постановки на Леман³⁴, че словоредът SOV¹V, характерен за праиндоевропейския и прагерманския, представлява, така да се каже, старият словоред в староанглийския, словоредът от типа SVOV¹ се явява междинен тип, който отразява прехода от стария към съвременния тип словоред.

4. Конструкциите, при които спрегаемият глагол предхожда инфинитива, са решително най-често срещаните в корпуса — те са общо 90 на брой, или 79,7% от всичките (вж. табл. 7).

6. ОБЩИ ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения семантичен и синтактичен анализ съответно в разделите 4 и 5 могат да се изведат следните по-важни изводи за възникването на перифрастичните конструкции за бъдеще време в староанглийския:

1. Перифрастичните конструкции за бъдеще възникват като свободни синтактични съчетания, които поради специфичната семантика на спрегаемите глаголи *sculan* и *willan* могат да предават покрай различни други модални значения и значението за „бъдещност“.

2. През същия период, въпреки че по-разпространеният начин за изразяване на бъдеще е чрез сегашните форми на глагола и различни лексически средства, нараства употребата на перифрастичните конструкции със *sculan* и *willan*. В полза на зачестилата им употреба говори фактът, че макар и рядко, в староанглийския се срещат случаи, където свободното синтактично съчетание *sculan/willan*+inf. може да се счита за частично граматикализирано.

3. Наченките на граматикализация на спрегаемите глаголи не трябва да се търсят само в нарасналата им употреба в езика, т. е. те не са обусловени само от семантични промени в спрегаемия глагол от конструкцията. Считаме, че семантичните и синтактичните промени са взаимно свързани при разглеждания въз-

³⁴ W. P. Lehmann, op. cit., pp. 239—285.

рос. При синтактичния анализ в раздел 5 беше показано, че преобладаващият тип словоред в староанглийския както в главни, така и в подчинени изречения е SVV¹O, т. е. аналитичен. По силата на това обстоятелство основната позиция на глагола в изречението е променена — от крайна позиция в изречението той минава между подлога и допълнението. Тази основна промяна в словоред на изречението довежда до други синтактични промени, при които синтактични структури, характерни за словоред от типа SOV, се променят в структури от типа SVO. Най-общо казано, при словоред от типа SOV една логическа структура в езика, която се състои от определящ и определян елемент, се характеризира с това, че определящият елемент стои пред определяемото. Обратният вариант се наблюдава при словоред от аналитичен тип, т. е. SVO. Тази зависимост се обяснява с принципа за „естествената сериализация на езиците“, въведен от Т. Фенеман³⁵. Естествените човешки езици обаче рядко са последователни по отношение на този принцип. В един език, който в основни линии е преминал към аналитизъм, могат още дълго време да се наблюдават синтактични структури, типични за синтетичния словоред. Видяхме, че в староанглийския повечето от изследваните примери се характеризират със съвременен словоред, но има и немалко примери със стария словоред, а също и някои други междинни видове словоред, като напр. SVOV¹. Всичко това показва, че старите синтактични структури в езика продължават да съществуват известно време заедно с новите. Евентуално с течение на времето те биват заменени от структури, които отговарят на новия тип словоред, но това не е задължително във всички случаи. Там, където по-старата структура е граматикализирана, такава промяна трудно се осъществява. Срв. напр. следващото изречение от съвременен немски език:

(50) Peter ist der Mann, der heute abend *kommen wird*.*

Словоредът на подчиненото изречение е от типа SOV¹V, въпреки че перифразата за бъдеще време е граматикализирана. Обаче в случая се касае за словоред в подчинено изречение, а не в главно (където преобладава словоред от типа SVOV¹) и според Леман³⁶ граматикализирането на стария словоред в подчинени изречения е станало под влияние на латинския език.

4. От семантичния анализ на перифрастичните конструкции стана ясно, че значението на модалните глаголи е доста общо и разлято и че има нужда да бъде конкретизирано от инфинитива. В този смисъл инфинитивът играе ролята на определящ елемент (конкретизиращо значение) за значението на модалният глагол. При стария словоред от типа OV определящият елемент предхожда определяемото. При промяната към словоред от анали-

³⁵ T. Vennemann, op. cit., p. 347.

* Примерът от съвр. немски език е взет от граматиката на Т. Сугарева и В. Атанасова, Немска граматика, С., 1967, с. 347.

³⁶ Леман се цитира по Т. Vennemann, op. cit., p. 362.

тичен тип определяемото трябва да смени мястото си с определителя. Действително от синтактичния анализ се вижда, че първата стъпка в тази насока е направена при преминаването на спрегаемия глагол в енклитична позиция (словоред от типа SVOV¹). Считаме, че до този момент промяната се дължи изключително на синтактични причини. Преминаването на спрегаемия глагол в една от най-предните позиции в изречението обаче започва да влияе силно върху семантиката на глагола. Поради факта, че глаголът се намира твърде напред в изречението, той е подложен на тематизиране, т. е. семантичното му съдържание започва още повече да намалява.

5. Следващият етап от развитието на конструкцията е преместването на смисловия глагол в контактна позиция, т. е. непосредствено след модалния глагол. Както беше вече посочено, такъв е случаят при почти половината от примерите в корпуса. Това помага за по-нататъшната граматикализация на перифразтичните конструкции, която може да се проследи през средно-английския период до съвременния език, но това е извън обсега на настоящата работа.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Таблица 1. Брой на регистрираните случаи на употреба на *sculan+inf.* и *willan+inf.* по лице в отделните произведения и общо за периода.

		Pk. Chr.	GT	Lives of Three English Saints	Æl. Col.	Общо за периода
sculan + inf.	1 л.	—	1	3	2	6
	2 л.	—	—	1	—	1
	3 л.	3	2	13	2	20
	Общо	3	3	17	4	27
willan + inf.	1 л.	—	3	6	8	17
	2 л.	—	6	2	7	15
	3 л.	8	20	36	3	67
	Общо	8	29	44	18	99
Общо за двете конструкции		11	32	61	22	126

Таблица 4. Употреба на двете конструкции общо за периода и процентното им съотношение спрямо общия брой случаи на употреба на съответната конструкция.

	Sculan + infinitive		Willan + infinitive	
	Брой на регистрираните примери	Процентно съотношение	Брой на регистрираните примери	Процентно съотношение
1 л.	6	22,2	17	17,2
2 л.	1	3,7	15	15,1
3 л.	20	74,1	67	67,7
Общо	27	100	99	100

Таблица 5. Видове словоред и изреченията, в които се среща.

Видове словоред	Главни изречения	Въпросителни изречения	Императивни изречения	Подчинени изречения	Общо
SVV ⁱ O	29	—	—	25	54
SVOV ⁱ	12	—	—	14	26
VSV ⁱ O	3	7	4	—	14
VSOV ⁱ	3	—	2	—	5
SOVV ⁱ	—	—	—	4	4
SOV ⁱ V	—	—	—	23	23

nellap wesan swa stunte nytenu...; *Æl.Col.*, 1.253: Willap wesan wise; *Æl.Col.*, 1.259: We nellap swa wesan wise...; *Æl.Col.*, 1.262: We willap beon bylewite butan licetunge...;

2nd Person:

GL., Ch.II, 10: Nelle ge eow adrædan; GL., Ch.VI, 37: Nelle ge deman, and ge ne beop demede. Nelle ge genyôerian, and ge ne beop genyderode; GL., Ch.VII, 6: ... and cwæp, Drihten, nelle pu beon gedreth; GL., Ch.XII, 29: And nelle ge secan, hwæt ge eton, oôðe drincon; GL., Ch.XXIII, 28: Eala dohtra Hierusalem, nelle ge ofer me wepan, ac wepap ofer eow sylfe, and ofer eowre bearn; *St.Osw.*, 1.213: Ic hæbbe of pam stocce pe his heafod on stod and gif pu gelyfan wylt, pu wurpest hal sona; *St.Ed.*, 1.47: and pu beo his underkyning, gif pu cucu beon wylt; *Æl.Col.*, 1.4: Hwæt wille ge sprecan? *Æl.Col.*, 1.7: Wille beswungen on leornunge? *Æl.Col.*, 109: Wylt pu fon sumne hwæl? *Æl.Col.*, 1.134: Hwilcne hafoc wilt pu habban, pone maran hwæper pe pæne læssan? *Æl.Col.*, 1.162: Wilt pu syllan pingc pine eal swa pu hi gebohtest pær? *Æl.Col.*, 1.254: Wille ge beon prættige oôðe pusenthiwe on leasungum...? *Æl.Col.*, 1.277: Hwænne wylle ge syngan æfen oppe nihtsange?

3rd Person:

Pk.Chr., 874, 1.8: 7 he him apas swor 7 gislas salde pæt he him gearc wære swa hwelce dæge swa hie hit habban wolden 7 he gearo wære mid him selfum 7 on allum pam pe him læstan woldon to pæs heres pearfe; *Pk.Chr.*, 877, 1.7: 7 hie him pær foregislas saldon, swa fela swa he habban wolde...; *Pk.Chr.*, 878, 1.23: 7 him eac geheton pæt hiera kyning fulwihte onfon wolde; *Pk.Chr.*, 891, 1.4: ... forpon pe hi woldon for Godes lufan on elpidiognese beon...; *Pk.Chr.*, 893, 1.9: swa pæt he mehte ægperne geræcan gif hie ænigne feld secan wolden; *Pk.Chr.*, 893, 1.18: ... opre sipe pa hie of pæm setum faran woldon; *Pk.Chr.*, 893, 1.21: pa hie gefengon micle herehyð and pa woldon ferian norpweardes ofer Temese in on East-Seaxe ongean pa scipu, pa... GL., Ch.VIII, 20: Din modor and ðine gebroðru standep her ute, wyllap pe geseon; GL., Ch.IX, 23: Guf swa wyle æfter me cuman, ætsace hine syffne...; GL., Ch.IX, 24: Se pe wyle his sawle hale gedon, se hig forspilp; CL., Ch.IX, 53: And hig ne onfengon hine, forðamôe he wolde faran to Hierusalem; GL., Ch.X, 22: ... and se ðe se sunu hit awreon wyle; GL., Ch.X, 24: Sopllice ic eow secge, ðæt manega witegan and cyningas woldon geseon ðæt ge geseop, and hig hit ne gesawon; and woldon gehyran ðæt ge gehyrp, and hig hit ne gehyrdon; GL., Ch.X, 29: Da cwæp he to ðam Hælende, and wolde hine sylfne gerihtwisian; GL., Ch.XII, 39: Witap, ðæt gif se hires ealdor wiste, hwænne se peof cuman wolde, witodlice he wacode...; GL., Ch.XIII, 31 Far, and ga heonon, foroamoe Herodes oe wyle ofslean; GL., Ch. XIV, 28: Hwylc eower wyle timbrian anne stypel...? GL., Ch.XIV, 31: Oôðe gyf hwyle cyning wyle faran and feohtan agen oðerne cyning...; GL., Ch.XV, 28: Da gebealh he hine, and nolde

in gan; GL., Ch. XVI, 26: *ða ðe willap heonon to eow faran, ne magon...*; GL., Ch.VXIII, 13: *Da stod se manfulla feorran and nolde furðun his eagan ahebban up to ðam heofone*; GL., Ch.XIX, 3: *And he wolde geseon hwylc se Hælend wære...*; GL., Ch.XIX, 4: *forðam ðe he wolde ðanon faran*; GL., Ch.XXII, 7 *Da com se dæg azimorum, on ðam hi woldon hyra eastron gewyrcan*; GL., Ch., XXIII, 20: *Eft spæc Pilatus to him, and wolde forlætan ðne Hælend*; GL., Ch.XXIV, 28: *And he dyde swylce he fur faran wolde*; St. Osw., 1.16: *... pone modigan feond pe us afillan wile*; St.Osw., 1.37: *...and wolde gebigan his leoda to geleafan...*; St. Osw., 1.65: *Seldon he wolde ridan, ac siðode on his fotum*; St.Osw., 1.95: *He wolde after uhtsange oftost hine gebiddan and on cyrcan standan*; St.Osw., 1.103: *... and behet pæt he wolde Godes willan gefremman...*; St.Osw., 1.149: *ac pa mynstermenn noldon for menniscum gedwylde pone sanct underfon*; St.Osw., 1.224: *...forðan ðe he wolde gehelpan, papa he her on life wæs...*; St.Ed., 1.16: *and swa anræde purhwunode pæt he nolde abugan to busmorfullum leahtrum*; St.Ed., 1.88: *(he) wolde geæfenlæcan Cristes gebysnungum...*; St. Ed., 1.101: *pa geseah Hingwar... pæt se æpela cyning nolde Criste wiôsacan...*; St.Ed., 1.145: *Hi woldon pa ferian mid folcicum wurumunte pone halgan lichaman and læcgan innan pære cyrcan*; St.Ed., 1.159: *seo wolde efsian ælce pone sanct...*; St.Ed., 1.165: *(hie) woldon stelan pa maðmas pe men pyder brohton*; St.Ed., 1.170: *sum heora mid hlaëddre wolde unlucan pæt ægðyrl*; St.Ed., 1.200: *...pæt menn woldon sceawian symle hu he lage...*; St.Sw., 1.7: *pæt wæs pære gymeleast pe on life hine cupon, pæt hi noldon awritan his weorc and drohtnunge pam towardum mannum pe his mihte ne cuoon*; St.Sw., 1.35: *La leof, Eadzige nele gelyfan minum wordum*; St.Sw., 1.47: *(he) nolde beon gesewen unsod̄sagul boda*; St.Sw., 1.50: *and swyðe hine preade hwi he nolde gehyrsumian his hæsum mid weorce*; St.Sw., 1.65: *He cwæð pæt he hit wolde cyðan his hlaforde...*; St.Sw., 1.69: *and (he) nolde gehyran pæs halgan bebed...*; St.Sw., 1.95: *Da woldon his freond ealle hine ferian to Niwan Mynstre...*; St. Sw., 1.101: *Se untruma eac wacode oð pæt hit wolde dagian*; St.Sw., 1.150: *Da cwæð he pæt he wolde to Wynceastre syðian huru on his horsbære and biddan his hæle*; St.Sw., 1.162: *pa ferde he to Rome: wolde his hæle biddan æt pam halgum apostolum*; St.Sw., 1.181: *ic gelyfe pæt he wille gewislice pe tiðian*; St.Sw., ls. 199—209: *Gang nu to Ealdan Mynstre and pam muncum sege pæt Gode swyðe oflicað heora ceorung and slaw — pæt hi dæghwamlice geseoð Drihtnes wundra mid him and hi nellao herian pone Hælend mid sange swa swa se biseop bebed pam gebroðrum to donne; and sege gif hi nellao pone sang gelæstan, pone geswicað eac sona oða wundra; and gif hi pone lofsang willao æt pam wundrum singan swa oft swa wan hale menn pær wuraoð gerihte, pone wuraoð mid him wundra swa fela pæt man ne mæg gemunan on life pæt ænig man gesawe swylce wundra ahwær*; St.Sw., 1.289: *He wearo pa swyðe fægen and wolde faran*

Таблица 6. Относителна позиция на двата компонента на перифразата в главни и подчинени изречения

Verb + infinitive (VV ⁱ)				Infinitive + verb (V ⁱ V)	
следващи		разделени		следващи	
гл. изр.	подч. изр.	гл. изр.	подч. изр.	гл. изр.	подч. изр.
24	27	22	17	—	23
Общо 90, или 79,7%				Общо 23, или 20,3%	

Таблица 7. Процентно съотношение на видовете словоред в корпуса

SVV ⁱ O	SVOV ⁱ	VSV ⁱ O	VSOV ⁱ	SOVV ⁱ	SOV ⁱ V	Общо
4 2,9%	20,6%	11,1%	4%	3,2%	18,2%	100%

Списък на корпуса от примери

I. SCULAN+INFINITIVE

1st Person:

GL., Ch. XVII, 10: Unnytte peowas we synd, we dydon æt we don sceoldon; St. Osw., 1.205: Nu ic sceall geendian earmlicum deape and to helle faran for fracodum dædum...; St. Sw., 1.238: Ac we sceoldon biddan so lice pa halgan pæt hi us pingion to pam prym-wealdendum Gode; St. Sw., 1.335: Nu is (us) to witenne pæt we ne sceolan cepan ealles to swy e be swefnum, for pan pe hi ealle ne beo of Gode; Æl. Col., 1.32: Ic sceal fyllan binnan oxan mid hig, 7 wæterian hig, 7 scearn heora beran ut; Æl. Col., 1.27: ælce dæg ic sceal erian fulne æcer oppe mare;

2and Person:

St. Sw., 1.296: Ic secge pe, broðor, pu ne scealt heononforð nanon menn yfel don, ne nane man wyrigan...

3rd Person:

Pk.Chr., 887, 1.9: 7 hi cuedon pæt hie pæt to his honda healdan sceoldon...; Pk.Chr., 893, 1.15: ... butan pæm monnum pe pa burga healdan scolden; Pk.Chr., 893, 1.58: ... pone ilcan ende pe Æpered his cumpæder healden sceolde...; GL., Ch.XXIII, 17: Niede he sceolde him forgyfan ænne to hyra freols-dæge; GL., Ch.XXII, 37:

Soplice ic eow secge, ðæt gyt sceal beon gefulled ðæt be me awriten is; St.Osw 1.220: For py ne sceal nan mann awægan pæt he sylfwylles behæt pam ælmihtigan Gode ponne he adlig bið . . ; St.Ed., 1.39: He sende pa sona syððan to pam cyninge beotlic ærende pæt he abugan sceolde to his manrædene gif he rohte his feores; St.Ed., 1.49: and wið hine smeade hu he pam repa Hingware andwyrdan sceolde; St.Ed., 1.84: Hingwar pa bebad mid bylde pam sciphere pæs cynincges anes ealle cepan sceoldon, pe his hæse forseah, and hine sona bindan; St.Ed., 1.185: . . . pæt hi gepwærlæcan sceolon on æniges mannes deaðe, gif hi beoð Drihtnes penas; St.Ed., 1.189: . . . biddende pone Ælmihtigan pæt he him arian sceolde; St.Sw., 1.39: pone ne sceall he nateshwon pinre sage gelyfan; St.Sw., 1.80: pam wearð geswutelod on swefne gewislice pæt he sceolde gefeccan æt Swyðunes byrgene his lichaman hæle and pære alefednysse; St.Sw., 1.191: Da dydon hi sona swa and sungon pone lofsang oð pæt him laðode eallum pæt hi swa oft arisan, hwilon prywa on niht, hwilon feower syðum, to singenne pone lofsang ponne hi slapan sceoldon; St.Sw., 1.214: . . . and cwæð pæt hi sceoldon pone lofsang singan swa swa he geset hæfde; St.Sw., 1.216: and se pe hit forsawe, sceolde hit mid fæstenne seofon niht on an swarlice gebetan; St.Sw., 1.254 . . . ponne hi sceoldon swyðor besargian pone deadon. . . ; St.Sw., 1.268: . . . hi sona wondon pæt he pærrihte sceolde sweltan him ætforan; Æl.Col., 1.78: Ne sceal hunta forhtfull wesan, forðam mislice wildeor wuniað on wudum; Æl.Col., 1.242: forpam micel hynð 7 sceamu hyt is menn nellan wesan pæt pæt he ys 7 pæt pe he wesan sceal;

II. WILLAN+INFINITIVE

1st Person:

GL., Ch.XIII, 34: . . . hu oft ic wolde ðine bearn gegaderian. . . ; GL., Ch.XIV, 19: Ic bohte an getyme oxena, nu wille ic faran and fandiān hyra; GL., Ch.XIX, 5: Zacheus, efst to ðinum huse, forðam ðe ic wylle to-dæg on ðinum huse wunian; St.Osw., 1.205: . . . nu wolde ic gebetan gif ic abidan moste. . . ; St.Ed., 1.67: . . . ac ic wolde swi.or sweltan gif ic porfte for minum agenum earde; St.Ed., 1.69: and se ælmihtiga God wat pæt ic nelle abugan fram his buggengum æfre. . . ; St.Ed., 1.73: . . . ac ic nelle afylan on pinum fulum blode mine clænan hande; St.Ed., 1.76: and ic bliðelice wille beon ofslagen purh eow, gif hit swa God foresceawað; St.Ed., 1.204: Fela wundra we gehyrdon on folclie spræce be pam balgan Eadmunde, pe we her nellað on gewrite settan; Æl.Col., 1.15: ac peahhwætere ic wolde betwenan leornian sprecan on leden gereorde; Æl.Col., 1.142: Forpam ic nelle fedan hig on sumera, forpampe hig pearle epap; Æl.Col., 1.146: . . . ac ic nelle o pæt an deorfan ofer hig, forpam ic cann opre. . . ; Æl.Col., 1.163: Ac ic wille heora cypen her lufflicor ponne gebicge pær. . . ; Æl.Col., 1.250: Forpam we

1. The Parker Chronicle 832—900 (Pk. Chr.), Ed. by A. H. Smith, Methuen & Co. Ltd., London, 1961.
2. The Gospel of Luke (GL), The Gothic and AS Gospels in parallel columns with the versions of Wycliffe and Tyndale, Ed. by J. Bosworth, Reeves and Turner, London, 1888.
3. Ælfric's Colloquy (Æl. Col.), Ed. by G. N. Garmonsway, Methuen & Co. Ltd., London, 1967.
4. Ælfric, Lives of Three English Saints, Ed. by G. I. Needham, Methuen & Co. Ltd., London.
 - A. St. Oswald, King and Martyr (St. Osw.)
 - B. St. Edmund, King and Martyr (St. Ed.)
 - C. St. Swithin, Bishop (St. Sw.)

О ВОЗНИКНОВЕНИИ ПЕРИФРАСТИЧЕСКОГО БУДУЩЕГО
ВРЕМЕНИ CO SCULAN И WILLAN В ДРЕВНЕАНГИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ (IX—X в.)

Христо Грънчаров

Резюме

Цель настоящего исследования — это проследить возникновение перифрастических конструкций для выражения будущего времени, образованных при помощи глаголов *sculan* и *willan* в древнеанглийский период. В данной работе используется перечень 126 примеров, извлеченных из 4 древнеанглийских источников. Цели исследования преимущественно подчиняются синхронному подходу, но также предлагаются и некоторые диахронные сопоставления более ранних этапов развития германских языков. Наличный перечень подвергается синтаксическому и семантическому анализу. Данные указанных видов анализа обобщаются в виде таблицы и содержатся в общих выводах в конце работы. Результаты анализа позволяют сделать следующие более важные выводы: 1). В древнеанглийском языке перифрастическое будущее время можно образовать из сочетания с любым глаголом, чья семантика предполагает действие, которое будет совершаться в будущем. Самыми типичными в этом отношении являются глаголы с модальным значением. 2). Сочетание спрягаемого глагола и инфинитива, в котором имплицирована идея футурума, нельзя рассматривать иным способом, кроме как свободное синтаксическое сочетание. Семантический анализ показывает, что в древнеанглийский период развития языка спрягаемый глагол перифрастической конструкции сохраняет свою первоначальную семантику, в результате чего значение конструкции как целое представляет собой сумму обоих ее компонентов, а не одно гомогенное целое. Примеры предлагают только несколько случаев, при которых можно говорить о частичной грамматикализации. 3). Возникновение перифрастических конструкций футурума в древнеанглийском языке обусловлено не только семантическими, но и синтаксическими изменениями в структуре языка, которые в самых общих чертах детерминированы переходом языка от синтетизма к аналитизму.

Весь перечень примеров предлагается в виде приложения в конце исследования.

mid him; St.Sw., 1.294: and se halga Swiðun on scinendum mæsse-
reafe stod æt ðam weofode, swylce he wolde mæssian; St.Sw.,
1.303: Se adliga pa ðohte pæt he yfel nolde don buton pam anum
pe him ær yfel dyde, and pam wolde don wel pe him wel dyde ær;
St.Sw., 1.308: ac pinum Drihtne geefenlæc, se ðe nolde wyrrian pa
ðe hine wyrigdon...; St.Sw., 1.364: ... peah oe oa Iudeiscan, purh
deofol beswicene, nellon gelyfan on pone lyfigendan Crist...; St.
Sw., 1.366: ponne bugað pa earmingas on ende pysre worulde, ðe
ðær to fale beoð, mid geleafan to Criste, and pa ærran losiað pe
ær noldon gelyfan; Æl.Col., 1.174: 7 nan eower nele oferwintran
buton minon cræfte; Æl.Col., 1.190: Ic heortan mannes gestrangie,
ic mægen were 7 furpon litlincgas nellap forbigeam me; Æl.Col.,
1.242: forpam micel hynð 7 sceamu hyt is menn nellan wesam pæt
pæt he ys...;

ЛИТЕРАТУРА

1. Гухман, М. М. Глагольные аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова (на материале немецкого языка). — В: Вопросы грамматического строя, М., 1955.
2. Данчев, А. За съотношението на синхронията и диахронията. „Руски и западни езици“, 2—3, 1974.
3. Дренясова, Т. Функции модальных глаголов при выражении модальности в германских языках. Ученые записки первого московского педагогического института иностранных языков, XXXIX, 1968, с. 123—139.
4. Жирмунский, В. М., О. П. Суник. Аналитические конструкции в языках различных типов. Академия Наук СССР, Москва—Ленинград, 1965.
5. Жирмунский, В. М. Общее и германское языкознание, Ленинград, 1976.
6. Зверева, Е. А. Вторичная функция модальных глаголов в современном английском языке. — В: Исследования по англ. филологии, 1965, с. 3.
7. Иванова, И. П., Л. П. Чахоян. История английского языка, Москва, „Высшая школа“, 1976.
8. Иванчев, Св. Проблеми на развитието и функционирането на модалните категории в българския език. — В: Приноси в българското и славянското езикознание, 1978.
9. Иванова-Мирчева, Д. Развой на бъдеще време (футурум) в българския език от X до XVIII век. БАН, С., 1962.
10. Кошевая, И. Г. Типологические структуры языка. Издательство киевского университета, 1972.
11. Маулер, Ф. К вопросу об индивидуальных особенностях употребления конструкции *shall/will/'ll* + инфинитив и их статистических параметрах. Ученые записки Северно-осетинского педагогического института, XXVII, 1968, с. 37—41.
12. Ненкова, М. Модальност — семантична съпоставка на английските модални глаголи *can/may/must/have to* и българските модални глаголи „мога/трябва“. Четена на Третата научно-методическа конференция по съпоставително езикознание и чуждозиково обучение, април 1981, В. Търново.
13. Попов, К. За някои недостатъчно описани модални типове в българския език. Помагало по български синтаксис, София, 1979.
14. Ярцева, В. Н. Историческая морфология английского языка. Издательство академии наук СССР, М., 1960.
15. Ярцева, В. Н. Проблема аналитического строя и формы анализа. — В: Аналитические конструкции в языках различных типов, Москва-Ленинград, 1965, с. 58—69.

16. *Anderson, J.* Some proposals concerning the modal verb in English. — In: *Edinburgh Studies in English and Scots*, Eds. A. J. Aitken, A. McIntosh, H. Pålsson, Longman Group Ltd., London, 1971, p. 69—120.
17. *Blackburn, F. A.* *The English Future; Its Origin and Development*. Diss. Leipzig, 1892.
18. *Braune, W.* *Gotische Grammatik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1966.
19. *Duškova, L., V. Urbanova.* A Frequency Count of English Tenses with Application to Teaching English as a Foreign Language, *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, 1967, Vol. 2.
20. *Friden, G.* *Studies on the tenses of the English verb from Chaucer to Shakespeare with special reference to the late sixteenth century*, Uppsala, 1948.
21. *Greenberg, Joseph H.* Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. — In: *J. H. Greenberg (ed.) 'Universals of Language'*, The M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1963.
22. *Haugen, N.* *The Scandinavian languages — An Introduction to Their History*. Faber and Faber Ltd., London, 1976.
23. *Hopper, Paul J.* *The Syntax of the Simple Sentence in Proto-Germanic*, Mouton, The Hague, 1975.
24. *Ilyish, B.* *History of the English Language*, Leningrad, 1973.
25. *Lehmann, W. P.* Proto-Germanic Syntax. — In: *Frans van Coetsem and H. L. Kufner (eds.) 'Toward a Grammar of Proto-Germanic'*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1972.
26. *Li, Charles, S. Thompson.* An Explanation of Word Order Change SVO—SOV. *Foundations of Language*, Vol. 12, 1974—1975, p. 201—13.
27. *Ljunggren, W. P. F.* *On the Auxiliaries Shall and Will in the English Language*, I—II. Diss. Lund, 1893—1894.
28. *Lüttgens, C.* *Über Bedeutung und Gebrauch der Hilfsverba in frühen Altenglischen: Sculan and Willan*. Diss. Kiel, 1888.
29. *Lyons, John.* *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, 1968.
30. *Lyons, John.* *Semantics — II*. Cambridge Univ. Press, 1977.
31. *Marino, Matthew.* A Feature Analysis of the Modal System of English. *Lingua* 32, 1973, p. 309—323.
32. *McLaughlin, John C.* *Aspects of the History of English*. Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1970.
33. *Mincoff, M.* *English Historical Grammar*, Sofia, 1967.
34. *Mustanoja, T.* *A Middle English Syntax — Part I*. Helsinki, 1960.
35. *Quirk, R., C. L. Wrenn.* *An Old English Grammar*. Methuen and Co. Ltd., 1971.
36. *Sweet, H.* *A New English Grammar, Logical and Historical*, I—II, Oxford, 1900—3.
37. *Traugott, E. C.* *Diachronic Syntax and Generative Grammar*. In *Roger Lass (ed.) 'Approaches to English Historical Linguistics—An Anthology'*, HRW, New York, 1969, p. 311—324.
38. *Traugott, E. C.* *The History of English Syntax*. HRW, New York, 1972.
39. *Vennemann, T.* *Topics, Subjects, and Word Order: From SXV to SVX via TVX*. In *J. Anderson and C. Jones (eds) 'Historical Linguistics — I'*, Amsterdam—Oxford, 1974, pp. 339—375.
40. *Wülfiging, J. E.* *Die Syntax in den Werken Alfreds des Grossen*, II, Bonn, 1901.

Ексерпирани произведения и съкращения

Ексерпираните произведения са посочени по-долу. Съкращенията са направени по следния начин: 1) инициалите на писмения паметник, 2) главата или страницата, откъдето е взет примерът, и 3) номерът на реда, от който започва съответният цитат.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XX, книга 2

Филологически факултет

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XX, livre 2

Faculté philologique

1985

Върбан Вџтов

МЕСТОИМЕНИЯТА В ПРЕВОДНАТА ПОВЕСТ
„МИТОЛОГИЯ СИНТИПА ФИЛОСОФА“
ОТ „ВТОРИ ВИДИНСКИ СБОРНИК“
НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Vърбан Vџтов

LES PRONOMS DANS LA NOUVELLE
„LA MYTHOLOGIE DE SINTYPE LE PHILOSOPHE“
DE „SECOND RECUEIL DE VIDIN“
DE SOFRONI VRATCHANSKI

София, 1987

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1901

PHYSICS DEPARTMENT

REPORT ON THE PROGRESS OF THE WORK
DURING THE YEAR 1901

BY
THE FACULTY OF PHYSICS

ON THE RISE OF PERIPHRASTIC FUTURE
WITH *SCULAN* AND *WILLAN* IN OLD ENGLISH (IX—X C.)

Christo Grancharov

Summary

The present study focuses on the rise of periphrastic constructions of the type *sculan/willan+inf.* which are capable of expressing futurity in Old English. The study is based on a body of 126 occurrences of the said constructions extracted from four OE sources. The linguistic material is dealt with mainly on a synchronic level, but diachronic parallels reflecting earlier stages of similar developments in other Germanic languages are also provided. The body of examples is subjected to syntactic and semantic analyses. The data obtained in such way are summed up in tables. The results of the analyses lead to the following generalizations on the nature of periphrastic future in OE: 1) Any OE verb whose semantics implies a future action can function as the finite verb of a periphrastic construction capable of expressing futurity. Most typical in this respect are the so-called modal verbs. 2) A combination of *sculan/willan+inf.* cannot be regarded as a grammaticalized construction, because the finite verb still preserves its original semantics; therefore, the construction should be considered a free syntactic combination. There are only several cases where partial grammaticalization of the periphrasis has been observed. 3) The rise of periphrastic future in the language is determined not only by semantic, but also by some important syntactic changes resulting from a more general trend towards analytical structure.

The whole body of linguistic material extracted from the four OE sources is given as an appendix at end of the study.

ON THE HISTORY OF THE
WILLIAM AND MARY COLLEGE

CHAPTER I

The first settlement in the colony of Virginia was made in 1607, when a group of English men, led by Captain John Rolfe, established the first permanent English settlement in North America. This settlement, known as Jamestown, was located on the banks of the James River. The colony was founded by the Virginia Company, a group of investors who had received a charter from the English crown to establish a colony in North America. The colony was initially struggling due to a lack of food and supplies, but it was saved by the arrival of a group of men, including Captain Rolfe, who had been sent to the colony by the Virginia Company. The colony was then able to survive and eventually prospered. The colony was the first permanent English settlement in North America and played a significant role in the development of the United States.

да ми продадеш таА дрѣха 35. Графическият вариант м^ы се среща само в два случая пред думи, започващи с *и*, напр.: ... *що м^ы ѝ драго това ща ти дамь* 12. ... *ако м^ы изволиш азъ единь м^ы[ѣ]с[А]ць не щем хорати* 13. Що се отнася до третия вариант м^е (4), обяснението му може да се търси във фонетичните явления, характерни за родния говор на Софроний, — изясняване на [и] в [е] в някои случаи⁴, напр.: *А ты зготви н^Ащо и принеси ме тамо да I-адемь* 45... и *настѣпи ме ногата* 41. Трябва да се отбележи, че удвоени употреби на пълна и кратка дателна форма не се срещат.

1.2. Форми за 2 л. ед. ч. Местоимението за 2 л. ед. ч. е застъпено с различните си форми сравнително добре.

В именителна служба Софроний използва две форми — ты и ти, които са всъщност само графични варианти, защото и двете имат еднакъв изговор. Форма ты (104) представя черковнославянската графична норма при второличното местоимение, но по същество у книжовниците през първата четвърт на XIX в. — И. Кърчовски, П. Берон и др. — тя се явява книжовен означител на живата народна форма ти. Тази практика наблюдаваме и у С. Врачански преди тях, напр.: *Каковъ си ты ч[е]л[о]в[ѣ]къ* 56. ... *ты като м^А найде на кладенецъ, азъ по естество женское б^Ах дѣвойка, а ты си сеги жена* 27а. Форма ти (5) можем да обясним като отстъпление от старата графична норма, което в последна сметка съвпада с по-късната и сегашна нормативна форма, напр.: *ѡ царю, бо^А са и азъ да не патиш и ти като оного торговца* ... 22.

В агломеративна служба се използват винителните форми тебѣ (тебе), употребени общо в 26 случая, главно след предлози, напр.: ... *та са ѡх^ллихъ ѡ тебѣ* 29. *Где наше^А ѡртакъ, що г^ѡ пратихме до тебѣ* 54. *Ето азъ тебѣ надвяхъ сас моите д^ѡми* 57а. Кратката винителна форма има два варианта — т^А (43) и те (7). Първият вариант, който е основен, отразява черковнославянската графична норма, но може да се допусне, че зад този писмен образец за Софроний е стояла новобългарската народна форма те, която си е пробила път само в 7 случая, напр.: *Молим те царю, прочети та^А книга и враз^ѡми, са* 16а. ... *но молим те, возми т^А жалтицы* ... 28а. Във всички примери форма те се явява след глагола мол^А. В два случая има удвоена употреба на пълната и кратката винителна форма за 2 л. ед. ч., напр.: *Азъ тебѣ да т^А кортолисмъ ѡ та^А н^ѡжда* 55.

Дателните падежни форми са: пълна — тебѣ, кратка — ти. Пълната форма тебѣ (16), на тебѣ (3) се среща в такива случаи като: *Заради това и азъ оучинихъ тебѣ това щото пати* 46а. ... *да не б^ѡдѣ н^Ащо ни тебѣ, ни мене* 41. ... и *то^А с^ѡдѣ*

⁴ Вж. К. Петров, Принос към говора на гр. Котел. — Известия на Семинара по слав. филология, кн. III, 1911, с. 199.

да б8де непростен на тебѣ 33. И тук основно се използва безпредложната форма. Кратката форма ти (59) е с по-голяма честота на употреба, напр.: *Ами оны торговиць ако ти ѿговори так ѿ... 46а. ... и що аресаи да ти дамъ ѿ него 57.* На два пъти се открива удвоено използване на двете форми: *Какво ти сказѡва тебѣ сВнѣІна Філософъ 67а.*

1.3. Форми за 3 л. ед. ч. Третоличното местоимение за единствено число в Софрониевия език се представя със значително разнообразие и красноречиво свидетелствува за съчетаването и едновременното използване на черковнославянски и народни форми.

В именителна служба Софроний си служи със следните родови форми на личните местоимения за 3 л. ед. ч.: м. р. — онъ, той; ж. р. — она, тІА; ср. р. — то. Ако формите онъ, она могат да се свържат и с черковнославянската норма и с местоименната реалност в западните говори, то формите той, тІА, то са източнобългарските народни третолични местоимения, които Софроний познава и от родния си говор. Интересно е да се проследи количественото им застъпване, което е показателно за стремежа на преводача да си служи с езикови средства от различни диалекти. При формите за м. р. Софроний определено предпочита онъ, употребено в 110 случая срещу 12 на той, но за ж. р. водеща роля има източнобългарската форма тІА с 36 употреби срещу 7 на она. За ср. р. се открива само форма то (4). Ето и някои примери: *МоА мѡжъ мене сле мА бы. Ала не знаА за каковъ кабахать ми оучини онъ това 36. ... а онъ ми рече 41. ... а той са обарна и рече ми 63. ... ала той А попита 31. А она не хочеше никакъ да прІемне неговите рѣчи 29а. И она ѿговори 32. А тІА м8 рече 46. И тІА течаше следъ него борзо 24а. И то мА сказа такива рѣчи да рек8 на г[о]сп[о]дарство ваше 55а.*

Остатъци от черковнославянската местоименна книжовна норма са родителните форми на третоличното местоимение за ед. ч. — м. р. ег ѿ (17), ж. р. еА (19), които в народната реч по времето на Софроний не са живи форми, напр.: *Тогис начена нАкой ч[е]л[о]в[ѣ]къ да приходи оу домъ ег ѿ скрито 18а. Ала матер ег ѿ много са оугорчи 14. И като приближи при домъ еА, фарли тоА хлѡбъ на кѡчката 30. ... прІде на оутре мѡжъ еА 17.* Употребата им е в ролята на притежателни местоимения.

Софроний си служи със следните форми за винителен падеж:

а) за м. р. пълната форма се явява в два графически варианта — него (40) и нег ѿ (6), от които първият е основен, напр.: *... хоч8 да побѣгна ѿ него 62. ... найде др8гІй момак намѡсто него 31. ... и тр8диха са три години сас нег ѿ да го оучать 10а.* Кратката форма се среща в три варианта — го (162), г ѿ (18), г8 (2), последната отразява котленската редукция на

О. В началните етапи на новобългарското книжовно езиково строителство *местоименната система* се явява една от областите, в които старата книжовна черковнославянска норма се сблъсква с разноликата местоименна практика в живата народна реч и в продължение на десетилетия постепенно протичат процеси на книжовно урегулиране и формиране на нова местоименна книжовна норма. Една от актуалните задачи на съвременната ни езиковедска наука е да изучи тези процеси. В тази насока съществуват вече значителни приноси¹, но предстои да се направи още много.

В монографията си за езика на „Неделник“ К. Ничева разглежда и представя особеностите на Софрониевия език и в областта на местоименията, като спира своето внимание върху три вида местоимения — лични, притежателни и показателни. Нашата задача тук ще бъде да проследим и опишем цялостната система от местоимения, с които си служи С. Врачански в езика на преводната повест „Митология Синтипа Философа“, поместена във „Втори видински сборник“ от 1802 г.

1. Лични местоимения

Личните местоимения в езика на преводната повест са застъпени твърде богато. Софроний си служи както с книжовни черковнославянски, така и с народни форми от източнобългарски и западнобългарски тип. Представени са три падежни форми — именителна, винителна и дателна, като винителната и дателната имат по две разновидности — пълна и съкратена, кратка форма. Третоличното местоимение в единствено число има и родови форми.

1.1. Форми за 1 л. ед. ч. Софроний използва две именителни форми за това лице — азъ и А.

Основна се явява форма азъ (134)². Тя е не само норматив-

¹ Вж. Хр. Първев, Именителни форми на лични местоимения в българската възрожденска книжнина. — Славистични изследвания, С., 1968, с. 108—117; Р. Цойнска, Падежните форми в Паисиевата история. — Известия на Института за български език, кн. XIX, 1970, с. 569—579; Езикът на Йоаким Кърчовски, С., 1979, с. 162—190; К. Ничева, Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език, С., 1965, с. 44—50; Ст. Жерев, Езикът на Райко Жинзифов, С., 1979, с. 70—76.

² Цифрите в скоби след местоимението посочват количествените употреби на съответната форма. По технически причини ударенията в примерите са изоставени.

на форма в черковнославянския език, но и жива реалност в източните говори³, към които спада и родният говор на С. Врачански. Ето защо предпочитането ѝ трябва да се свърже и с двата факта. Примери: *Нели тА рекохъ азъ да не вредиш житот [о] 40. Ето и азъ есмь жена 44а.*

На два пъти е употребена западнобългарската именителна форма А, позната на Софроний очевидно от врачанския и видинския диалект. Тя може да се обясни със стремежа му да си служи с изразни средства от различни народни говори, напр.: *И онъ ѿговори и рече: Пѣтникъ есмь, и ѿдалеко идим А 44.*

Винителните форми — пълна и кратка — по същество и у Софроний са форми за агломеративен падеж. Пълната форма *мене (менѣ)*, обща за черковнославянски и новобългарски, се използва безпредложно и предложно в 38 случая, напр.: *... и мене да оуземишь за жена 49. И ты що ищии да го имашь готово ѿ мене 31. Ела слѣдъ мене 31.* Кратката форма се използва в два варианта — мА и ма. Основен се явява вариантът мА (77), който съвпада с черковнославянската норма, но може да се допусне, че езиковото съзнание на Софроний е обединило в него книжовната и живата западнобългарска форма с изговор ме, напр.: *Азъ ѿ идохъ на пазар да кѣтА орись, и като ѿхождахъ на пѣтъ ритна мА единъ конь 26. ... и прити мА оучитель мой при державѣе твое ... и ц[а]рствѣе твое предаде мА на таА жена, и таА мА заведе оу домъ свой 49.* Вариантът ма, присъщ на котленския диалект, се открива само веднѣж, напр.: *... и Ѹсваше ма сас гнѣвъ 23.* Както в народната реч, пълната и кратка винителна форма се използват и заедно в ролята на дублирано пряко допълнение, напр.: *Ала мене мА срамъ сеги да полица това ѿ о[т]ца моего 66а. МоА мѣжъ мене сле мА бы 36.*

Дателните форми — пълна и кратка — са сравнително добре застъпени в езика на повестта, отбелязани са общо 83 употреби. Като пълни форми са използвани мене и мнѣ. Книжовната черковнославянска форма мнѣ е употребена само веднѣж: *ѿц[а]рю! повели, и подай мнѣ с[ы]на моего 14.* В останалите 21 случая намираме новобългарската форма мене, но трябва да се отбележи, че тя редовно се явява без предлог на, напр.: *Ами каквото са мни мене ... 59а. Такъ и азъ ц[а]рю, б[о]гъ мой ще подаде мене сила ... 27а. Ахъ горко мене, не пиай мА чада мое 30а.*

Кратката дателна форма се среща в три варианта — м и, м ѿ, м е. Количествено с най-много примери е представена форма м и (52), която е обща за черковнославянски и за народната реч, напр.: *Ала таА нива що ми А дадоха, работихъ А ... 17а. Ами*

³ Вж. Ст. Стойков, Българска диалектология, Второ поправено издание, С., 1968, с. 165.

неударено о. Примери: *А то азъ оутре пакъ да вы го дамы* 58. ... и радостно го прегорна и поздрави го 48. *Той ч[e]л[о]в[ѣ]къ странный като гъ оугостѡвах* 47. *И оныѡ ч[e]л[о]в[ѣ]къ като чю тѡ рѣчи много гѡ ачѡдиса, и рече мѡ ...* 27. Всички тези форми са присъщи на народната реч, макар и рядко, открива се и дублираната им употреба, напр.: ... *ала го оузе и него борзинат[а] рѣчнаѡ и оудавиха са оу водата и двоицата* 20;

б) за ж. р. пълната форма е неѡ (40), кратката — ѡ (132), ю (1), като форма неѡ е винаги в предложна употреба и заедно с кратката форма ѡ има новобългарски характер, но дублираното им използване не се среща, напр.: *А торговыте ѡ не оставѡха, ищаха си жалтицыте ѡ неѡ* 54а. ... *ако можешь ты да ѡ предѡмаш да ида да са смесѡ сас неѡ* 30. Черковнославянската кратка форма ю се открива само веднъж, в подзаглавието, като употребата ѝ не е на място, всъщност явява се вместо очакваното го: *Сѣ сказанѣ исписа Мѡсо перѡанин на ползѡ внѡшнюю прочитающим ю* 10а. Родовото съгласуване е направено неправилно с *полза* вместо със *сказанѣ*.

Дателните форми на третоличното местоимение за ед. ч. са следните:

а) за м. р. Софроний си служи с две пълни форми — с черковнославянската форма емѡ и с новобългарската на негоѡ, употребени по веднъж: *И по обычаю поклони са емѡ и рече...* 33а. ... *що мѡ ты даде на негоѡ* 29. Кратката дателна форма е мѡ (214), обща за черковнославянски и новобългарски, тя по примера на народната реч твърде често се използва и като притежателно местоимение, напр.: ... *помоли мѡ са да дойде при мене* 31. *А бабата мѡ рече ...* 36а. ... *и вардѡше тамо дѡкѡна мѡ* 25а;

б) за ж. р. пълната дателна форма се явява в два облика — ей (22) и ней (1). Формата ей е черковнославянска и у Софроний има само притежателно значение, примери ще се посочат при притежателните местоимения. Другата форма — ней — е в типична дателна употреба: *Но токмо това е праведно да бѡде ней наказанѣ* 64а. Кратката дателна форма, присъща на народна реч, Софроний употребява в два варианта — ѝ и е. Формата ѝ (42) е основна, докато нейният вариант е (19) трябва да се свърже с характерното за котленския диалект изясняване на [и], [й] в [е], напр.: *Ето таѡ баба що ти рекох, почто е дадѡхъ дрѣхата* 37. *Тогива е рече дѡмѡг[о]сподарь на жената своѡ* 44. ... и ѡ рѣзоха ѝ оушите, и тѡ претерпѣ и таѡ болесть мѡжески 64. *И рекох ѝ да ѡ оупече* 46. Едновременната употреба на пълна и кратка форма не се открива.

1.4. Форми за 1 л. мн. ч. Именителната форма на това местоимение е нѡй (8), напр.: *И да не давашь никомѡ от тѡ три кесѡй ѡ нас докле не сме нѡй пакъ троица заедно вси* 53а.

Формата е новобългарска, присъща и на котленския говор.

Винителните форми — пълна насъ (8) и кратка ны (1) — са общи за новобългарски и черковнославянски, но рядко се използват, напр.: *Не видѣ са да прѣиде при нас* 54. ... *размно си наоучиль нас* 65. *двойца ны кой надвѣй да повелеи на онаго що мѣ рече да го оучини* 57а.

Дателните форми — пълна намъ (5) и кратка в два графични варианта ни (1), ны (1) — също имат редки употреби, напр.: *Да знайшь ѿ бабѣ , колко смѣщенѣ стана нам оу домъ наш зарад таѣ дрѣха* 37а. ... *ищаха си жалтиците ѿ неѣ и дѣмаха ѿ дай ны жалтиците* 54а. ... *и порача ни да оумесиме чисто брашно сас медь и сас масло* 21а.

1.5. Форми за 2 л. мн. ч. Именителната форма вы (11) съвпада с черковнославянската местоименна норма, напр.: *Елате вы и тройца* 55а. *Дѣмайте вы на с[ы]на моего* ѿ 13а.

Винителните форми са — пълна васъ (3) и кратка вы (1), напр.: ... *и коги свершиме свадбата, тогива да си иди при вас* 26а. *Молю вы виждѣ та да не бѣде запалиль нѣкой ч[е]л[о]в[ѣ]къ моѣта стока* 56а.

Дателните форми също имат ограничена употреба. Използвани са две пълни форми — книжовната вамъ (3) и народната на васъ (1), напр.: *Ами вамъ как ви са види ...* 13а. *Бл[а]годарствѣю много перво на б[о]гѣ, вторѣ на вас що мѣ кортолисахте* 48. Кратката форма е ви (4), напр.: *И подари ѣ богъ тогѣ сына и хариза ви го* 43. Веднѣж пълната и кратката форма са едновременно употребени, при това удвоението е със старата черковнославянска форма, това личи от примера, посочен по-горе.

Както се вижда, в повечето случаи формите на второлитно местоименне за мн. ч. се водят по книжовния образец, но в същото време те не противоречат на състоянието в народната реч. Само новобългарски са дателните форми на васъ и ви.

1.6. Форми за 3 л. мн. ч. Именителните форми на това местоимение в езика на Софроний са две — оны и тѣе. Предпочитана се явява форма оны (18), която може да се свърже не само с черковнославянската норма, но и със западнобългарското местоимение, използвано във видинския и във врачанския диалект, напр.: *И оны като го видѣха такѣ молчливѣ и безгласен чѣдѣха са и маѣха са* 13а. ... *оны полагагѣ смѣщенѣ между тебѣ , и междѣ мене* 39. Форма тѣе (2) е източнобългарска, но тя по-рядко се използва, напр.: ... *ѿц[а]рю повели да прѣидѣтъ много ч[е]л[о]в[ѣ]цы, и вси фѣлософы, да чѣтѣ и да видѣтѣ и тѣе оученѣто мое* 49а.

Родителна форма ихъ (1) е употребена в клиширан израз. ... *и зарад седмѣ фѣлософы цареви и дѣанѣ ихъ* 10а.

За винителен падеж Софроний използва две пълни

форми — тѡхъ (3) и нѡхъ (15) — под влияние на източно-българската и западнобългарската говорна практика, напр.: ... и онъ като не ѿиде при тѡхъ, а оны викнаха сас голѡмъ глас 54. А един ѿ них рече 14а. ... и по нихъ ходѡше като бѣсень 16. Кратката форма ги (59) също е присъща на народната реч, напр.: ... напраси златѡ дрѣхи и хариза ѿ ги 32а.

За дателен падеж пълна форма е тѡмъ (1), а кратка — имъ (27), напр.: ... и ты тѡмъ такѡ да оучинишь 68а. И сказа имъ по тенко всѡ каквото стана 17.

1.7. Обобщеното представяне на парадигмата при личните местоимения има следния вид:

Число	Лице	Именителен падеж	Родителен падеж	Винителен падеж		Дателен падеж	
				пълна ф.	кратка ф.	пълна ф.	кратка ф.
единствено	1	азъ (134) ѡ (2)	— —	мѣнѣ (38)	мѡ (77) ма (1)	мнѣ (1) мѣнѣ (21)	ми (52) мы (2) ме (4)
	2	ты (104) ти (5)	—	тебѣ (тѣбе) (26)	тѡ (43) те (7)	тебѣ (16) на тебѣ (3)	ти (59)
	м. р.	онъ (110) той (12)	егѡ (17)	нѣго (40) нѣгѡ (6)	гѡ (162) гѡ (18) гѡ (2)	емѣ (1) на нѣгѡ (1)	мѣ (214)
	ж. р.	ѡна (7) тѡѡ (36)	еѡ (19)	нѣѡ (40)	ѡ (132) ю (1)	ей (22) ней (1)	ѡ (42) е (19)
	ср. р.	то (4)	—	—	—	—	—
множествено	1	нѡѡ (8)	—	нась (8)	ны (1)	намъ (5)	ны (1) ни (1)
	2	вы (11)	—	вась (2)	вы (1)	вамъ (3) на вась (1)	ви (4)
	3	ѡны (18) тѡѡ (2)	нѡхъ (1)	нѡхъ (15) тѡхъ (3)	ги (59)	тѡмъ (1)	имъ (27)

1.8. От направения преглед и анализ на личните местоимения и техните форми в езика на преводната повест „Митология Синтипа Философа“ могат да се направят следните няколко извода:

1. В езика на С. Врачански водеща роля имат народните новобългарски форми на личните местоимения, при което:

а) в именителен падеж си служи както с книжовните черковнославянски, в по-голямата си част общи и за западнобългарските говори (към особености на които той често прибегва), така и с новобългарските народни местоимения от източнобългарски тип;

б) родителни форми с притежателно значение са използвани само при третоличните местоимения;

в) винителните форми, практически форми за агломеративен падеж, съвпадат основно с народните, като разминавания има само в отделни случаи;

г) при формите за дателен падеж по-чувствително присъствие на старата книжовна местоименна норма се открива при пълните форми, докато кратките с малко изключения са общи и за народната реч или са само народни;

д) много по-често Софроний прибегва до кратките форми за винителен и дателен падеж, отколкото към пълните.

2. Както в народната реч, пълните и кратките винителни и дателни форми се използват и удвоено.

3. Кратките форми за дателен падеж по новобългарски образец се използват и приимено за означаване на принадлежност.

4. Именителните форми на третоличните местоимения той, тѣа, то, тѣе, онъ, она, оны са по същество стари показателни местоимения и Софроний ги използва, както в народната реч, и като показателни.

2. Притежателни местоимения

Както и в съвременния книжовен език, притежателните местоимения в повестта имат пълни и кратки форми, като за кратки притежателни местоимения се използват кратките дателни форми на личните местоимения. Освен това като притежателни местоимения се употребяват и родителните форми на личните местоимения. Пълните форми имат граматични категории род, число, падеж и могат да се членуват. За разлика от прилагателните имена на тях е свойствена и категорията лице на притежателя.

2.1. Форми за 1 л. ед. ч. Притежателното местоимение за първо лице единствено число е използвано с трите си родови форми, при които падежите са застъпени в различна степен.

2.1.1. За м. р. пълното притежателно местоимение има следните форми:

а) именителна — мой (41), обща за черковнославянски и новобългарски. Трябва да се подчертае, че словоредът ѝ е

предимно по черковнославянски образец — следва в постпозиция по отношение на съществителното, както това е и в езика на „Неделника“⁵, напр.: *И мъжь мой сега е вонь* 46а. ... *б[о]гь мой ще подаде мене сила* 27а;

б) родително-винителна форма моег ѿ (18) и моего (3). Под влияние на черковнославянския Софроний си служи с родително-винителни и дателни форми на притежателните местоимения, каквито в народната реч по негово време не се използват. По-честа употреба имат родително-винителните форми, напр.: *Дѣайте на сына моегь* 13а. ... *да видѣть и тѣ оучението мое, що гь наоучихъ ѿ Свѣтѣна оучителѣ моего* 49а;

в) дателна форма моемъ е употребена само веднъж: *Размѣхъ азъ почто не е возможно ни о[т]цѣ моему да мѣ кортолисѣ ѿ таѣ пагѣба* 24а;

г) новобългарската определена форма моѣ (6) заема препозиция, напр.: *Моѣ мъжь мене сле мѣ бы* 36. *Моѣ размъ строти вашат[а] премѣдрость сѣмнителень доходи* 51.

2.1.2. За ж. р. притежателното местоимение в 1 л. ед. ч. има използвани две форми:

а) именителна — моѣ (32), срещана главно в постпозиция, напр.: *Чѣхъ дѣца моѣ, како тѣ бѣль мъжь твой* 35а;

б) определена — моѣта (3), в препозитивна употреба, напр.: *Азъ да мѣ приведа моѣта жена...* 28а.

2.1.3. За ср. р. Софроний си служи с именителна форма на пълното притежателно местоимение за 1 л. ед. ч., имаща два варианта — мое (23) и мой (2), като вторият е резултат на редукция, напр.: ... *не питай мѣ чадо мое* 30а. *Мой живенѣ да бѣде възѣто ѿ мене* 11.

2.1.4. За означаване на много притежавани предмети и лица от 1 л. ед. ч. притежателното пълно местоимение е използвано в мн. ч. в две форми:

а) именителна — мои (мой) в 14 употреби, напр.: *Ето ѿртаците мой, где мѣ чакать* 53а;

б) определена — мойте (2), напр.: *Ето азъ тебѣ надвыхъ сѣс мойте дѣми* 57а.

2.1.5. Кратката форма на притежателното местоимение за 1 л. ед. ч. ми Софроний употребява под влияние на народната реч, напр.: *Да пратиши зѣтѣ ми до нас* 26а. Следва след членувани съществителни.

2.2. Форми за 2 л. ед. ч. Притежателното местоимение за това лице Софроний използва главно в пълната му форма, като кратката се среща само веднъж.

⁵ Вж. К. Ничева, Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език, С., 1965, с. 49.

2.2.1. За м. р. пълното притежателно местоимение е употребено в няколко форми:

а) именителна — твой (12), обща за черковнославянския и новобългарския, като позиционната ѝ употреба е по черковнославянски образец — в постпозиция, напр.: *А ты востани горѣ и оукраси домъ твой* 31. . . *ты знаишь добръ, како е о[те]ць твой старъ и немощень* 14а;

б) родително-винителна — твоегѡ (20), типична черковнославянска, напр.: *Азь царю порачахъ на с[ы]на твоегѡ да не хорати до седмь дни* 50. По-рядко се среща и в графичен вариант твоего, напр.: *Оутре ще пратѣ сына твоего в третъи час да го видишь* 12;

в) с дателна форма твоємѠ Софроний рядко си служи, среща се в два примера: *Прѣидохъ днес и принесохъ тѣ добръ слѣхъ, и радостень хабер заради с[ы]на твоегѡ*, и *наслѣдника ц[а]рствѣю твоємѠ* 48а;

г) определена форма твоѠ (3), напр.: . . . *ала слѣшай да видишь имашь ли и ꙗѠ написана на твоѠ тефтер* 44а.

2.2.2. За ж. р. на второличното притежателно местоимение за ед. ч. се откриват употребени три форми:

а) именителна — твоѠ (6), срещана и в препозиция, и в постпозиция с различно ударение, напр.: *Азь да сторѣ волѣта твоѠ* 31. . . *като смь азь твоѠ жена* . . . 29;

б) родително-винителната форма твою се открива в един пример: . . . *но сле хочешъ да испровергниши д[8]иш твою като онаго банѣѣа* 29;

в) определена форма твоѣта (4), напр.: . . . *и азь са ѡскорбихъ зарад твоѣта скорбь* 57.

2.2.3. За ср. р. второличното притежателно местоимение за ед. ч. има две пълни форми:

а) именителна — твое (41), напр.: ѡ *царю, нѣи сми слѣзи на твое державѣ, и спроти повелѣе твое готови есмы да исполним желанѣето твое* 17;

б) определена — твоеето (5), напр.: *Азь ща соверши твоеето желанѣе* 35.

2.2.4. За мн. ч. са използвани именителната форма твой (2) и определената — твойте (3), напр.: *И надѣѣ са да ѡмстѣ на тѣ лѣкавий и слый совѣтницы, и фѣлософы твой* 27а. . . *каквото совѣтѣват и дѣмать твойте пашѣ и бинь башѣй, готова есмь да претерпѣ* . . . 64а.

2.2.5. Кратката форма на второличното притежателно местоимение за ед. ч. е ти (1), напр.: . . . *почто сынъ ти кога начене да хорати ще скажи това* 63. Това е типична новобългарска употреба.

2.3. Притежателни местоимения за 3 л. ед. ч. Ако за останалите лица притежателните местоимения имат гра-

матични категории число и род на притежавания, то третоличното притежателно местоимение за ед. ч. освен тях има и категорията род на притежателя.

С. Врачански си служи основно с новобългарски притежателни местоимения за 3 л., но под влияние на черковнославянските форми за останалите лица той ги подвежда по техен формален образец. Освен това като притежателни местоимения използва и родителните форми на личните местоимения за 3 л. ед. ч.

2.3.1. Форми за притежател мъж. Мъжколичното притежателно местоимение има форми за ед. ч. и за мн. ч.

В единствено число местоимението има форми за три рода на притежавания:

2.3.1а. За м. р. формите са две — именителна и родително-винителна.

Именителната форма *неговый* (3), въпреки че по тип е новобългарска, у Софроний има черковнославянското окончание на пълните прилагателни и словоредно следва черковнославянската норма на постпозиционно разположение, напр.: *оумь неговый толкос не постигва* 59а. *Ала томъ ч[e]л[о]в[ѣ]къ голма полза оучини дрѣгъ неговый* 68.

Родително-винителната форма *неговога* има само две употреби: ... и *голмоє бл[а]годарєнїє чинаше на СВнтїна Фїлософа оучитєлА на сына неговога* 62а.

2.3.1б. За ж. р. срещаме само именителна форма *неговѣ* (3), напр.: ... и *оудиви сѣ на това дѣте на разѣма мѣ, и на оумна неговѣ острога* 55а.

2.3.1в. За ср. р. местоимението има именителна форма с окончание по черковнославянски образец — *неговое* (5), напр.: ... и *оумегчихъ неговое твердо молчанїє* 62а. Определената форма е използвана в две разновидности — *неговото* (4) и с редуциран член *неговотъ* (1), напр.: *Затсва на неговото оубїєнїє не е себєть СВнтїна* 50а. *Кой хочєне да бѣде себєть на неговотъ оубїєнїє* 50.

Интересно явление е притежателното местоимение за ср. р. *тоговъ*, което е образувано от родително-винителната форма на показателното местоимение за 3 л. ед. ч. *того*. Местоимението е народно по тип и е присъщо на мизийските говори⁶, навярно Софроний го познава от родния си диалект, но само веднъж си служи с него: *ѡ ц[а]рю, на тоговъ оубїєнїє не е себєть и жената* ... 50а.

2.3.1г. За мн. ч. се използват именителна форма *неговый* (1) и определена — *неговыте* (2), напр.: *Защо не даде онь да пїлѣть ѡ тоА млеко перво слѣгите неговый* 51а. *А она не хочаше никакъ да прїемне неговыт[e] рѣчи* 29а.

⁶ Вж. Ст. Стойков, Българска диалектология, второ поправено издание, С., 1968, с. 169.

2.3.1д. Ролята на кратко притежателно местоимение за притежател мъж изпълнява дателната кратка форма на личното местоимение за 3 л. ед. ч. м8, която не се изменя по род и число. В тази си функция м8 се явява в 42 случая, напр.: *А отець м8 като видѣ почто падна сын м8 в рѣката, той час са метна и онь в рѣката* 20.

2.3.1е. Ако употребата на кратко притежателно местоимение м8 е типична новобългарска особеност в езика на С. Врачански, то използването на родителната форма на личното местоимение за 3 л. ед. ч. като неизменяемо притежателно местоимение се явява несъмнено една характерна черковнославянска особеност. Формата егѡ (17) присъствува като притежателно местоимение във всичките си употреби, напр.: *Ала и матер егѡ много са оугорчи* 14. *Тогис начена н.Акой ч[e]л[о]в[ѣ]къ да приходи оу домь егѡ* 18а.

2.3.2. Форми за притежателка жена. Рядко срещано местоимение, от което се откриват форми само за ж. р. и за мн. ч.

За ж. р. формата има два варианта — нейнаА (2) и нейна (1). Докато първият е повлиян в окончанието си от черковнославянския, то вторият е изцяло новобългарски, напр.: *И той час са фати за нейнаА красота* 16. *И ѡиде оу една хижа що беше нейна сродница* 35а.

За мн. ч. формата е нейныА (1), напр.: ... *зарад да не раздмей нейныА работи м8жь ей* 41—41а.

2.3.2а. Краткото притежателно местоимение ѝ (10), го произход кратка дателна форма на личното местоимение за 3 л. ед. ч. ж. р., се среща в употреби, имащи напълно съвременен вид, напр.: *И сродниците ѝ и кошлѣите ѝ собраха дрѣва* 42. *И лицѣто ѝ да почернѣт сас катран* 64а.

2.3.2б. Както при притежателното местоимение за притежател мъж, така и тук Софроний си служи с родителната форма на личното местоимение за 3 л. ед. ч. ж. р. еА като притежателно местоимение за притежателка жена. Подобно на краткото местоимение, и то е неизменяемо и стои в постпозиция, среща се в 19 примера: ... *и излезе из дома покрай м8жа еА и Ѳ8ваше жената* 22а—23. ... *о[те]ць и братѣа еА раз8мАха себеп8, защо са ѡдѣли онь ѡ неА* 17а.

2.3.2в. Като неизменяемо притежателно местоимение за притежателка жена в езика на Софроний се явява и дателната форма на личното местоимение за 3 л. ед. ч. ж. р. ей (22), стоящо в постпозиция, напр.: *А м8жь ей рече* 45. *Послѣ на дѣвойката о[те]ць ей пратиль хабер* 26. Несъмнено е, че явлението е черковнославянска черта.

2.4. Форми за 1 л. мн. ч. За това лице Софроний е използвал форми за м. р., ж. р., мн. ч.

2.4.1. За м. р. се откриват три форми — именителна, родително-винителна и определена.

Именителната форма нашъ, която е обща за черковнославянския и новобългарския, позиционно следва старата книжовна норма и шесте ѝ употреби са постпозитивни, напр.: ... и побѣгна та са скрѣи оу домъ наш 23.

По черковнославянски образец е и родително-винителната форма, имаща два варианта — нашего (2) и нашего ѿ (1), напр.: ... и излезъ из дома нашего 22а. Какво мога вече да уда оу дома нашего 29.

Определената форма е нашеА, напр.: Где нашеА ѿртакъ 54.

2.4.2. За ж. р. се открива само именителна форма наша (1), изцяло новобългарска, напр.: Една наша нива неработна дадохме на мъжа таго 17а.

2.4.3. За мн. ч. в притежателните форми е прокарано родово различие:

а) за м. р. именителната форма е в два варианта по графично оформление — наши (2) и наши (1), напр.: ... чи нѣи го пратихме да возме гребенъте наши 54. ... и сас него сипалиме пеци, и оу домъ наши горимъ го 56а;

б) за ж. р. именителната форма е също в два варианта — нашА (1) и нашиА (1), напр.: ... а не жалтицыте нашА 54. ... послышай тѣА нашиА дѣмы 43.

2.4.4. Краткото притежателно местоимение ны (винителна и дателна форма на личното местоимение за 1 л. мн. ч.) е използвано веднъж, напр.: ѿ двойца ны кой надвѣи да поведей на онаго що мъ рече да го оучини 57а.

2.5. Форми за 2 л. мн. ч. Рядко срещано местоимение, но представено във форми за м. р., ж. р., ср. р. и мн. ч.

2.5.1. За м. р. Софроний си е послужил само с определената форма вашеА (3), дошла от народната реч, и както формата нашеА, трябва да се свърже с родния говор на преводача, напр.: ... ала ходих тогива и оу вашеА домъ 37.

2.5.2. За ж. р. именителната форма е вашА (1), напр.: Онъ като оузе кеслите сас жалтицыте ѿ мене, спроти вашеА глас и спроти дѣмата вашА, и излезе 54. Въпреки че е употребена в постпозиция, формата трябва да се свърже с новобългарското състояние, което вече категорично се проявява в определената форма вашата (2), напр.: МоА разъмь спроти вашат[а] премѣдрость сѣмнителень доходи 51.

2.5.3. За ср. р. именителната форма ваше (3) е употребена в постпозиция, напр.: И то мА сказа такива рѣчи да рекѣ на г[о]сп[о]дарство ваше 55а.

2.5.4. За мн. ч. е употребена определената форма ва-

шите (1), напр.: ... *каквото гледамъ и чѣмъ вашите дѣмы та приличат на едно показаніе логическое* 63а.

Трябва да се отбележи, че кратко притежателно местоимение за това лице в езика на повестта не е употребено.

2.6. Притежателни местоимения за 3 л. мн. ч. За това лице Софроний основно си служи с новобългарските местоимения, формално подведени по черковнославянски образец — *тѣхный* и **нихный*, както в новобългарския използва и кратка притежателна форма.

2.6.1. За м. р. именителната форма *тѣхный* (1) е новобългарска, но е архаизирана с черковнославянско окончание, напр.: ... *потекоха при ц[а]рѣ и призоваха зѣла тѣхный* 17а. Родително-винителната форма *нихнаго* (1) е получена по черковнославянски образец от западнобългарското народно местоимение *нихен*, напр.: ... *това що чю онъ ѿ нихнаго оучителѣ* 61.

2.6.2. За ж. р. са използвани само определените форми на източнобългарското и западнобългарското притежателно местоимение — *тѣхната* (1) и *нихната* (2), напр.: *И ѿ тѣхната честь такъ имали това да патѣт* 52а. *И не беше възможно и да побѣгне ѿ нихната мръжа* 57а.

2.6.3. За ср. р. именителната форма е от западнобългарското местоимение, оформена по книжовен образец — *нихное* (2), напр.: ... *да оубій с[ы]на своегѡ без нихное зговореніе* 15а. Веднѣж е употребена и определената форма *нихното* (1), напр.: *И тогива сас голѣма сила хочеш да надвѣлеш ты нихното лѣкавство* 58а—59.

2.6.4. За мн. ч. се среща само определената форма *тѣхните* (1): *Затова спроти тѣхните лѣкавцини, много са ч[е]л[о]в[ѣ]ци затриха* 37а—38.

2.6.5. И за това лице като кратко притежателно местоимение е използвана кратка дателна форма — *имъ* (4), напр.: *И той час пратиха едного ѿ них на бабата да вземе гребените имъ* 53а.

2.6.6. Като притежателно местоимение е употребена и родителната форма на личното местоимение за 3 л. мн. ч. — *ихъ* (1): *Сказаніе ... и зарад седмъ фѣлософы царевый, и дѣланіе ихъ* 10а.

2.7. Обобщената картина на притежателните местоимения в езика на преводната повест може да се представи в следната таблица:

Лице, число	Род		Имени- телна форма	Род. — вни. форма	Дателна форма	Ед. ч. опр. ф.	Мн. ч.		Кратка и неиз- меняема	
	притежател	притежаван					неопр.	опр.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1 ед. ч.		м.	мой (41)	моєгѡ ¹⁸ моєгѡ ³	моє- м ⁸ (1)	мѡ ^А (6) мѡ ^А та 3	мон и мой (14)	мѡйте (2)	ми (3)	
		ж.	мо ^А (32)	—	—	—	—	—		
		ср.	моє (23) мой (2)	—	—	—	—	—		—
2 ед. ч.		м.	твой (12)	твоєгѡ ²⁰ (20)	твоє- м ⁸ (2)	твѡ ^А (3) твѡ ^А та 4	твой (2)	твѡйте (3)	ти (1)	
		ж.	твѡ ^А (6)	твѡю (1)	—	твѡ ^А та 4 твѡѡтѡ 5	—	—		
		ср.	твоє (41)	—	—	—	—	—		—
3 ед. ч.	мъжки	м.	него- вый (3)	негова- го (2)	—	—	—	—	м ⁸ (42) егѡ(17)	
		ж.	негова ^А (3)	—	—	—	него- вый (1)	—		
		ср.	негѡвое (5) тогѡв ⁸ (1)	—	—	негово- то (1) негово- т ⁸ (1)	него- вый (1)	него- вите (2)		
	женски	м.	—	—	—	—	—	—	—	
		ж.	нейна ^А (2)	—	—	—	—	нейны ^А (1)	—	й (10) е ^А (19) ей (22)
		ср.	нейна(1)	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	—	—	—		
1 мн. ч.		м.	нашь (6)	нашегѡ ² (2) нашегѡ ¹ (1)	—	нашь ^А (1)	нашы(2) наши (1)	—	ны (1)	
		ж.	наша (1)	—	—	—	нашь ^А (1) нашы ^А (1)	—		
2 мн. ч.		м.	—	—	—	ваше ^А (3)	—	—	—	
		ж.	ваш ^А (1)	—	—	ваша- та (2)	—	вашите (1)		
		ср.	ваше (3)	—	—	—	—	—		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3 мн. ч.		м.	тѣхный (1)	нихнаго (1)	—	—	—		имь (4)
		ж.	—	—	—	тѣхната (1)	—	нихните (1)	ихь (1)
		ср.	нихное (2)	—	—	нихно- то (1)	—		

2.8. От направения преглед и анализ на притежателните местоимения, използвани от С. Врачански в езика на „Митология Синтипа Философа“, могат да се направят следните по-важни изводи:

1. В основната си част пълните притежателни местоимения са общи за черковнославянския и новобългарския — *мой, твой, наш, ваш*. Само новобългарски са местоименията за 3 л. ед. ч. и мн. ч. — *неговий, *нейный, тѣхный, *нихный*, които в редица случаи са подведени по черковнославянски формални образци.

2. Като в народния език:

а) макар и не така последователно, Софроний прибегва до новобългарските определени форми със задпоставен определителен член, който за м. р. е *А моА, твоА, нашеА*; за ж. р. е -та: *моАта, твоАта, вашата, тѣхната, нихната*; за ср. р. е-то (т8): *твоего, неговото (неговот8), нихното*; за мн. ч. е -те: *моите, твоите, неговите, вашите, нихните*;

б) кратките дателни форми на личните местоимения се използват и като кратки притежателни местоимения.

3. Под влияние на черковнославянския:

а) Софроний си служи с чуждите на народния език родително-винителни и дателни форми на притежателните местоимения, като: *моегѡ (моего), твоегѡ, неговога, нашегѡ (нашего), нашА, нашиА, нихнаго; моем8, твоем8*;

б) пълните притежателни местоимения имат в повечето случаи постпозитивна употреба;

в) Като неизменяеми притежателни местоимения се използват родителните форми на личните местоимения за 3 л. ед. и мн. ч. — *егѡ, еА, ихь*, а също така и дателната форма за 3 л. ед. ч. *ей*.

3. Възвратни местоимения

Както и в съвременния книжовен език, Софроний си служи с двата вида възвратни местоимения — лично и притежателно, но не спазва последователно нито черковнославянската норма, ни-

то живата говорна практика. Това води до своеобразно съжителство на народните местоименни форми с книжовните.

3.1. Възвратно лично местоимение. То съществува като дълго (пълно) и кратко и има форми за два падежа — винителен и дателен.

3.1.1. Дългото възвратно лично местоимение Софроний използва със следните форми за винителен и дателен падеж: себъ (21), себе (3) и себъ си (12). Тези форми са присъщи на народната реч, включително и на Софрониевия роден говор⁷. Ето и примери: *Возми тѣ три кесѣи и варди ги оу себѣ добре* 53а. *Тогива оны хайдѣтин кортолиса себѣ и ѿ двойте свѣрове* 39. *Но молим те, возми тѣ жалтицы, и приведи ме нѣкоѣ жена добролична да испитам себѣ си ...* 36а.

3.1.2. Краткото възвратно лично местоимение има твърде голяма честота на употреба, като двете форми — винителна и дателна — имат различни функции.

3.1.2а. Кратката винителна форма е позната на Софроний в две разновидности — са и сѣ.

Вариантът са (342) е новобългарски и идва от родния говор на автора, служи преди всичко за възвратна частица, напр.: *И поклониха са вси на царѣ* 49а. *Варди са и ты ѿ ц[а]рю, и пази са ѿ такива лѣкавыѣ жены* 38. *И ц[а]рь са той час разбѣди и като го видѣ оубоѣ са ѿ него* 66а.

Вариантът сѣ (67) е черковнославянски по форма, неговата употреба е по-ограничена, но и той се използва със същите функции, напр.: *И оубоѣ сѣ и като начена да са разсомва и като ходѣше аслана сас волхвата, слѣчи са та простре сѣ рѣцѣте и фати са ѿ единь клонь на дрѣвото сас рѣцѣте си* 38а. Такова редуване в непосредствено съседство или в едно и също изречение на двете форми е често явление. То не само говори за липсата на определена норма все още, но и свидетелствува за стремежа на Софроний да примирява старата книжовна норма със състоянието в живата народна реч.

3.1.2б. Кратката дателна форма си (77) има напълно съвременна употреба, при 44 случая тя е в ролята на възвратна частица, напр.: ... *докле си совершишь свадбата ... да си возмеш женскѣа образъ* 27; в 13 случая е употребена заедно с дългата форма — себъ си, напр.: *Такѣ и тѣ да варди себѣ си ѿ чѣждаго мѣжа докле си дойде онь* 29а; в 20 случая изпълнява ролята на кратко възвратно притежателно местоимение, т. е. употребена е след имена.

3.2. Възвратно притежателно местоимение. Както в народната реч, то има две разновидности — дълга и крат-

⁷ Ст. Стойков, Българска диалектология, с. 168.

ка, като дългата се членува, но в същото време, както в черковно-славянски, има и падежни форми.

3.2.1. Дългото местоимение е използвано в трите си родови форми и парадигмата му е сравнително пълна.

3.2.1а. За м. р. се откриват четири форми — именителна, родително-винителна, дателна и определена.

Именителната форма свой (44), както и останалите падежни форми, следва в постпозиция, напр.: ... *приведе го въ домъ свой* 12. ... *да покрѣи срамъ свой* 41.

Родително-винителната форма е в два графични варианта — своею (95) и своего (19), напр.: *И послѣ принесе ѹстѣе на мѣжа своею* на нивата 45. *И рече на мѣжа своего* 41. ... *ако оубыишь с[ы]на своею* ... 40а.

Дателната форма своемъ (2) е рядка: *И съднаха вси по чинъ своемъ* 49а.

Определената форма има съвременен облик — своѡ (3), напр.: ... *и излезе ѡ своѡ домъ войнь, и ѡиде оу една хижѡ* 55а.

3.2.1б. За ж. р. Софроний си служи със следните форми: именителна, винителна, дателна, творителна, определена. Както се вижда, и тук черковнославянската и новобългарската практика се преплитат.

Именителната форма своѡ (29), както и останалите падежни форми, е в постпозитивна употреба, напр.: *Тогива царь рече на онаѡ лѣкаваѡ жена своѡ* 14. ... *не смѣлаше никакъ да иди да спи при жената своѡ* 17.

Винителната форма свою (3), дателната своей (1) и творителна своєю (1) имат съвсем ниска честота на употреба. Примери: *И сказа и таѡ слаѡ баба всѡ помысль свою* 35. *И мыслѣше таѡ на оумъ своей* 41а. *И так ѡ оучиниха любовь и содрѣжество оный мѣжь сас женою своєю* 37а.

Определената форма е своѡта (2), напр.: ... *и видѣ оудолѣ своѡта дрѣха* 35а.

3.2.1. За мн. ч. неопределената форма свой (14) е (19), напр.: *и ѡчѣждил са ѡ отечество свое* 44.

3.2.1г. За мн. ч. неопределената форма свой (14) е в постпозитивна употреба, напр.: ... *фати си лицѣто сас ногте свой и викна* ... 45а. Определената форма е своите (2), напр.: ... *и раздаде го по своите сродници* 42. ... *да тѣри лѣсичи зѣбы верхъ своите зѣбы* 64.

3.2.2. За кратко възвратно притежателно местоимение, както се каза вече, служи кратката дателна форма на възвратното лично местоимение си (20), напр.: *И рече на жената си* 41. ... *да иди при тестѡ си* 26а.

3.3. Употребата на възвратните местоимения позволява да се направи извод, че Софроний си служи както със старите кни-

ковни форми, така и със свойствените за народния език, като позиционно следва черковнославянската норма.

4. Показателни местоимения

В езика на преводната повест С. Врачански си служи със значително разнообразие от показателни местоимения, едни от които по тип са новобългарски, а други са преминали по книжовен път с падежни форми, които са чужди на народната реч.

Според онова, което посочват, показателните местоимения се отнасят към три групи: за лица и предмети, за признаци, за количество.

4.1. За посочване на лица и предмети, както това е в народната реч, едни от показателните местоимения указват близки, други отдалечени. И едните, и другите имат родови форми, при една част от които Софроний си служи с падежи.

4.1a. За м. р. показателните местоимения са в преобладаващата си част от новобългарски тип, но по черковнославянски образец, когато са в ролята на съгласувани определения, а понякога и самостоятелно употребени, Софроний ги използва в родително-винителни или дателни форми.

Именителните форми на показателните местоимения за близки предмети и лица са той, то ђ, тог ѱ с, а за отдалечени — онъ, оный, оны ђ. Местоимението той като показателно е общо за черковнославянския и новобългарския, но, както в народната реч, Софроний го използва и като лично местоимение. В ролята на показателно е употребено 83 пъти, а като лично 12, напр.: *Той ч[e]л[о]в[ѣ]къ демонъ има* 45a. Трябва да се отбележи, че 58 от тези употреби се падат на устойчивото словосъчетание „той час“: ... *а ты да го не оубыишь той час* 20. Местоимението то ђ (40) е новобългарско, както и тог ѱ с (1), напр.: *Помоли сѐ отцѣ твоѣмѣ да тѐ избави ѿ тођ страхъ* 24a. ... *и сказахъ мѣ тођ сонъ* 41. *Ами да не ѿбикни нѐ какъ тогѣс младаго, а мене да ѿстави* 29.

По произход с народната реч се свързва и показателното местоимение оны ђ (42), напр.: *И оныђ момакъ повѣрѣва на тађ баба дѣмите* 31, докато оный (33) и онъ (1) водят към черковнославянски образци, напр.: *И като чю оный млады таквис рѣчи, такѣ стори какзото го навчи оный ч[e]л[о]в[ѣ]къ* 43a. *И потребно е онъ ч[e]л[о]в[ѣ]къ да са назове крайно недчень ...* 53.

Родително-винителни форми имат показателните местоимения той и оный. Такива форми на той са тог ѱ (43), того (11) и таго (3), напр.: *Како ще можиишь да са кортолисашь ѿ сметенѣ тогѣ ч[e]л[о]в[ѣ]ка* 59a. *И онъ стођше и гледаше ги често, такѣ и оный того гледаха* 57a. *Ала оныђ омѣмось*

като беше ч[e]л[о]в[ѣ]къ коварень надвы торговца таго и рече м8 ... 57а. От оный същите форми са оного (14), оногω (2) и онаго (8), напр.: *И като д8маше това бабата на оногω м8жа, а той рече ... 37а. ... пратиль хабер на оногω ц[а]рА ... 26. ... и наготви са за смѣшеніе сас онаго момка 31.*

Дателна форма е употребена само от местоимението той — том8 (7), напр.: *И той час продаде все стока своА том8 ч[e]л[о]в[ѣ]к8 57.*

4.1б. За ж. р. Софроний си е послужил с три показателни местоимени я — таА, онаА и она, които нямат падежни форми. И трите местоимения трябва да се свържат с народната реч, въпреки че онаА съвпада и с черковнославянската форма. Местоимението таА (166) посочва близки лица и предмети, докато с онаА (41), имащо двойко ударение, и с она (1) се указват далечни, напр.: *ТаА ноць видѣхъ сонь 41. И тогива востана онаА младаА жена 31. И като ѿиде онаА жена на бакалина ... 25.*

Тогива она младаА жена като чю тІА рѣчи ѿ бабата оубоА сА 30а.

4.1в. За ср. р. показателните местоимения са по-разнообразни. И тук се очертават две семантични разновидности — за близки и за далечни предмети и лица: това, тоє, то, сІє и онова, оное, оно.

Основно Софроний си служи с местоимението това, употребено в 141 случая, срещу 20 употреби на всички останали. То е народно по произход и се използва обикновено самостоятелно, напр.: *Това като чю оныА м8жь, прекла го ... 18а. Зарад това и азъ не вѣрѣвахъ тогω 54.* От местоименията тоє (5) и то (5) първото има книжовен характер, а второто — народен, напр.: *Ала ѿ тоє расказаніе не можѣ да са оуползы никакъ нищо 40. Оу то време зарад нАкоА причина ... 12. И толкос са наоучи то дѣте, що не бѣ възможно дрѣгѣй никакъ да са наѣчи 12.* Черковнославянското местоимение сІє (1) се среща само в подзаглавието на повестта: *СІє показаніе исписа М8со 10а.*

От местоименията за посочване на далечни предмети и лица книжовният образец може да се види у оное (6), докато останалите имат подкрепата на народната реч — онова (1), ѿнова (1) и оно (1), напр.: *... и тако стоАше оное тесто много часове на раната 22а. ... и положи А на онова мѣсто ... 25а. Такω и на рожденіето на ѿнова дѣте, що имаше ц[а]рь 67а. ... и оно жито що беше фирАсало, оукваси сА и оумокри сА 40.*

4.1г. За мн. ч. формите са: тІА (45), тыА (1), тІє (4) и оныА (11), оны (1), напр.: *... порачаха ми да не давамъ тІА жалтицы 55. Себєть на тыА ч[e]л[о]в[ѣ]цы смєрта л8пось 52. Д8мать зарад тІє гол8бы ... 39а. ... той час исполци са градо бл[а]говѣханнаА мѣрїзма ѿ оныА дрѣва 56. Тогива седмъ тАх*

Філософы и совѣтницы цареви Іω ще и оны сыци Філософы, като чхха това повеленіе ... 42а. Вижда се, че и тук Софроний дава предпочитанне на народните показателни местоимения.

4.2. За посочване на признаци Софроний си служи с народни показателни местоимения.

4.2а. За м. р. именителната форма има два варианта, единият представя местоименното така, както то е в народната реч — *таковъ* (4), другият е с черковнославянско окончание — *таковый* (11), напр.: ... *и като го видѣ хамамъІА таковъ, а чюдиса го 25. А да мА оучини таковый срамъ не са надѣАхъ никакъ 15.*

Подчиняването на народното местоимение на книжовни образци се вижда и от родително-винителната форма *таковаго* (1): *Почто, ако не повелейшь да оубыешь с[ы]на своего такового беззаконнаго ч[е]л[о]в[ѣ]ка, никой вече не има да дерзай ... 20.*

4.2б. За ж. р. падежни форми не се наблюдават, употребени са форми на две местоимения от новобългарски тип. Показателното местоимение *таковъ* има за ж. р. форма в два варианта — *такова* (10) и с черковнославянско окончание — *таковаА* (4), като предпочитан е първият, напр.: ... *азъ това мое дѣте ще го подефамъ да не оучини такава безмѣстнаА работа 66. Не дѣмай такω мжж8 мой, почто не ты са слдчи да са смѣсиш сас нАкоА такаваА слаА жена. А мжжь ей реч[е]: да беше ми са слдчила такава слаА жена ... 45.* Вижда се, че понякога тези варианти се редуват в непосредствено съседство. Второто местоимение с форма за ж. р. е *таквасъ* (1), напр.: ... *и женат[а] сас таквас скопость покри таА работа 41.* Местоимението е народно и се отнася към показателните местоимения с частица *-и*.

4.2в. За ср. р. формите на показателните местоимения са: *таковое* (8), *таков8* (4), *таково* (2) и *таквось* (1). Първите три форми са всъщност три варианта на едно и също местоимение — първият е арханзиран чрез черковнославянско окончание, вторият е редуцирана разновидност на третия вариант *таково* и отразява изговора му в част от народните говори, сред които е и котленският диалект. Ето и примери: *Таково показаніе первыА Філософъ принесе на ц[а]рА ... 16. ... защо го не разварнахме ω таковое страшное наказаніе 16. И царь като чю таков8 приключеніе рече на мжжа еА 17а. ... не имами да продаваме таковый хлѣбъ ω таквос тесто 21а—22.*

4.2г. За мн. ч. са използвани горните две местоимения със следните форми: *такива* (13) и *таквисъ* (9), напр.: ... *като чю такива рѣчи ω едно пАтгодишно дѣте зарадва са 55—56а. И царь като чю таквис рѣчи ω с[ы]на своего ω зарадва са 65.*

4.3. За посочване на количество Софроний използва преминалите вече към категорията на наречieto показателни место-

Вид	Род	Единствено число			Множественно ч.
		именителен падеж	родително-вин.	дателен	
за лица и предмети	м. р.	тòй (83) тò▲ (40) тогòсь (1)	тòгò (43) тòгò (11) тагò (3)	тòм ⁸ (7)	
		òнь (1) òный (33) òны▲ (42)	òного (14) òного (2) òнаго (8)		тI▲ (45)
	ж. р.	тá▲ (166) òна▲ (41) òна (1)			ты▲ (1) тIe (4) òны▲ (11)
	ср. р.	товá (141) тòe (5) тò (5) cle (1) òнова (1) 'òновá) (1) òное (6) òно (1)			òны (1)
за признаци	м. р.	тáковь (4) тáковый (11)	такòваго (1)		такива(13)
	ж. р.	тáкова (10) тáкова▲ (4) таквáсь (1)			таквись(9)
	ср. р.	тáковое (8) тáков ⁸ (4) тáково (2) таквòсь (1)			
за количественство		тòлкова (13) тòлкось (21)			

имения толкова (13) и толкось (21) и двете новобългарски, присъщи на народната реч, напр.: ... *толкова време азъ ща молче* 13. *Ето сынъ мой толкова години трѣди са* 11. *ТаА ноць толкос дождь беше, и громь ...* 10. ... *що бы това толкова твое молчанїе и безгласїе на толкос дни* 49.

4.4. Представени в нагледен план, показателните местоимения в преводната повест са дадени в обобщен вид на стр. 66.

4.5. Прегледът на показателните местоимения позволява да се направят следните няколко извода:

1. В основната си част те са новобългарски по тип, въпреки че С. Врачански си служи и с черковнославянски показателни местоимения, които чрез нормативните си форми влияят и върху формите на народните по тип местоимения (*таковий, таковаА, таковое*). С народната реч могат да се свържат: *той, тоА, тогъсь, оныА, таА, онаА, това, то, онова, таковъ, такова, таквась, таковѢ, таково, таквось, толкова, толкось, тІА, тыА, тІе, оныА*.

2. Показателните местоимения за лица и предмети се използват и с падежни форми за родително-винителен и дателен падеж под влияние на черковнославянския (*тогъ, того, таго, оного, оногъ, онаго; томѢ*). Родително-винителна форма има и показателното местоимение за признаци — *таковаго*.

3. Макар и рядко, у Софрониевия език се срещат и показателни местоимения с частица -зи, явяваща се в съкратен асимилиран вид в: *тогъсь, таквось, таквась, таквись, толкось*.

4. В редица случаи старите показателни местоимения — *той, то, онъ, она, оно, тІе, оны* — пазят показателното си значение, въпреки че преобладава основно новобългарската им употреба като лични местоимения.

5. Показателните местоимения се употребяват и като съгласувани определения, и самостоятелно.

5. Въпросителни местоимения

В повестта въпросителните местоимения имат напълно съвременен вид.

5.1. За лица и предмети въпросителното местоимение има следните форми: за м. р. именителната форма е кой- (16): *Кой хочеше да бѣде себѣ на неговотѢ оубїенїе* 50; винителна — кого (2): *Ами коги оубыишь ты с[ы]на своего ами кого ще да ѡставиши наслѣдникъ на ц[а]рствїе твое* 47а; за ж. р. се среща само именителна форма — коА (3), напр.: ... *ами скажи ми по коА причина толкова време да молчиш* 14а.

5.2. Само за предмети се пита с въпросителните местоимения *що* (22) и *какво* (15), напр.: *Що тражишь ч[е]л[о]-в[ѣ]че* 43а. *МѢжъ мой, днесъ що кА да правишь* 45. ... *и не знаАше какво да стори* 47.

5.3. За признаци се пита с местоименията: за м. р. *каковъ*

(9), за ж. р. — каква (5) и какова (4), за ср. р. — какво (3). Примери: ... *каковъ ѿвѣтъ ще въздадешъ на б[о]га* 34а. ... *каква стока имашъ* 56а. ... *и мыслѣше сас какова смъртъ да оубѣи с[ы]на своего* 15а. *Видиш ли какво ти добро стори жената* м.л. 23.

5.4. За притежание Софроний използва две въпросителни местоимения — чей (1) и кой (1), напр.: *ѿгде си ты и чей си сынъ* 27. *Не знаѣше никакъ кой са тѣ палати и премина ис портите молкомъ* 66а.

5.5. За количество въпросителното местоимение е колко (1): *Азъ колко ти пѣти рекохъ* 46а.

5.6. Като краен извод може да се каже, че С. Врачански изцяло е приел новобългарските въпросителни местоимения, което прави техните форми в повестта напълно съвременни по употреба и форма.

6. Относителни местоимения

Както въпросителните местоимения, и относителните са изцяло новобългарски. Същинските относителни местоимения са образувани от въпросителните посредством частица -то, но освен тях в относителна служба са използвани и въпросителни местоимения.

6.1. Същински относителни местоимения. Според природата на отнасяното те се подразделят на три групи: за предмети и лица, за признаци, за количества.

6.1а. За предмети и лица относителните местоимения имат родова диференциация. За м. р. относителното местоимение е който (1), за ж. р. — колто (1), напр.: *Тѣрихмѣ ѿбѣщаниѣ, който надвѣи сас дѣма, да стори надвѣитѣ що мѣ повелѣи онъ що го е надвѣиль* 59а. *И оу темнотата начена да избира колто е по добро тогѡ да оуземне* 38а.

Само за предмети се отнасят местоименията щото (8) и каквото (56), напр.: *И дѣмаха да мѣ даде една паница полна щото онъ хоче* 57. *Наоучи ли сѣ сыне мой каквото рече оучитель твой* 12а.

6.1б. За отнасяне към признаци служи местоимението каквито (1), употребено само в мн. ч.: *Пратиѣ мѣ ѡртаците мой да ми дадешъ и трите кесѣи, каквито са запечатены* 53а.

6.1в. За отнасяне към количество е използвано местоимението колкото (2), имащо редуциран вариант — колкотѣ (1), напр.: *И докле не оувзе ѿ него колкото онъ хочеше, не ѡстави ги* 61а. ... *и колкотѣ и пѣти влазѣла оу домъ табакѡвый Ѳла мѣ кожите* 63а.

6.2. В служба на относителни местоимения се употребяват и някои въпросителни местоимения, като: кой (3), кого

(1) — за лица, и какъво (2), що (190) — предмети (и лица), нещо твърде обичайно и характерно за народната реч, особено употребата на що в относително значение, което Софроний широко използва. Примери: *Кой има малко дѣте и плачи много, дръго не има по добро като лесичи оуши да ги держи ѿгоре над дѣтето* 64. *Кого ч[e]л[о]в[ѣ]ка болѣть збѣйте да тѣри лѣсичи збѣи верхъ своите збѣи* 64. ... *какво хочеш ти да чинѣт тебѣ ч[e]л[о]в[ѣ]ците и ты тѣмъ такѣ да оукинеш* 68а. *И гледаше и видѣ, како прѣиде перво оныѣ що мѣ продаде торговицѣ мѣрѣзливото дръво ... Азѣ, рече срещнахъ днесѣ едного торговца, що продаваше мѣрѣзливы дръва* 59.

6.3. Вижда се, че С. Врачански свободно си служи с новобългарските относителни местоимения, които по-късно се утвърждават в книжовния ни език, като в същото време прибъгва до практикуваното в народната реч използване на въпросителни местоимения в служба на относителни. Особено характерна в това отношение е употребата на въпросителното местоимение що като неизменяемо относително местоимение за предмети и за лица, както и препозицията на местоименията който, която.

7. Определителни местоимения

Те се представят от местоимението самъ, което в езика на С. Врачански има форми за м. р., ж. р. и за мн. ч.

7.1. За м. р. се откриват в употреба на именителна форма самъ (8) и родително-винителна — самаго (1), напр.: ... *самъ ты видѣ* 23. *Анча себѣнь е оны самъ* 51. ... *на самаго тѣла егѣ приноси безобразѣе* 68. Именителната форма се използва самостоятелно.

7.2. За ж. р. също има две форми. Именителната е употребена в два варианта — сама (5) и самаѣ (2), като вторият е с черковнославянско окончание, дателната форма има вид самою (1), напр.: ... *азѣ есмъ сама млада невѣста* 14а. ... *а тѣѣ была на тогѣ мѣжа жената самаѣ* 31. ... *и сказваше мене много свои скритѣи работи, що ги не сказваше не на самою матерѣ свою* 14.

7.3. За мн. ч. формата е в два варианта — самы (2) и сами (1), различието е чисто графично, напр.: *И оны самы рекоха да ми дадешъ кесѣите* 53а. ... *а долѣ сами не падаха вече* 33.

7.4. Ако трябва да обобщим направения кратък преглед, можем да заключим, че по отношение на определителното местоимение Софроний основно си служи с формите му, които са живи в народната реч, независимо от това, че прибъгва и до черковнославянските му падежни форми в отделни случаи.

8. Неопределителни местоимения

Неопределителните местоимения в езика на Софрониевия превод са представени от новобългарското местоимение *нА кой*, образувано с частица *нА-* от въпросителното местоимение *кой*. Формите, с които то е употребено, са напълно съвременни.

8.1. За м. р. именителната форма *нА кой* (19) в 11 примера е употребена като съгласувано определение, а в останалите има самостоятелна употреба, напр.: *Ала чю едного ч[е]л[о]-в[ѣ]ка, като на нАкой градъ продава са мѣрѣзливо дрѣво много скѣпо* 5б. ... *да знаишь, почто тА направи нАкой магѣа*. 3б. Родително-винителната форма има два графични варианта — *нАкого* (4) и *нАкогѡ* (1), като и тук се явяват двете възможности — самостоятелна употреба и в ролята на съгласувано определение, напр.: *Видѣ ли нАщо жената моА да дѣма сас нАкого* 18а. ... *да А дамъ на нАкого майстора да ѱ закарпи изгореното* 37. *И гледахъ да видѣ нАкогѡ ѡ слѣгите мой* 24.

За ж. р. е използвана само формата *нА коА* (18) в ролята на съгласувано определение, напр.: ... *коги биль видѣль оу нАкоА гозба нАщо сочец оу нАкоА садина коги щАль да ѱде ...* 21.

За ср. р. именителната форма също има два варианта — *нАкое* (2) и *нАкой* (1), като вторият е резултат на редуциране на [е] в [ѱ], напр.: *и прати го по нАкое слѣдѣванѣ и по нАкоА царскаА работа* 16а. ... *зарад да ѡ крадне нАкой мѣли* 38а. Употребата им е в ролята на съгласувани определения.

8.2. Като неопределително местоимение Софроний използва и числителното единъ (една, едно) общо в 94 случая, напр.: ... *тогива онъ ѡиде при една стара жена и сказа на таА слаА баба всА помысль свою* 35.

8.3. Самостоятелна субстантивирана употреба има и неопределителното някогашно местоимение *нАщо* за означаване на неопределени предмети, напр.: *Белкимъ можеше ѡ неА да предобыешъ нАщо, почто нѣй тѣка тое дрѣво имами го за огонь* 57а; неопределена постъпка, напр.: ... *видѣ ли нАщо жената моА да дѣма сас нАкого* 18а. Използува се и като определение, напр.: *И ако има ѱще нАщо оученѣ да го наѣчишь* 52а.

9. Отрицателни местоимения

Отрицателните местоимения за лица, предмети и за признаци са образувани в езика на превода с предпоставна частица *ни-* от съответните въпросителни местоимения и по форма съвпадат с утвърдените в съвременния книжовен език.

9.1. За лица и предмети срещаме в употреба форми за трите рода на отрицателното местоимение *ни кой*.

За м. р. именителната форма никой (7) има самостоятелна и приименна употреба, напр.: ... *никой вече не има да дерзай* 20. ... *никой ч[e]л[o]в[ѣ]къ не е възможен да развмей женската лѣкавина* 19а. Само самостоятелна употреба има дателната форма никомѣ (5), напр.: *И да не даваш никомѣ три кесѣи нас* 53а. ... *и не въздавай никомѣ сла за сло* ... 68а.

За ж. р. в приименна употреба се среща само именителна форма никоѣ (3), напр.: ... *имамъ порачанѣ до седмъ дни да не хоратѣ никоѣ дѣма* 49.

За ср. р. именителната форма никое (2) също има приименна служба, напр.: ... *и без никое испитанѣ повелѣль да затрѣи с[ы]на своегѣ* ... 15а.

Само за предмети се използва отрицателното местоимение нищо (22) — в повечето случаи самостоятелно, напр. *И ты не си исправиль нищо* 60. *И вече не искаха нищо* 55а; по-рядко като определение, напр.: ... *ала то нищо плодъ не принеси* 10а—11.

9.2. За признаци отрицателното местоимение се среща в две родови форми — за м. р. и за ср. р.

За м. р. формата е никаковъ (1), използвана е применно: ... *и положи рѣцѣте свой верхъ мѣжа своегѣ без никаковъ срамъ* 31а.

За ср. р. също еднократно е употребена формата никакво: ... *ала никакво сметенѣ не стори, нито го нѣкой торговците оустѣи* 38—38а.

10. Обобщителни местоимения

За обобщено представяне на лица и предмети в езика на Софрониевия превод се използват форми на две местоимения — всѣкѣи (всѣки) и весь, и двете с книжовен произход.

За м. р. от местоимението всѣкѣи е употребена именителна форма в два варианта — всѣкѣи (12) и всѣки (1), напр.: *Тѣри си всѣкѣи ч[e]л[o]в[ѣ]къ жалтицыте свой оу кесѣата своѣ* 53. *А тѣ не щеше да го послѣша да мѣ стори волѣта никакъ, като всѣки млади* 30а. Родително-винителната форма е всѣкаго (1): ... *како е праведно и достойно всѣкаго ч[e]л[o]в[ѣ]ка да любиш* ... 68а. Един път се открива употреба и на дателна форма всѣкимѣ: ... *не и потребно всѣкимѣ сѣдникѣ, и кнѣзю и ц[а]рю* ... 68.

От местоимението *весь, познато и в народната реч, се използва определена форма всѣ (2), напр.: *Ще бѣде на всѣ свѣтъ оукоренѣ вѣчное и вси ч[e]л[o]в[ѣ]цы* 18а.

За ж. р. от първото местоимение е използвана форма всѣкаѣ (10): *Азь есмь члѣ како всѣкаѣ болестъ исцѣлѣва на лѣсица с[е]рдцето* 64. От второто местоимение се срещат три

варианта на именителната форма — всА (32) (основен) и всыА (4), всиА (2), напр.: ... *собра всА своА стока* 41а. ... и *обыкалАше ѿ вьдтре калето всыА ноць* ... 63а. И *мнАше сА на папагало като всиА таА ноць дождь валеше*... 19. Като родителна може да се определи форма в сеА (1): И *повелех мв да испиу всеА вода морскаА* 58а. На два пъти Софроний е прибягнал и до винителната форма всю: И *всю ноць смѣшеніе чинАше сас неА* 28а.

За ср. р. именителните форми са: всАкое (4), всАко (2) и все (16), напр.: ... *почто всАкое дѣте оумо мв бива во игри* 61а. *Како е всАко животно ѿ б[о]га создадено* 52. ... *да си разнесешь все имѣнїе твое* ... 60. Една употреба има родителновинителната форма всего: И *що хочеше да мА оучи всего Історїса и исписа по стѣнїте* ... 68.

За мн. ч. форми има само от местоимението *весь: неопределена — вси (24) и определена в два варианта — всыте (8), все (2), напр.: ... и *оузве вси тїА рѣчи и положи ги вьдтре в с[е]рдце свой* 61. ... и *ходи по всеите села* 44. И *оукорѣваше всыте жены* ... 44а.

Въпреки че формите на обобщителните местоимения показват книжовен произход, Софроний прибягва и до техни типични народни форми, като например определените — *всыА, всеите, всыте*.

11. При прегледа и анализа на отделните видове местоимения бяха направени изводи относно техните форми, произход и функции, ето защо тук ще се задоволим с няколко принципни обобщения. С. Врачански свободно си служи с всички видове местоимения и неговата езикова практика показва, че местоименната система на новия книжовен език още в началните етапи на езиковото сторителство бива поставена на новобългарска почва, като книжовното ѝ доустрояване става в редица случаи със средствата и възможностите на старата книжовна норма, но основно се прокарва онова състояние, което е характерно за живата народна реч.

С. Врачански се стреми, от една страна, да съчетае местоименията от източнобългарски народен тип с местоименията от западнобългарски тип, а, от друга страна, да обогати техните форми чрез подвеждането им по черковнославянски образци. Може да се твърди обаче, че още при него в основни линии най-общо се очертава онова състояние на местоименната система, което по-късно постепенно се утвърждава като норма на новобългарския книжовен език.

МЕСТОИМЕНΙΑ В ПЕРЕВОДНОЙ ПОВЕСТИ „МИФОЛОГИЯ
СИНТИПА ФИЛОСОФА“ ВО „ВТОРОМ ВИДИНСКОМ
СБОРНИКЕ“ СОФРОНИЯ ВРАЧАНСКОГО

Върбан Вьтов

Резюме

С точки зрения исторического развития литературного языка в статье анализируются местоимения, встречающиеся в языке переведенной С. Врачанским восточной повести „Мифология Синтипа Философа“, помещенной в рукописном „Втором Видинском сборнике“ (1802 г.). Автор приходит к выводу, что Софроний Врачанский свободно употребляет все виды местоимений и что его языковая практика свидетельствует о том, что местоименная система новоболгарского литературного языка еще на начальном этапе своего развития основывается на разговорной народной речи. Сам он стремится сочетать, с одной стороны, местоимения восточно-и западноболгарского диалектов, а, с другой стороны, обогатить их формы путем использования церковнославянских литературных образцов, но в основном использует те формы, которые характерны для живой народной речи.

LES PRONOMS DANS LA NOUVELLE „LA MYTHOLOGIE
DE SINTYPE LE PHILOSOPHE“ DE „SECOND RECUEIL
DE VIDIN“ DE SOFRONI VRATCHANSKI

Varban Vátov

Résumé

Du point de vue historique de la langue, dans cette étude on fait un examen complet, une description et une analyse des pronoms utilisés par Sofroni Vratchanski dans le langage de la nouvelle „La Mythologie de Sintype le Philosophe“ qui est traduit par lui-même. Elle est rangée dans le manuscrit du „Second Recueil de Vidin“ de 1802. On prouve que Sofroni Vratchanski utilise couramment toutes sortes de pronoms. Sa pratique témoigne que le système des pronoms dans la langue littéraire dès le début de sa formation est basé sur la langue parlée. Il s'efforce de coordonner, d'un côté, les pronoms du dialecte de la Bulgarie de l'Est, et, de l'autre, les pronoms du dialecte de la Bulgarie de l'Ouest; enfin, d'enrichir leurs formes en les soumettant aux normes de l'ancien bulgare, se tenant, cependant, près des exigences imposées par la langue parlée de l'époque.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XX, книга 2

Филологически факултет

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XX, livre 2

Faculté philologique

1985

Пенка Радева

ГЛАГОЛИ С ПОМОЩНИ ФУНКЦИИ В СЪСТАВНОТО
ГЛАГОЛНО СКАЗУЕМО

Penka Radeva

VERBES PARTICIPANT A LA FORMATION
DU PREDICAS COMPLEXE

София, 1987

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

1900

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

1900

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

1900

0. ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ.

Съставното глаголно сказуемо¹ е синтактична особеност, присъща на българския език. Привидната му ограниченост е причина досега то да бъде разглеждано само в учебните пособия и в няколко статии². В основни линии същността му е изяснена, изтъкнати са най-важните му черти, посочени са най-често срещаните глаголи, които могат да бъдат негова първа съставка.

Няколко са задължителните изисквания при образуването на СГС:

1. Наличие на два глагола (глаголни форми), свързани със съюза *да*, рядко с *че*, *та*, *на*.

2. Първият от двата глагола е помощен, непълнозначен или има избледняло лексикално, „по-абстрактно или модално значение, което изцяло се пренася или разтваря в лексикалното съдържание на другата глаголна форма“³. По тази причина той само уточнява, конкретизира основното действие и означава негово начало, продължение, край или възможност, желателност, необходимост от извършването му.

3. Основното лексикално значение на СГС се носи от втория глагол, който е в сегашно неопределено време.

4. Първият (помощният) глагол се изменя по време и наклонение и с това граматично оформя цялото СГС.

5. Действията (спомогателното и основното) имат общ вършител, отнасящ се към едно по-цялостно и обобщено действие.

6. Между спомогателното и основното действие в рамките на СГС липсва темпорална дистанция и разчлененост.

7. Поради това, че чрез СГС се изразява единно действие, независимо от етапа, на който е представено, семантиката на двата глагола може да се „вмести“ в една лексема.

¹ По-нататък само СГС.

² М. Москов, Непроучен тип съставно сказуемо, *Ез. и лит.*, 1958, № 4, с. 290—291. Съставно сказуемо и подчинено допълнително изречение, *Бълг. ез.*, 1958, № 2, с. 183—184; Р. Ницолова, Съставно сказуемо или сложно изречение, *Бълг. ез. и лит.*, 1967, № 3, с. 63—64; К. Попов, Съвременен български език. Синтаксис, С., 1963, с. 112—114, За някои особености на българското съставно сказуемо, съпоставено с руското, *Славянска филология*, 1963, с. 121—134; Р. Русинов, За някои по-особени случаи на съставно сказуемо в съвременния български език. — В: *Славистични изследвания*, С., 1968, с. 197—208; М. Деянова, Строеж на съставния предикат в сърбохърватския и българския книжовен език. — Във: *Въпроси на структурата на съвременния български език*, С., 1975, с. 179—248 и др.

³ К. Попов, *Съвременен български език. Синтаксис*, С., 1963, с. 113.

8. Сред компонентите на СГС рядко се вмъкват други думи⁴.

Така очертаните признаци на СГС показват, че за неговото образуване по-важен е първият компонент, представен задължително от глагол с помощни функции. Помощните глаголи са лексикално ограничени, докато за пълнозначните като втора съставка такова ограничение не съществува. Затова е необходимо да се установи кои лексеми и при какви условия изпълняват помощна функция, като уточняват, допълват значението на основния глагол, в който „е съсредоточено преди всичко изразяването на предикативния признак (на неговото съдържание)“⁵. Паралелно с общата граматична характеристика на сказуемото помощният глагол е носител на важни семантични признаци, имащи съществено значение за оформянето на единния семантичен обем на СГС, въпреки че основното лексикално значение се носи винаги от втория глагол, който е в състояние и самостоятелно да изрази действието. Затова и семантичните особености на помощните глаголи ще бъдат обект на настоящото изследване.

Тъй като в досегашните публикации най-често срещаните помощни глаголи в СГС са посочени, те няма да се привеждат отново, но ще се имат предвид при уточняване на принадлежността към тяхната група и на други лексеми, а също и при класификацията им, която най-общо е очертана от К. Попов на базата на обобщените значения за фазовост, възможност, необходимост, желателност и др.

Твърдението, че в нашия език СГС е твърде ограничено, се основава на факта, че броят на глаголите, с които то се образува, не е голям. В своя „Синтаксис“ К. Попов пише: „Това ограничение се налага от аналитичния характер на нашия език. В другите славянски езици, където инфинитивът е запазен, но се употребява главно във връзка с други глаголи, това явление е доста разпространено. В руски език например около 200 глагола могат да влизат в съчетание с инфинитива и да образуват съставно сказуемо“⁶. Подобно мнение не е напълно основателно. Оказва се, че в българския език глаголите с възможност да участвуват като първи компонент в СГС са много повече на брой и много по-богати на значения. Придържайки се към постановката на К. Попов, Р. Русинов посочва нови глаголи с помощни функции⁷. Според него те, без да са много като количество, по-

⁴ В статията си „За някои по-особени случаи на съставно сказуемо в съвременния български език“ Р. Русинов обръща внимание на случаи, в които между глаголните форми се вмъкват и други думи, и във връзка с това пише: „Неразискван в нашата синтактична литература остава въпросът за словоредата...“, цит. съч., с. 207.

⁵ М. Деянова, Строеж на съставния предикат в сърбохърватския и българския книжовен език. — Във: Въпроси на структурата на съвременния български език, С., 1975, с. 185.

⁶ К. Попов, Съвременен български език. Синтаксис, С., 1963, с. 113.

⁷ Р. Русинов, цит. съч.

казват голямо разнообразие в семантично отношение. Най-пълно обаче тези глаголи са характеризирани в изследването на М. Деянова върху строежа на съставния предикат в сърбохърватския и българския книжовен език⁸.

Това, че не всички глаголи в съвременния български език могат да изпълняват помощни функции в СГС, не означава, че употребата му също е ограничена. В разговорната реч СГС е обичайно явление. В нея се срещат неописани случаи, но това ще бъде предмет на специално изследване. От разговорната реч те преминават и в художествената литература. Наистина у различните автори СГС се среща с различна честота. Така например в „Под игото“ на Иван Вазов не се наблюдава разнообразие от СГС, при това наличните са конструирани с най-разпространените глаголи — *мога, трябва, почна, започна*, и то използвани твърде рядко. У други писатели, като З. Стоянов, П. Тодоров, К. Петканов, Й. Йовков, Е. Пелин, Д. Талев, а от съвременните Н. Хайтов, В. Попов, Г. Марковски, Д. Цончев и други, СГС е често срещано и поражда интерес с разнообразието от пълнозначни глаголи, които при определени условия се включват в състава му.

Наблюденията върху глаголите, чието участие като първи компонент в СГС е безспорно, най-вече с оглед на тяхната семантика и проекцията ѝ върху семантиката на втория глагол като носител на обобщеното лексикално значение на сказуемото сочат, че и други глаголи освен известните досега могат да изпълняват подобна роля. Основанията за такова твърдение са следните:

1. Щом първи компонент на СГС може да бъде само глагол с избледняло лексикално значение, това означава, че в групата на помощните глаголи могат да се включат и такива, които поначало не принадлежат към тях, но в някоя от преносните си употреби показват избледняване на семантиката. В съчетание с втори глагол те вече не означават самостоятелно действие, а само етап на друго действие или акцентуват върху някои особености при извършването му. Придобиват качества на помощни лексеми, защото в конкретната речева употреба се актуализира такава сема от семантичната им структура, която превръща пълнозначния глагол в непълнозначен. Следователно почти всички глаголи, чието лексикално значение в речевата употреба избледнява, имат потенциалната възможност да се използват като помощни.

2. Ако един пълнозначен глагол в някои от значенията си е синоним на помощен глагол, дори да не е документирано още участието му като компонент на СГС, правомерно е да се очаква такава употреба. На практика това означава значително раз-

⁸ М. Деянова, цит. съч.

ширяване на групата на помощните глаголи. Така например синоними на глаголите *успявам/ успея* са: *сваря, сколасам, сполуча, смогна, съумея* и др.; освен начинателните глаголи *почвам/ почна, започвам/ започна, хващам/ хвана, вземам/ взема, заемам се/ заема се, залавям се/ заловя се, начевам/ начена* и др. се употребяват и техните синоними — *впусна се/ впускам се, емна се/ емвам се, запретна се/ запрятан се, завзема се, заредя се, оправя се, погвам се/ погна се, поема/ поемам, потегля, потеглям, спусна се, ударя, хвърля се* и др. Някои от тях показват едновременно с етапа на основното действие и „начина“ на неговото извършване.

3. След като у много пълнозначни лексеми е заложена потенциалната възможност да се проявят с помощни функции, ако са налице необходимите условия за това, трябва да се очаква голямо семантично разнообразие на помощните глаголи, което неизбежно се отразява и на комплексната семантика на СГС. Лексикалното значение на тези глаголи, макар и избледняло, не е изгубено напълно. Съхранявайки част от първичната си семантика, те я съчетават със семантиката на втория, основния глагол и по този начин започват да означават нещо от нея — етап (начало, продължение, край), характер на действието (интензивност, кратност, обичайност, възможност, желателност...) или и двете заедно.

4. Количеството на помощните глаголи се удвоява, като се имат предвид видовете двойки. Щом единият глагол от двойката веднъж е употребен като първи елемент на СГС, за другия може да се очаква същата употреба.

Тези предположения напълно се потвърждават от анализа на фактическия материал. Оказва се, че броят на глаголите, изпълняващи помощни функции в СГС, нито е постоянен, нито е окончателно установен. Много пълнозначни глаголи са в състояние да поемат помощни функции при определени условия. Някои от тях остаряват и ограничават употребата си не само в СГС, но и извън него, други запазват непроменени възможностите си за участие в СГС, трети в даден контекст придобиват качества на помощни глаголи и постепенно разширяват употребата си. В този смисъл, като се изключат глаголите, които по начало са с избледняло лексикално значение и участието им в СГС е утвърдено, останалите могат в едни случаи да влизат в СГС, а в други да остават извън него.

Разнообразни пълнозначни глаголи, придобили помощни функции, откриваме в художествените творби, където необходимостта от образно пресъздаване на действителността създава условия за редица окازیонални образувания. По-късно някои от тях се налагат, други остават само окازیонални.

1. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПОМОЩНИТЕ ГЛАГОЛИ

За да се превърнат в помощни, глаголите с избледняло лексикално или абстрактно значение трябва да имат ограничен семантичен обем. Това се доказва и от анализа на семантичната им структура. В комплексната семантика на СГС те участвуват обикновено с основното си значение (глаголите в пряка употреба) или с едно от значенията си (преносно употребените пълнозначни глаголи).

Глаголите, натоварени с помощни функции в СГС, често са моносемантични. Те едностранчиво характеризират действието, представено от втория глагол, който е носител на основното лексикално значение на цялото сказуемо, означавайки само негов етап или необходимост, възможност, желателност за извършването му. Тези глаголи са сравнително малко, но затова пък често се употребяват, а някои от тях — *мога, почна, стига, трябва* и др., изчерпват голям процент от изследваните случаи на СГС. Това е една от предпоставките да се смята, че помощните глаголи не са много на брой. Те лесно се обединяват в семантични групи⁹, отнасящи се към два основни раздела — за означаване на етап от основното действие и за акцентуване върху спецификата на неговото извършване. Повечето от глаголите, отнасящи се към една и съща група, са синоними, по-точно проявяват се като синоними. Това дава известно основание някои от групите да се разглеждат като синонимни общности, чието обобщено значение се представя от най-употребявания глагол в ролята на доминантен синоним.

За разлика от тях пълнозначните глаголи, придобили помощни функции, са повече, но честотата им е малка. Макар лексико-семантичният вариант, в който се реализира такава лексема, да бележи по-голямо или по-малко отдалечаване от семантиката на основния, той я съхранява частично и това му позволява да изтъкне и други особености при разкриването на основното действие освен посочените вече етап, възможност, необходимост, желателност и др. По такъв начин то се характеризира от повече страни. Например глаголят *дера се* в съчетание с *викам* (*дера се да викам*) набляга не само върху продължителността на действието, но и върху неговата интензивност. Същото е и с глаголите *примирам* (*примира да се смее*), *напъвам се* (*напъваше се да лъже*) и др. Изобщо, пълнозначните глаголи,

⁹ В цитираното изследване на М. Деянова помощните глаголи (у нея модални копули) се отнасят към следните групи: 1) изразяват отношение на основното действие към действителността — неговата необходимост, вероятност, възможност и под...; 2) изразяват активно отношение на субекта към реализацията на основното действие — стремеж, опит и пр...; 3) изразяват пасивно отношение на субекта към основното действие — способност, допускане и под...; 4) изразяват преценка на собственото отношение на субекта към основното действие... (с. 224).

употребявани като помощни, изтъкват повече особености в реализацията на „главното“ действие, представено от втория глагол, за разлика от тези със стеснен семантичен обем, чиито възможности са ограничени от семантичната им дефективност.

Разглеждането на преносно употребените пълнозначни лексеми на фона на традиционните за СГС глаголи с избледняло лексикално значение разкрива и някои други техни качества, отразяващи се върху комплексната семантика на СГС. Преди всичко това е богатата синонимия, типична за състава на групите, към които по най-общи показатели отнасяме лексемите, придобили помощни функции. Колкото повече пълнозначни единици влизат в състава на една група, толкова по-пълни стават синонимните редове. Разбира се, наред с тях участвуват и непълнозначни глаголи, но не те обуславят голямото синонимно разнообразие в групите. Така например синонимите със значение 'възможност' са около десетина, част от които влизат и в други синонимни редове, а заедно с тях — в други групи. Многозначните глаголи, превръщайки се в помощни, частично запазват своята многозначност, но тя се реализира в ограничен брой лексико-семантични варианти, всеки от които се използва в конкретен случай на СГС. Като илюстрация може да се посочи глаголът *река*¹⁰, срещан със значения: 'поискам', 'понеча', 'опитам се', 'посягам', 'пожелая', 'пробвам' и др.

Помощните глаголи с най-висока честота на употреба имат и най-много синоними, главно измежду пълнозначните, чиято семантика е променена до такава степен, че вместо самостоятелно действие те показват само елемент на друго действие.

Наблюденията над пълнозначните глаголи в ролята на първи компоненти на СГС показват, че те са ориентирани главно към две групи. Едната обхваща пълнозначните (в много случаи и многозначни) преносно употребени глаголи. Повечето от тях се използват рядко, някои се срещат в единични случаи или са ocasionални. На практика обаче те са внушителна поредица от пълнозначни лексеми, употребени с нетипична за тях функция.

Втората група включва глаголи със стеснен семантичен обем, обикновено производни от други глаголи със словообразователни форманти, които ограничават изходното значение. Анализът на тези глаголи сочи, че словообразователният формант чрез присъщата си семантика действа и като семантичен ограничител. Това добре проличава при прегледа на приведените нови лексеми, поели помощни функции. В голямата си част те са префигурани производни от други глаголи или са възвратни, образувани от съответните невъзвратни.

Въздействието на възвратната частаца *се* като ограничител на изходната глаголна семантика проличава, като се съпоставят

¹⁰ Глаголът е посочен от Р. Русinov и М. Деянова.

вят еднопроизводни възвратни и невъзвратни глаголи. Оказва се, че невъзвратните глаголи имат много по-богат семантичен спектър в сравнение с възвратните и по тази причина по-трудно образуват СГС. За разлика от тях възвратните поради ограниченост на семантиката им обикновено в един лексико-семантичен вариант са по-подходящи за съчетаване с втори глагол, чието значение се налага да уточнят или допълнят.

Подобно е положението и при префигираните глаголи и по-специално при тези, които са образувани от помощен глагол и също са носители на помощни функции. Наличието на префикс при тях стеснява вече ограничената (в смисъл на избледняване и абстрактност) семантика на мотивиращата дума, като подсилва нейната непълнозначност, например *почна* и *започна*, *умея* и *съумея*, *смея* и *посмея*, *хвана* и *захвана*, *мога* и *смогна* и др. Затова и почти всеки префигиран глагол, произведен от друг, който участва като компонент в СГС, също може да изпълнява такава роля при спазване на останалите задължителни условия.

В по-особена позиция спрямо останалите помощни глаголи се оказват безличните. Някои от тях са посочени от К. Попов, без да се изтъква специално кое налага участието им в СГС. По-подробно на тях се спира М. Деянова в посоченото си изследване. Към най-често срещаните като първи компонент на СГС *трябва*, *следва*, *бива*, *налага се*, *остава да*, *струва да* и др. могат да се добавят още напр. *иска ми се* (искаше ми се да поизляза = поизлизаше ми се), *ще ми се* (щеше ѝ се да се покаже = показваше ѝ се) и т. н.

Специално внимание заслужават и тези глаголи, които, пряко и преносно употребени, и без да са „придадени“ към друг глагол, чието значение да конкретизират, са в състояние да обсъдят действието. Такива са: *оправя се*, *плисна*, *рукна*, *сипна се* и др., използвани за означаване на едно и също действие — вали, както е в следните случаи: „... дъждът пак *се оправя да ръми* ситно-дребно...“, „... такъв силен дъжд *плисна да вали*, щото за малко време из стъпките на говедата се образуха малки локвички.“, „... силен дъжд, лапавица, град, сняг и пр. *рукна да вали*...“, „Дъжд като из ведро *се сипна да вали*“ (З. Ст.)¹¹. При употребата на тези глаголи като компоненти на СГС на преден план в семантичната им структура се актуализира признакът 'начинателност'¹², поради което те се оказват идентични с обичайните начинателни глаголи. По признака 'интензивност' обаче те се разграничават от тях и внасят нещо ново в единното лексикално значение на сказуемото. Третият им семантичен признак

¹¹ Тъй като в лексикалното значение на такива глаголи „се съдържа най-малко намек за основното действие“ и могат да се употребяват и самостоятелно, образуваното с тях СГС М. Деянова нарича тавтологично. Вж. М. Деянова, цит. съч., с. 217.

¹² При *оправя се* този признак се застъпва и с 'продължителност'.

нак — 'внезапност' — също допринася за оформянето на специфичния облик на СГС (изключение прави глаголът *оправи се*). Ясно е, че такива глаголи, които почти не претърпяват семантични промени, запазват възможността си и самостоятелно да представят действието. В СГС те се проявяват като синоними на втория, основния глагол, с който имат еднакви семи.

Сред глаголите с помощни функции в СГС се срещат и такива, чиито отрицателни форми подчертават положителния смисъл на сказуемото. При тях като че ли отрицателната частица неутрализира заложеното в семантиката им отрицание, което пък се отразява върху семантиката на втори глагол, например: *не закъсна да дойде* (дойде), *не се забави да ме лиши* (лиши ме), *не забрави да ме попита* (попита ме) и др. Употребата на такива глаголи с утвърдителен смисъл налага обратното значение на СГС: *посвелявам се да определя* (не определям), *побояха се да ни приемат* (не ни приеха) и др.¹³.

Съпоставянето на значенията на пряко и преносно употребените пълнозначни и непълнозначни глаголи показва, че най-общо те могат да бъдат отнесени към два основни раздела — означаващи етап (фаза) на главното действие и акцентуващи върху спецификата на извършването му. А вече в обсега на тези раздели въз основа на допълнителни семантични показатели се обособяват отделните групи. Разбира се, в някои случаи една лексема влиза в състава на две или повече групи и подгрупи или ако се има предвид основното деление, показва едновременно и етап, и нещо характерно за протичането на действието. Такива глаголи ще бъдат посочвани и в двата раздела, а ще се коментират към единия от тях според доминиращия семантичен признак.

1.1. Помощни глаголи, означаващи етап на основното действие

1.1.1. Глаголи за начало на действието.

Измежду всички глаголи, означаващи етап, най-многобройната е групата със значение за 'начинателност'. Покрай традиционните за нея глаголи с пряко значение тя включва и доста лексеми с преносна употреба. Глаголите в пряка употреба обикновено не съдържат допълнителна информация за извършването на главното действие, докато преносно използваните включват „сведения“ за внезапността на действието, за неговата интензивност, готовност, кратност и др. Най-често употребяваните глаголи от тази група са: *взема/ вземам, заема се/ заемам се, заловя се/ залавям се, започна/ започвам, захвана/ захващам, почна/ почвам, хвана/*

¹³ Няколко такива глагола сочи и М. Деянова.

хващам... В нашия език начинателност на действието може да се изрази и с други глаголи¹⁴:

ДРЪПВАМ — С много от тях ние се срещаме в пътуването си, които, щом ни видеха, *дръпваха да бягат* на друга страна. (З. Ст.)

ЕМНА СЕ — *Емнах се да бягам*, но се препънах и паднах. (Н. Х.)

ЗАВЗЕМА СЕ — След заминаването му ние *се завзехме да разгледаме* жилището си... (З. Ст.)

ЗАПРЕТНА СЕ — Бодрите и сърдечни думи на писмото прогониха лошото настроение от къщата и майка и дъщеря *се запретнаха да работят* и мъжката работа. (К. П.)

ЗАРЕДЯ — В село завърлува невярна болест — тежната болест — и *зареди да мори* от къща на къща. (Е. П.)

ЛУМНА — Моми и момци, като се съберат в одаята и буен огън *лумне да се разгори* на широкото огнище, баба Гена слазя на седаяката да занесе орехи и сушени сливи. (П. Т.)

ОБЪРНА СЕ — После той кипна от яд и *се обърна да цуцува*, в кожата си не можеше да се побере... (З. Ст.)

ОПРАВЯ СЕ — Върховете на Балкана отново се покриха с мъгла, притъмня, както и в по-предната нощ, и *дъждът се оправя да вали*... (З. Ст.)

ПОДКАЧА — Господин Уайт днес ми каза, че няма да се бърка в нашите работи, понеже *сме подкачили да правим* глупости. (Ст. Ст.)

ПОГВАМ СЕ¹⁵ — Пък кога някой урочаса, *погват се да го дирят* — ако го намерят, дава им змейско було да се кадят... (П. Т.)

ПОГНА СЕ — Той скокна по ридът, извади ножче и *се погна да реже* жилавите дряновини. (П. Т.)

ПОЕМА — Да, всичко това ще бъде за твоя полза, *пог та каза* Цочо Спасов... (З. Ст.)

ПОТЕГЛЯМ — Друг един овчар, щом *потеглял да върви* закъм къшлата, и заспивал прав... (З. Ст.)

РУХНА — Затрещя и заплющя, *рухнаха да се събарят* здания, потъмня всичкото село... (З. Ст.)

СИПНА СЕ — Дъжд като из ведро *се сипна да вали*. (З. Ст.)

СПУСНА СЕ — От тях трябва да е, казал докторът и пак *се спуснал да описва* страхотните на Бов, подобно на Одисея. (Ст. Ст.)

1.1.2. Глаголи за продължителност на действието.

ДЕРА СЕ — ... очите на цялата публика бяха обърнати към зданието на паспортите от грубия глас на няколко арнаути-зап-

¹⁴ Привеждат се главно глаголи, на чиито помощни функции в СГС не е обръщано внимание.

¹⁵ Глаголите, образувачи видова двойка, ще се дават поотделно като самостоятелни лексикални единици.

тни, които *се деряха да викат*, колкото им стига силата. (З. Ст.)

ЗАБАВЛЯВАМ СЕ — *Забавлявал съм се да следя* как работят с човека лекари, адвокати, митнически чиновници, следователи... (Б. Р.)

ЗАНИМАВАМ СЕ — *Докато се занимавахме да гълкуваме* кое е дало причина на караула да помисли, че пушки се хвърлят... (З. Ст.)

ЗАСТОЯ СЕ — *Грозна тримесечна задуха се простря* навсякъде и *се застоя да мори, да суши, да пали*. (Е. П.)

МАЯ СЕ — ... *докато турците се маеха да разгледват* скелетите и позицията, откъм Сливен дойдоха 30—40 души голи арнаути... (З. Ст.)

НАПЪВАМ СЕ — Григор, комуто бе чуждо и недостъпно всичко горензложено, *напъваше се още да лъже* дяда попа по въпроса... (З. Ст.)

ПЕТЛАЯ СЕ — *Дордето той се петлаеше да чете* горното типическо известие... (З. Ст.)

ПОСТОЯНСТВУВАМ — При все това В. Н. събрание трябва да избере княз, за да може да се разпусне, ако Русня *постоянствува да иска* нови избори. (Ст. Ст.)

СТОЯ — На много хармани... жителите турци и българи *стояха да прибират* храната си, със свещи и фенери. (З. Ст.)

УПОРСТВУВАМ — Тя чувствуваше ненавистта и в душите на боярите и боярките в Царевец, които *упорствуваха да вярват*, че тя с магия е привързала царя. (Ив. В.)

ХОДЯ — ... който искал да не му боли нкой главата, то да е стоял мирен и *да не е ходил да се хвали*, че има под командата си 700 души... (З. Ст.)

1.1.3. Глаголи за кратност на действието.

ПОВТАРЯМ — Така или иначе, но аз *повтарям да кажа* втори път, че в продължение на това време не чух от устата на турците ни една груба дума... (З. Ст.)

ПОВТОРЯ — Тъкмо беше порасъл млад момък, когато *повтори майка му да се омъжи*. (П. Т.)

1.1.4. Глаголи за прекратяване на действието.

ЗАРЕЖА — *Алито заряза да се храни*. Хванал чашата да пие, ала нито пие, нито я оставя (Н. Х.)¹⁶.

1.2. Помощни глаголи, акцентуващи върху спецификата на главното действие¹⁷.

1.2.1. Глаголи за възможност за извършване на действието.

ИЗДЕБНА — На разсъмване ние *издебнахме да се вмъкнем* в селото, без да ни усетят даже и селските стражари — кучетата. (З. Ст.)

¹⁶ Посочен и от М. Деянова.

¹⁷ Този раздел включва предимно модални глаголи, поради което образуваното с тях СГС добива модален характер.

НАСЪРЧА СЕ — Ами, *насърчи се* и трети *да рече*, пари за какво са... (П. Т.)

СКОЛАСАМ — Ние бързахме да се похвалим на другите апостоли, че *сме сколасали да наредим* работите криво-ляво. (З. Ст.)

СПОДОБЯ СЕ — С това име е известен той в тая местност, всеки българин за гордост би го счел, ако *се сподобеше да приеме* Ботя на една вечер в къщата си. (З. Ст.)

СПОЛУЧА — В 1868 година Хаджи Димитър и Стефан Караджа... *сполучили да съберат* в Ромъния около 124 души юнаци, които били решени да преминат в началото на месец юни в България. (З. Ст.)

УДОСТОЯ СЕ — Обрадван до ушите, че *ще да се удостоя да чета* пари, ... аз се затекох към речената магазиня. (З. Ст.)

1.2.2. Глаголи за готовност, решимост за извършване на действието.

ВЪЗДЪРЖАМ СЕ — По пътя, преди да нагазят гората, шо трябваше да минат, и Мунчо, и Манчо *се въздържаха да говорят*... (М. Г.)

ГЛЕДАМ — Да не говоря за отците, дето по-преди не ми знаеха името и все *гледаха да ме натирят* на най-тежката работа. (Ат. М.)

ДИРЯ — *Не съм дирил да се спра* на отца Гедеона. (Ат. М.)

ЗАИНТЕРЕСУВАМ СЕ — Мъже и жени заминаваха покрай нас, но никой *не се интересува да попита* откъде сме. (З. Ст.)

ИНТЕРЕСУВАМ СЕ — Нито се кръстеше, нито пък *се интересуваше да слуша*, когато четяха за чудесата на света Богородица... (З. Ст.)

ИСКАМ — С тоя си съвет Уайт *иска да каже*: от нас, инглизите, не чакайте нищо. (Ст. Ст.)

ПРИЕМАМ — Те бяха турили отдавна български калпаци... и дотолкова се бяха влюбили в тях... *щото не приемаха да ги отложат* на минута даже... (З. Ст.)

РЕВНЕ МИ СЕ — Всъщност обаче той не искаше да знаят комisarните какво се вършеше в другите окръзи; а най-главно то — *ревнеше му се да диктаторствува*. (З. Ст.)

ТЪРСЯ¹⁸ — Ще ги бия зер, що ще ги жаля, они шо *търсят да се раждат* хайвани? (М. Г.)

ЩЕ МИ СЕ — Кой знае, може би Женда и никак да не се страхуваше, но тъй *й се щеше да се покаже*. (И. И.)

1.2.3. Глаголи за интензивност на действието.

БУЙСТВУВАМ — Тоя човек е жив умрял... той не е бунтовник, той е без сърце, той е мъртъв, той ми измъчи душата повече от турците — *буйствуваше да говори* Каблешков. (З. Ст.)

¹⁸ У същия автор и *тража* — *Що тражат да се спират*, и то къде-къде, та пред дедови Мирчови?

ДЕРА СЕ (1.1.2.)¹⁹

ЕМНА СЕ (1.1.1.)

ЗАПРЕТНА СЕ (1.1.1.)

ЗЯПАМ — Скрих се да не бъде забележено това вълнение; но простодушните турци обръщат ли внимание на такива работи; те *зяпаха да гледат* отсечената глава. (З. Ст.)

ЗЯПНА — *Зяпнали* всички да гледат младите (П. Т.)

ИЗПОКЪСАМ СЕ — Горкият, той остана като гръмнат, а ние наоколо *се изпокъсахме да се смеем*. (Ст. Ст.)

ИЗПРЕБИЯ СЕ — Съба, циганката, *се изпреби*, сирота, да ходи по билки и по врачки, и по баялки... (М. Г.)

ЛУМНА (1.1.1.)

МЯТАМ СЕ — Много пъти се случва, щото умните родители *се мятат* на стари години да играят хоро на годежа... (З. Ст.)

НАПЪВАМ СЕ (1.1.2.)

ПОГВАМ СЕ (1.1.1.)

ПОГНА СЕ (1.1.1.)

ПРИМИРАМ — Вика до бога дякончето, че ще падне и си строши кокалите, а дивата тълпа *примира да се смее*. (З. Ст.)

ПЪПЛЯ — През цялата нощ, дордето се съмне, *пъплах* из гората да пътувам с намерение да се отдалеча, докогато е възможно повече от мястото на кървавото произшествие. (З. Ст.)

РУХНА (1.1.1.)

СГРОМОЛЯСАМ СЕ — Остана само едно младо циганче, което се приближи на пръстите си и драсна кибрита, па и то *се сгромоляса, та легна*. (З. Ст.)

СПУСНА СЕ (1.1.1.)

ЧУПЯ СЕ — Когато вече разглезената кадъна *се чупеше да играе* и се тръшкаше в полите на пияните турчуля, втори път се блъсна вратата по-силно... (З. Ст.)

1.2.4. Глаголи за обичайност на действието.

ГЛЕДАМ (1.2.2.)

НАВИКНА — Те, хеле пък каракачаните, открай време са *навикнали да палят и пържат* гората за пасбища. (Н. Х.)

ОБИЧАМ — Вие хората сте много глупави. Все със страданията си *обичате да се хвалите*. (Е. П.)

ПРИВИКНА — Най-последно дошло е време, когато всичко, на което хората са *привикнали да гледат* като на неотчуждаемо, стана предмет на размяна и търговия... (Осн. на маркс. ет.)

1.2.5. Глаголи за неочакваност, внезапност на действието.

ИЗВЪРНА СЕ — Баш у най-работно време *извърна се, та му умря* вол и остана земята му необработена. (М. Г.)

1.2.6. Глаголи за помисъл.

ИЗЛЪЖА СЕ — Най-много ме беше страх не за мене, но за тях — *да не би да се излъжат* някак си *да дойдат* нощно време. (З. Ст.)

¹⁹ Към глаголите, които влизат и в други групи, ще се посочва номерът на групата, без да се илюстрира повторно.

ИЗМИСЛЯ — ... и за своя защита те *измислиха да ми приачат* позорното име шпионин, за да се махна по-скоро от селото им. (З. Ст.)

ЛЪЖА СЕ — Там наблизо около на два-три часа разстояние се намира така наречената Троянска пътека, за която аз *лъжех да мисля*, че е лесно да се достигне по върха на планината. (З. Ст.)

1.2.7. Глаголи за стремеж и домогване.

ПОГРИЖА СЕ — *Погрижихме се да си стъкнем* огнец, за да си свестим кочанясалите членове, но това бе невъзможно... (З. Ст.)

ПОСТАРАЯ СЕ — ... даваха знак, че *са се постарали да напрегнат* сили и изтърпят юнашки на бесилницата. (З. Ст.)

ПОТРУДЯ СЕ — Учителят *се потруди да накладе* малко огнец... (З. Ст.)

СТАРАЯ СЕ — Вместо да *се старая да успокоява* духовете, той ходи да ги вълнува, като мисли, че това е последното слово на политическата наука... (Ст. Ст.)

ТРУДЯ СЕ — Ненязимо преговарях в ума си дадения изпит в Ловеч и Троян, *трудех се да вникна* във всяка дума (З. Ст.)

1.2.8. Глаголи, означаващи опит.

ОПИТАМ СЕ — *Опитах се да им предложа*, че или трябва да ме предадат на турското правителство... или пък да ме припознаят за български революционер апостол... (З. Ст.)

ОПИТВАМ СЕ — Някои *се опитват да пеят*: много си пропягат шните и гласът им сипкаво звучи като свирчица. (И. И.)

1.2.9. Глаголи, означаващи най-общо положението при извършването на действието.

ЗАПРЕТНА СЕ (1.1.1.)

ЗАСТОЯ СЕ (1.1.2.)

ИЗВЪРНА СЕ (1.2.5.)

ОБЪРНА СЕ (1.1.1.)

ПОДХЛЪЗНА СЕ — Лошото бе това, че един като *се подхлъзнеше да падне*, цялата върволица изгубваше равновесие и политаше на земята (З. Ст.)

СТОЯ (1.1.2.)

1.2.10. Глаголи за движение, придобили разнообразни семантични „превъплъщения“ в рамките на СГС.

ЗАТЕКА СЕ — Без да ми се оцеди даже водата от дрехите, *затекох се да пътувам*... (З. Ст.)

ИДА — По приказките личи, че си умен човек, приятелю, *пък да идеш да крадеш*... (Е. П.)

ОТИВАМ — Тъкмо когато Рале е познал цял свят, кога се отвърнал и намразил и тукашни, и людски, майка му *отива да се омъжи* за един полянец. (П. Т.)

ОТИДА — ... предателят не е бил никой друг освен българ-

рин, защото турчинът, който е турил на кръста си нож и пищовиникой път няма да отиде да подслушва и подлизниччи... (3. Ст.)

ПОГВАМ СЕ (1.1.1.; 1.2.3.)

ПОГНА СЕ (1.1.1.; 1.2.3.)

ПОТЕГЛЯМ (1.1.1.)

ПРЕКОСВАМ — ... съгледах през шумата две-три вити чалми, които прекосваха да вървят по върха на планината. (3. Ст.)

ПЪПЛЯ (1.2.3.)

ХОДЯ (1.1.2.)

ЧУПЯ СЕ (1.2.3.)

Някои от глаголите в последните две групи съдържат и съ значение 'пристъпване към действие', чрез което могат да се включат и при начинателните, т. е. към 1.1.1.

В СГС помощните глаголи могат да означават още и притворство, обхватност, предел, намеса и др., напр.:

Баща им хем му е драго, хем на ставане от паралията все ще се престори да ги изхока — Лапате като вълци, бре! Нищо не ви поспорява... (П. Т.); Няма да се разпространявам надълго да описвам трудностите на пътуването... (3. Ст.); ... попита началникът на затвора с половин уста, без да ме и гледа даже, което показваше, че той се е наситил вече да гледа комити и малко се интересуваше от мене. (3. Ст.); — Да са живи овчарите и говедарите — говореха някои луди глави по-напред, когато по-практичните хора се обадиха да кажат: „Ами хляб?“ (3. Ст.)

Предложената класификация, без да претендира, че отнасянето на отделните глаголни лексеми е единствено правилно, дава възможност за някои по-обобщени наблюдения върху отделните групи и върху употребата на някои глаголи на фона на техни по-често срещани синоними.

Определянето на част от посочените глаголи като помощни в СГС може да породи възражения, тъй като за семантиката на някои от тях е много трудно да се прецени дали е изbledняла в достатъчна степен, за да се превърне пълнозначният глагол в непълнозначен. По степен настъпилата десемантизация трябва да бъде такава, че да предполага свързване с втори глагол, обозначаващ действието, за което помощният се явява предпоставка.

Най-много десемантизирани лексеми срещаме сред означаващите начало на основното действие. По значение те са доста разнородни и принадлежат към различни групи според първичния си лексико-семантичен вариант. Различни са и причините за семантичната им промяна. Не може да не се има предвид и предопределящото насоката на промяна влияние на втория глагол, с който се образува семантична общност. Така например *запретна се* (се *запретнаха да работят*) показва начало на действието 'работя'. Това се оказва възможно, защото помощното действие — *се запретна* — се върши непосредствено преди главното (*работя*) и по причина на задължителната предходност и

ипсата и на темпорална дистанция между тях може да се схване и като негово начало. Това е обусловило и стесняването на неговото значение — от самостоятелно действие, обикновено предхождащо всякаква работа, то се свежда само до отбелязването на един начален момент на друго действие. Контекстът също сочи, че семантиката на помощния глагол в случая трябва да се гълкува в тази насока. Така става възможно той да влезе като първи компонент в СГС. По подобен начин са поели помощни функции и *обърна се, погвам се, погна се, потеглям...*

Преносно употребените глаголи покрай актуализирания признак 'начинателност' запазват в различна степен възможностите да изразят и допълнителни конотации, което е причина да ги срещаме в състава на различни групи от втория раздел.

Подобно е положението и при групата глаголи, означаващи продължителност на главното действие. На практика почти всички лексеми в нея са синоними спрямо ключовата — *продължа/ продължавам*, макар степента на десемантизация да е различна за всяка от тях. В СГС преносно употребената пълнозначна лексема е подложена на двояко въздействие, от една страна, актуализиране на признака 'продължителност' в семантичната ѝ структура и това я приобщава към останалите глаголи с такава квалификация, от друга, наличието на признаци, действащи в обратна посока, чрез които се запазва самостоятелният семантичен облик на лексемата и се проявяват специфични нейни семантични особености. Затова покрай значението 'продължителност' срещаме още и 'повторителност', 'трайност', 'възпроизводимост', а също така 'интензивност', 'обичайност' и др.

Измежду глаголите за етап на действието най-малко са означаващите финал. Ограничена е не само употребата на традиционните лексеми *прествам/ престана, спирам/ спира* и др., но и техните синоними не са така разнообразни и се свеждат до единични глаголи с помощни функции, какъвто е посоченият *зарежа*.

Вторият раздел глаголи, разкриващи някои особености при извършване на основното действие, включва разнообразни групи и подгрупи. Една от тях обединява означаващите възможност за осъществяването на главното действие с опорна лексема *мога*. Поради засилената ѝ употреба в рамките на СГС тя е привлякла и някои други — нейни префигурирани производни и синоними. Материалът позволява да се види, че глаголите, които упражняват помощните си функции в обсега на едно обобщено значение, проявяват известно сходство в семантичната си структура, което обуславя взаимозаменяемостта между тях. А различията им се дължат на останалите семантични признаци, чрез които допълнително се обръща внимание на други специфични особености при реализацията на основното действие. Освен обобщеното значение 'възможност' някои от тях привнасят в комплексна-

та семантика на СГС още и: 'результативност' (*сполуча*), 'динамичност' (*сколасам*), 'преодоляване' (*насърча се*) и др.

Доста интересна е групата, чиито глаголи са обединени въз основа на признака 'готовност, решимост за извършване на действието'. Примерите показват, че някои от пълнозначните лексеми паралелно с него притежават и признака 'желателност', който е причина за погрешното понякога отъждествяване на някои глаголи като помощни. Така например спорен е въпросът за *искам*. На пръв поглед заедно с префигираните си производни и синонимите си той се отнася към тази група. Но по-често е сказуемо на главното изречение в сложното съставно с подчинено допълнително, за което е характерно сказуемостта му да бъде в началото на изречението, въведено със съюзна връзка *да*. Това поражда несигурност при определянето му. В изречението „Той искаше да каже нещо много нежно и съчувствено, а не намираше думи“ (И. И.) глаголите не образуват СГС, защото действията не могат да се възприемат в единство, като едно семантично цяло. Допълнителна мотивировка откриваме в самото сложно смесено изречение (а не намираше думи), с което се потвърждава нереализацията на второто действие и това изключва възможността то да се обедини с първото. В други изречения са налице всички условия за СГС с първи компонент *искам*: „...разтърсваше глава, като че *искаше да прогони* (гонеше, прогонваше) лошата дрямка...“; „Настъпи мълчание. Муца си почиваше или пък *искаше да изпита* (изпитваше) силата на думите си.“

Тези и други глаголи илюстрират двойственото поведение на глагола *искам*, който в едни случаи образува, а в други не влиза в обсега на СГС. Това зависи до голяма степен от контекста, от втория глагол, с който той се оказва в непосредствена близост, от това, дали двете действия се вършат едновременно, от възможността за изразяване на желателност (в някаква степен) и чрез втория глагол. Посочените условия са налице в следните изречения, където семантичните показатели на двата глагола са така съчетани, че заедно представят комплексното действие в неговата резултативност: „Разбира се, че с тия мухи в „Век“ *искаше да плаши* (плашеше) Високата порта да даде някои правдини на раята.“ „С тия думи „чувал ли си го поне през плет“ тия *искаха да кажат* (*казваха*), че аз съм най-ученият между учените.“ (З. Ст.) В аналогична позиция са и други глаголи от групата — *гледам, диря, ревне ми се*...

Измежду всички глаголи от този раздел особен интерес представляват изразяващите интензивност на основното действие. Почти половината от тях представят и начало на действието, като в конкретните случаи единият или другият признак излиза на преден план. Обикновено означават интензивност на комплексно действие, чийто опорен елемент е глагол за говорене (*буйствува* *ше да говори, дъряха се да викат, напъваше се да лъже*), за зри-

телно възприятие (*зяпаха да гледат*), емоционален изблик (*източкъсахме се да се смеем, примирам да се смея*), движение (*емчях се да бягам, погвам се да диря, изпреби се да ходи*) и др. Приведените примери показват, че глаголите от тази група много силно акцентуват върху специфичните особености при извършването на действието. Причини за това е изходната им пълнозначност, която и след стесняването и избледняването на значението им ги поставя в по-добра позиция спрямо традиционните помощни глаголи.

Останалите групи, по-обемните, както и представените засега само с една лексема, предстои да бъдат попълвани с нови единици, натоварени с помощни функции в рамките на СГС, с цел конкретизиране на комплексното действие от различни страни.

2. СЕМАНТИЧНО ИЗБЛЕДНЯВАНЕ (ДЕСЕМАНТИЗАЦИЯ) НА ПЪЛНОЗНАЧНИТЕ ГЛАГОЛИ

За да придобие възможност да бъде първи компонент на СГС, всеки пълнозначен глагол трябва да претърпи такава семантична промяна, че вместо самостоятелно действие да започне да показва само „признак“ на друго действие. Понякога е много трудно да се определи дали един пълнозначен глагол влиза в СГС, още повече, че степента на десемантизация при отделните глаголи е различна. В такива случаи трябва да се изхожда от принципното положение, въз основа на което може да се разграничи СГС от сложно съставно изречение — в границите на СГС по-важна в семантично отношение е втората глаголна форма, тя е изразител на основното действие, докато първата изпълнява само помощна функция и това става предпоставка да бъде изпускана. Обратно на това в сложното съставно изречение с подчинено допълнително или обстоятелствено глаголт-сказуемо на главното изречение не съчетава собствената си семантика със семантиката на втория глагол, защото става въпрос за различни, макар и произтичащи или свързани едно с друго действия. В този смисъл от глаголите-сказуеми в сложното изречение по-важен е първият, защото фиксира действие, обуславящо извършването на друго действие; те са напълно самостоятелни и не могат да бъдат представени „комплексно“ от една лексема.

Понякога позицията, в която се оказват помощните глаголи, е такава, че предполага отслабване на семантиката им поради това, че логическият акцент пада върху втория глагол. По такъв начин, вместо първото действие да се приеме за главно, както е в сложното съставно изречение, то се пренебрегва в някаква степен. Като че ли неговото значение се прелива в значението на втория глагол, който приобщава към собствената си семантика и семантиката на помощния, както е например при

двата случая на СГС в изречението „Вместо да се старее да успокоява духовете, той ходи да ги вълнува...“ (Ст. Ст.)

Явно е, че и при двете сказуеми в семантичен и логически план по-важни са действията *успокоява*, *вълнува*, защото за осъществяването на комуникацията по-съществени се оказват действията-резултат, а не начинът, по който ще се достигне резултатът — чрез полагане на усилие или чрез движение.

Сходно отношение се установява според нас и в случаите: „После това Гочо отиваше да го сондира (го сондираше) не е ли подушил нещо.“, „Григор каза, че съм от Ахъчелеби, *ходя да събирам* (събирам) *кожи*.“, „...наместо да се пръскаме един по един из гората и *да ходим да се предаваме* (да се предаваме) на турците, да ги дочакаме...“ (З. Ст.), в които поради семантичен и логически превес съответно на глаголите-сказуеми *сондира*, *събирам*, *предаваме* се се стига до положение, при което действието на подчиненото изречение неутрализира действието на главното. Така че тук или трябва сказуемите да се приемат за съставни глаголни, или поне да се признае, че са на път да станат такива по посочените причини.

Тези и други аналогични примери сочат колко съществен е показателят последователност /едновременност на действията за разграничаване на сложно съставно изречение от СГС. За СГС е характерна липсата на темпорална дистанция между действията, обозначени с двата глагола, разбира се, при задължително семантично избледняване на първия. А такова избледняване се налага по различни причини, зависи до голяма степен от глагола, носител на основното значение на сказуемото, и е винаги конкретно. Например в случаите, когато и двата глагола са за движение (*ходим да се скитаме*), то се налага поради възникващата помежду им синонимия и тъй като вторият е с по-конкретно значение (в този контекст), той става семантичен доминант. Това му позволява да засенчи или изцяло да изолира първия глагол.

От казаното дотук става ясно, че щом като се признава съчетанието от две глаголни форми от типа *иди кажи*, *стани донеси* за СГС, не е нормално да се оспорва определянето на *отиваше да го сондира*, *ходя да събирам*, *ходим да се предаваме* по същия начин. Наличието на СГС не може да зависи от това, дали глаголите са, или не са в повелителна форма, тъй като между тях взаимодействието е същото, както и в признатите за безспорни случаи — *иди кажи* (иди, за да кажеш), *ходя да събирам* (ходя, за да събирам)...

Така че въпросът съставно сказуемо или сложно изречение²⁰ може да се постави не само поради смесване на СГС със сложно съставно изречение с подчинено допълнително, но и във връзка с погрешното му понякога отъждествяване със сложно съ-

²⁰ Р. Ницолова, цит. съч.

тавно изречение с подчинено обстоятелствено за цел. Доказателство за единността на действието, формално представено с две глаголни форми, е възможността за използване само на втората, без това да се отрази на същността на предаваната информация, т. е. ако сказуемото не е съставно глаголно, семантиката на двата глагола не би могла да се съвмести в една лексема. Заедно с това липсата на темпорална дистанция изисква едновременно извършване и взаимно проникване на двете действия до такава степен, че те започват да се схващат като семантично единство.

Направените наблюдения сочат, че щом един глагол самостоятелно не може да представи дадено действие, а се нуждае от прикрепване към друг, той е претърпял в някаква степен промяна на лексикалното си значение и е придобил качества на помощна лексема независимо от това, че по начало не принадлежи към тази група. Това е първата стъпка по пътя на превръщането на един пълноценен, пълнозначен глагол в лексема с избледняло значение. Тук е уместно да се направи уговорката, че процесът на избледняване на значението не трябва да се разглежда еднопосочно, само на „територията“ на помощния глагол, защото, за да стане това, от голямо значение е с какъв втори глагол се свързва употребената в позицията на помощен глагол лексема. При пълнозначните глаголи, вторично поели помощни функции, принципно положение е това да се мотивира от глагола, носител на основното значение. При липсваща темпорална дистанция помежду им помощният глагол указва само някаква вторична характеристика на главното действие, което по правило го притегля към себе си. На практика семантичните показатели на първия глагол се „вписват“ в семантичната структура на втория. Отношението между тях е като част към цяло — частта се представя от помощния глагол, фиксиращ само някакъв признак на основното действие, без да е в състояние да го възпроизведе самостоятелно, за разлика от втория глагол, който сам назовава действието. Голямо значение за това има и фактът, че в повечето случаи двата глагола, обединяващи се в СГС, имат в семантичната си структура общи семи. По тази причина вторият глагол почти винаги е в състояние да представи първия изцяло или частично или поне да загатне за него.

Като илюстрация на казаното досега можем да използваме глагола *седна*²¹. Измежду всички глаголи за положение той най-добре показва как десемантизацията води до поемане на функции, присъщи на помощните глаголи. Ако съпоставим изреченията „Изпитахме къщата на дяда попа и седнахме да го чакаме до плета, понеже беше излязъл, а в дома му нямаше никой.“ и „Я го виж, я! Пък седнал още да ме пита!“ (З. Ст.), ще ви-

²¹ Глаголът е посочен от Р. Русинов в цит. съч.

дим, че привидно сходните позиции, в които се оказва интересуваният ни глагол *седна*, сочат съвсем различни негови характеристики. В първото сложно изречение сказуемите са две — на главно и подчинено на него обстоятелствено изречение за целтър като формата *седнахме* представя реално извършено действие. Тук все още е много силна причинно-следствената зависимост между двете действия и те основателно се приемат за сказуеми на две съседни изречения въпреки липсата на темпорална дистанция помежду им. Във втория случай обаче зад формата *седнал* няма конкретно действие, поради което семантиката започва да клони от означаване на действието 'седна' като предпоставка за 'чакам' само към фиксиране на етап от него и се изравнява с такива доказани помощни глаголи като *започна*, *заема се* и др., в случая *седнал да ме пита* = *започнал да ме пита* = *запитал ме*. Тези две употреби на глагола *седна* бележат два момента — начален и краен — по пътя на превръщането на пълнозначния глагол за означаване на положение в глагол с избледняло лексикално значение; в крайна сметка той е придобил възможност да покаже начало на друго действие. Условиата за това са няколко — причинно-следствената зависимост между действията, осъзнаване приоритета на второто като цел, а на първото само като средство за постигане на тази цел, възможността и при изолиране на първия глагол, който означава само положение на лицето при извършването на действието, да се осъществи комуникацията, паралелното извършване на двете действия във времето и др.

Двупосочната семантична избирателност на глаголите от СГС по-обобщено може да се покаже чрез отделните групи помощни глаголи. Така например означаващите интензивност на основното действие обикновено показват и неговото начало, а това ограничава кръга от лексеми, които могат да представят главното действие с такава характеристика; глаголите за положение са по-подходящи да покажат главното действие в неговата продължителност, докато повечето от глаголите за движение се свързват с признака 'начинателност', в много от случаите задължително съпътствуван от 'интензивност'. В конкретната речева употреба на глаголите като помощни е възможна изявата на признаци, които глаголът, употребен като пълнозначен, не е или е проявявал ограничено. Причина за това е не само пълнозначната му основа (вече беше отбелязано, че полисемичните глаголи частично съхраняват своята полисемичност), а и глаголът, носител на основното значение на СГС.

Между глаголите, определени като модални копули, М. Деянова посочва *готвя се* и *каня се*²². Особено интересни проявления имат те в разговорната реч, където се употребяват със силно стеснено значение и задължително се свързват с друг глагол,

²² М. Деянова, цит. съч., с. 225.

ният семантика допълват със съзначенията 'желателност' и 'продължителност', например: „Няколко години става, откак *се* *ани* *да* *си* *купува* *кола*“, срещано със същата честота и като „Няколко години става как *си* *купува* *кола*“ или „Колко време стана все ни *идваш* на гости“, т. е. „Колко време стана все *се* *аниши* *да* *ни* *идваш* (дойдеш) на гости“. Употребата на вариантът *се* или без СГС се избира интуитивно в самата говорна ситуация, като избягването му създава стилистичен ефект на основата на контраста между изобщо неизвършеното действие и представянето му във форма за сегашно време, засилен от акцента върху неговата повторителност. Тази специфична за разговорната реч употреба е резултат от семантичното „обезличаване“ на глагола *каня се*, което подпомага обединяването му със семантиката на втория глагол, установяването на неговия семантичен превес и в крайна сметка до това, че той вече не се нуждае от помощния. Такава употреба най-често е обусловена от известно пронично отношение към дадено лице или негово действие. Тя е възможна единствено в този контекст и представлява синтез на действията на два глагола в единно действие, докато в СГС е точно обратното — едно общо действие се изразява чрез две глаголни форми. Тези и други примери показват, че заедно с тенденцията към комплексно възприемане на семантиката на двата глагола, обединени в СГС, съществува и обратна тенденция — разлагане на обобщеното значение, обусловено от данните в контекста за „подказаните“ негови елементи.

Такова разлагане, но осъществено с други средства, наблюдаваме в случаите, когато по стилистични причини се набляга върху семантиката на първия глагол в СГС, без обаче да се стигне до разпадане на семантичната общност. Обикновено това се наблюдава при СГС, чийто компоненти са свързани с *че* и *та*, като се стига дотам да се пише помежду им запетая: „Ти *да* *вземеш*, *че* *да* *си* *легнеш*, че утре работа ни чака...“, „И старите, потънали в прах и паяжини станове, дето някога бяха тъкачи черги и платна, и те *взеха*, *че* *се* *обадиха*“, „*Я* *вземи*, *че* *се* *върни* пак при овцете“ (В. П.), „*Па* *взех*, *та* *и* *рекох*: те така и така, викам, ако искаш, що имам, половината на тебе ще препиша — да се вземем“ (Е. П.), „*Поизкашля* се Икономов, *подпря* се с едната си ръка на пушката и *викна*, *та* *запя*“ (З. Ст.). Тъй като в приведените примери наличието на СГС не се подлага на съмнение, ясно е, че запетаята там не е на мястото си и наличието ѝ може да се оправдае единствено от необходимостта от запетайна пауза, за да се подчертае логическият акцент върху първия компонент. По този начин се обръща внимание не само на главното действие, но и се дава възможност на възприемащия да осъзнае специфичното за комплексното действие, заложено в първия глагол и проектиращо се върху единната семантика на цялото сказуемо.

Направените наблюдения сочат, че СГС не е толкова ограничено явление в нашия език — нито глаголите, изпълняващи помощни функции, са толкова малко, нито честотата му е ниска. Необходимо е да се има предвид, че то е характерен белег на разговорната реч, а досегашните изследвания са правени върху художествен материал, въпреки че в литературата то е неравномерно застъпено. За да се уточнят глаголите, участващи в него като първи компонент, трябва да се използват източници, разнообразни и по автори, и по жанр, и по време на създаване, да се обработят и записи на разговорна реч. Но съставните глаголни сказуеми са особеност и на книжовната реч, където имат своята нормативна употреба и образуване.

Изводи:

1. За образуване на СГС много важен е първият глагол, който паралелно с граматичната характеристика на сказуемото е носител на съществени семантични признаци, участващи в оформянето на единния му семантичен облик, въпреки че основното лексикално значение се носи от втория глагол.
2. Задължителното условие глаголет, влизаш в СГС като негов първи компонент, да е с избледняло лексикално значение включва в групата на помощните глаголи най-вече такива, които имат ограничен семантичен обем.
3. Много пълнозначни лексеми имат потециалната възможност да придобият помощни функции, ако бъдат преносно употребени. Това обуславя голямото семантично разнообразие на глаголите — първи компонент на СГС, което се отразява и на комплексната семантика на цялото сказуемо.
4. Същинските (традиционните) помощни глаголи, които се употребяват най-често, имат и най-много синоними сред пълнозначните, участващи в СГС, поради преносна употреба.
5. Пълнозначните глаголи, които са много по-богати в семантично отношение, когато станат компонент на СГС, приписват на основния глагол най-разнообразни допълнителни признаци и по този начин обогатяват комплексната семантика на сказуемото.
6. Процесът на семантично избледняване на помощните глаголи не трябва да се разглежда еднопосочно, защото, за да стане това, от значение е и влиянието на втория глагол, с който им предстои да се свържат. На практика семантичните показатели на помощния глагол се комбинират с показателите на основния, запазвайки помежду си отношението част—цяло. Частта се представя от първия глагол, фиксиращ някакъв елемент на главното действие, а цялото — от втория, който и самостоятелно може да назове действието.
7. Паралелно с тенденцията към стягане, проявяваща се в СГС чрез семантичното обединяване на две глаголни лексеми в единно сказуемо, в същото това сказуемо се забелязва и проява

на обратната тенденция — акцентуване върху семантиката на помощния глагол, без да се нарушава семантичната общност. Това се наблюдава при СГС, чиито компоненти са свързани с *че* и *та*.

8. Броят на глаголите с помощни функции в СГС не е окончателно установен. Някои от тях остаряват и ограничават употребата си не само в СГС, други запазват непроменени възможностите си за участие в него, трети отбелязват първите си употреби с избледняло лексикално значение, което предполага наличие на втори глагол, заедно с който да представят единно действие.

СЪКРАЩЕНИЯ

Атанас Мочуров	(Ат. М.)
Богомил Райнов	(Б. Р.)
Васил Попов	(В. П.)
Генчо Стоев	(Г. Ст.)
Георги Марковски	(Г. М.)
Димитър Талев	(Д. Т.)
Елин Пелин	(Е. П.)
Захари Стоянов	(З. Ст.)
Иван Вазов	(Ив. В.)
Йордан Йовков	(И. Й.)
Константин Петканов	(К. П.)
Михалаки Георгиев	(М. Г.)
Николай Хайтов	(Н. Х.)
Петко Тодоров	(П. Т.)
Стефан Стамболов	(Ст. Ст.)
Основи на марксистката етика	(Осн. на маркс. ет.)

ГЛАГОЛЫ, ВЫСТУПАЮЩИЕ В ВСПОМОГАТЕЛЬНОЙ ФУНКЦИИ В СОСТАВНОМ ГЛАГОЛЬНОМ СКАЗУЕМОМ

Пенка Радева

Резюме

Составное глагольное сказуемое — интересная синтаксическая особенность болгарского языка. Оно образуется из двух глаголов. Значение первого глагола как правило затушевывается. Кроме того этот глагол может обладать либо абстрактным, либо модальным значением. Первый глагол уточняет, конкретизирует основное действие, обозначенное вторым глаголом, указывая на этап, необходимость, возможность, желательность...

Наблюдения над глаголами, представляющими собой первым компонентом составного глагольного сказуемого, с учетом их семантики и ее отражение на семантику основного глагола показывают, что кроме известных лексем в этой функции выступают и другие. В своем большинстве это полнозначные глаголы, которые при употреблении в одном из своих переносных значений утрачивают это значение до такой степени, что вместо самостоятельного действия начинают обозначать только элемент другого действия. В этом процессе помимо других условий определенное значение имеет второй глагол, который представляет собой часть семантического единства. Здесь важно какое отношение устанавливается, в каком контексте оказываются оба глагола.

Анализ собранного материала свидетельствует о том, что полнозначные глаголы, выполняющие служебную функцию в составном глагольном сказуемом, дают более многогранную характеристику глагольного действия. Причину этого явления надо искать в богатом коннотативном значении этих полнозначных лексем. Несмотря на известное суживание этого значения, такие глаголы выгодно отличаются от традиционных глаголов в вспомогательной функции в составном глагольном сказуемом. Например глагол *буйствувам* (буйствуваше да говори) показывает интенсивность глагольного действия, *гледам* (гледаха да ме натирят) — его повторяемость, обычность, *извърна се* (извърна се, та му умря вол) — внезапность и т. д.

Список глаголов со вспомогательной функцией в составном глагольном сказуемом пополняется за счет полнозначных лексем, взятых из разговорной речи, где образование составного глаго-

льного сказуемого обычное явление, а также из художественных и публицистических произведений авторов, работавших на протяжении одного столетия. Указанные лексемы распределяются в две группы с учетом их возможности обозначать этап основного действия или какую-нибудь особенность его реализации. Эти группы оформленные на базе доминирующего семантического признака будут пополняется новыми лексемами выполняющими вспомогательную функцию в составном глагольном сказуемом.

VERBES PARTICIPANT A LA FORMATION DU PREDICAT COMPLEXE

Penka Radéva

Résumé

Le prédicat complexe est une intéressante propriété sémantique caractérisant la langue bulgare. Il est formé de deux verbes dont le premier a obligatoirement un sens abstrait ou bien c'est un verbe qui s'est déséminentisé en partie ou encore c'est un verbe modal. A l'aide de ces verbes on concrétise l'action principale que le deuxième verbe exprime de point de vue temps, nécessité, possibilité, volonté.

Les observations sur les verbes formant le premier composant du prédicat complexe de point de vue leur sémantique et son influence sur le sens du deuxième verbe porteur de sens de base du prédicat, montrent qu'il y a d'autres verbes au sens plein qui dans certains de leurs emplois au figuré ont subi une désémentation telle qu'au lieu d'exprimer une action à part, ils expriment un élément d'une autre action. Pour que ces verbes deviennent des parties composantes du prédicat complexe, c'est le deuxième verbe avec lequel ils forment une entité sémantique qui importe. D'une grande importance est aussi le rapport qui est créé entre les deux verbes, le contexte où ils se trouvent etc.

Nous trouvons dans les oeuvres littéraires de nombreux verbes employés comme des éléments du prédicat complexe à cause de leur emploi au figuré parce que c'est dans ces oeuvres que la nécessité de transformer la réalité en images crée des conditions favorables à beaucoup d'emplois occasionnels. Quelques-uns de ces verbes élargissent le domaine de leurs emplois, d'autres — restent occasionnels. L'analyse du matériau que nous avons réuni montre que les verbes au sens plein qui deviennent des lexèmes-composants du prédicat complexe caractérise l'action de plusieurs manières. La cause en est leur connotation qui a pour base le sens plein du verbe qui même après la désémentation partielle du verbe le met dans une meilleure position que les verbes traditionnellement employés comme partie du prédicat complexe. Ainsi par exemple les verbes: буйствувам (буйствуваше да говори), дера се (се деряха да викат), емна се (емнах се да бягам), запретна се (се запретнаха да работят), зяпам (зяпнаха да гледат), изпокъсам се (изпокъсахме се да се смеем), мятам се (мятаха се да играят) и др. montrent l'intensité de l'action principale гледам (гледаха да ме

натирят), навикна (са навикнали да паят), обичам (обичате да се хвалите), привикна (привикнали да гледат) — *montrent que l'action est coutumière* извърна се (извърна се, та му умря) — *montrent que l'action s'accomplit subitement*. La liste des verbes faisant partie du prédicat complexe est remplie surtout de verbes pleins, pris de la lanque parlée dans laquelle la formation du prédicat complexe est un phénomène coutumière et encore des ouvrages littéraires et journalistiques des auteurs qui ont travaillé pendant.

On accepte comme pouvant participer dans la formation du prédicat complexe les verbes suivants: *буйствувам* (буйствувахе да говорн), *гледам* (гледаха да ме натирят), *дера се* (се дераха да викат), *диря* (не съм дирил да се опра), *дръпвам* (дръпваха да бягат), *емна се* (емнах се да бягам), *забавлявам се* (забавлявал съм се да следя), *завзема се* (се завзехме да разгледаме), *заинтересувам се* (не се интересува да попита), *занимавам се* (се занимавахме да тълкуваме), *запретна се* (се запретнаха да работят), *заредя* (зареди да мори), *застоя се* (се застоя да мори), *затека се* (затекох се да пътувам), *зяпам* (зяпаха да гледат), *зяпна* (зяпнали да гледат), *ида* (да идеш да крадеш), *извърна се* (извърна се, та му умря), *изебна* (изебнахме да се вмъкнем), *излъжа се* (да се излъжат да дойдат), *измисля* (измислиха да ми прикачат), *изпокъсам се* (изпокъсахме се да се смеем), *изпребия се* (се изпреби да ходи), *интересувам се* (не се интересувахе да слуша), *искам* (искаха да кажат), *лумна* (лумне да се разгори), *лъжа се* (лъжех се да мисля), *мая се* (маеха се да разгледват), *мятам се* (мятаха се да играят), *навикна* (са навикнали да паят), *напъвам се* (напъваше се да лъже).

On distribue les lexèmes ci-dessus en deux parties d'après leur possibilité d'exprimer une étape dans le déroulement de l'action principale ou bien une particularité de sa réalisation. Nous allons remplir ces groupes formés d'après l'indice sémantique dominant par de nouveaux éléments qui peuvent faire partie du prédicat complexe.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

том XX, книга 2

Филологически факултет,

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XX, livre 2

Faculté philologique

1985

Русин Русинов

✓ КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИ
ОСНОВИ НА ТЪРНОВСКАТА ЕЗИКОВО-
ПРАВОПИСНА ШКОЛА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Roussine Roussinov

BASES CULTURELLES, HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES
DE L'ECOLE LINGUISTIQUE ET ORTHOGRAPHIQUE
DE TIRNOVO PENDANT LA RENAISSANCE

София, 1987

1. От гледище на историята на новобългарския книжовен език средата на XIX в. е време, когато приключват борбите за характера на книжовния език и езиковото ни строителство продължава с ускорени темпове върху основата на говоримия народен език¹. Пред книжовниците се очертава вече нова перспектива — да бъде реализирана на дело идеята за постигане на богат и единен книжовен език, в който народната реч ще бъде най-разумно и целесъобразно съчетана с предходната книжовна традиция.

С победата на новобългарското течение през 50-те години на миналия век останалите две течения — черковнославянското и славянобългарското — губят всякаква почва в училищата, а и в книжнината и вече не печелят нови привърженици. Победата на новобългарското течение се дължи на множество обществени, социални, културни и други фактори, на които тук не се спираме. Но не може да не се отбележи, че с новобългарското течение пряко са свързани онези книжовници, които стават основатели на двете ранни книжовноезикови (или езиково-правописни) школи от третата четвърт на XIX в. — Пловдивската и Търновската. Н. Геров не само теоретически защитава правото на говоримия език да служи за книжовен, но и на практика съдействува за утвърждаването му в книжнината (напр. поемата „Стоян и Рада“, 1845). За въвеждане на говоримия език в училищата и в книжнината спомогат наред с другите книжовници и еленчаните Иларион Стоянов, издал през 1844 г. превода на „Православное учение“, Ив. Момчилов, съставил на говорим език първата наша черковнославянска граматика — „Писменница на славянския език“ (1847), и други. Според П. Р. Славейков Ил. Стоянов (Макариополски) дава едно „ново направление на езика и правописањето ни, като почна да пише на народния език, с правописанье, основано на старобългарский. Примера на Михайловский последоваха изобщо всички българи, които се учаха и свършваха в Русия...“². Книгата на Ил. Стоянов е упражнила голямо въздействие върху самия Славейков да започне да пише на народен език. За други книжовници подобна роля е изиграла Момчиловата „Писменница на славянския език“. Признание за такова въздействие имаме от Т. Н. Шишков, който посочва: „Ако и да не е назначен за новобългарски език, този учебник обаче най-много спомогна да начнем да пишем езика си по собственото му устройство“³.

Посочвайки заслугите на Иларион Стоянов и на Иван Момчилов за по-нататъшното развитие на новобългарската школа, ние

ни най-малко не омаловажаваме приноса на останалите нейни представители и особено приноса на В. Априлов и Ив. Богоров. Както неведнъж е посочвано в научната литература⁴, Богоров не само довежда до най-чист вид народната основа на книжовния ни език, но и започва да побългарява заетите от черковнославянски и руски език думи (към същия принцип се придържа и Ил. Стоянов, но у него не е проведен напълно последователно).

Към средата на XIX в. нашата книжнина е представена от около двеста заглавия, като сред книгите преобладават учебниците, преводите на нравствено-поучителни и други четива, побългарени разкази и повести. Но по това време вече се появяват и първите оригинални поетически творби — „Стоян и Рада“ (1845) от Н. Геров, някои стихотворения на Д. Чинтулов, П. Р. Славейков, Е. Мутева и др. Създава се периодичният печат — излизат вестниците „Български орел“ (1846), „Цариградски вестник“ (1848), „Българска дневница“ (1857) и списанията „Любословие“ (1844), „Мирозрение“ (1850), „Смесна китка“ (1852), „Български книжици“ (1858). През третата четвърт на XIX в. периодичният печат заема основно място в културния ни живот и на него преди всичко се дължи ускореното обогатяване на книжовния език с изразни средства, в резултат на което пък се получава противоречие между степента на обработеност и липсата на единство в него.

В научната литература се говори за смяна на диалектната основа на книжовния ни език — от югозападнобългарска отначало тя започва постепенно да се измества от северозточнобългарска⁵. Наистина през втората четвърт на XIX в. от подбалканската и от централната балканска област израстват повече и по-ярки книжовници, но през целия този период, както и по-късно, през третата четвърт на миналия век, в изграждането на книжовния български език участвуват и немалко книжовници от югозападните български земи — Хр. Павлович, Ем. Васкидович, П. Зографски, Йордан Хаджиконстантинов-Джинот, Димитър и Константин Миладинови, Р. Жинзифов, Гр. Пърличев, К. Шапкарев и др. При това положение по-точно би било да се говори не за смяна на диалектната основа на книжовния език, а за постепенно налагане на някои от фонетичните и граматичните особености на говорите от балканската област, като в същото време се запазват и основни положения, утвърдили се в езика на книжнината под влияние на по-старата книжовна традиция и с подкрепата на югозападните български говори (а преди това и на дамаскината традиция, в която за пръв път през новобългарския период от развоя на езика ни се съчетават и си взаимодействуват народна езикова основа и книжовна традиция) — писане на думите без редукция на широките неударени гласни, ударено окончание *-а* в имената от женски род ед. ч., запазване на начално *х* в думите, запазване на етимологично *я* пред мека срич-

ка, въпреки че процесът на това утвърждаване е твърде продължителен и криволичещ, и др.

Югозападните български говори никога през Възраждането не са преставали да участвуват в изграждането на книжовния български език. Чрез дейността на книжовници от тези говорни области се внедряват в него множество думи, възприемат се дееспричастията на *-йки*. Фактите показват, че през различните периоди от формирането на новобългарския книжовен език превес върху него има въздействието на едни или други говори или говорни групи, но в езиковото ни строителство запазват възможността си да участвуват на равноправни начала всички говорни области.

В средата на XIX в. книжовниците определено осъзнават нуждата от единен книжовен език, но постигането на единство се търси на различна (монодиалектна или полидиалектна) основа при съобразяване в нееднаква степен и със старобългарската книжовна традиция (вече книжовниците започват да разграничават действителния старобългарски език от черковнославянския език). Доста привърженици по това време имат идеята, че книжовният език може да се изгради чрез „сглобяване“ на елементи от различни говори — това положение се поддържа дори и през 70-те години (напр. К. Шапкарев, но и той е принуден да осъзнае неговата погрешност). Повечето от книжовниците — независимо дали са от Западна или от Източна България — предпочитат да пишат на език, в който в една или друга степен намират място и елементи от родните им говори, тъй като тях те най-добре познават.

След като около средата на XIX в. се утвърждава народната основа на книжовния език, през третата четвърт на века вече излизат на преден план въпросите за установяване нормите му. Постепенно се обособяват няколко книжовноезикови или езиково-правописни школи, всяка от които предлага нормативна система, изградена на монодиалектна (Търновска, Каравелова) или полидиалектна основа (Пловдивска, Дринова) при съобразяване в различна степен както със старобългарската традиция, така и с наложилите се под влияние на други говори езикови особености. По това време повече книжовници произхождат от областите около Централна Стара планина и Подбалкана, а това довежда до превес на въздействието на подбалканските и централнобалканските (а малко по-късно и на мизийските) говори върху нормативната база на книжовния ни език. Но това не е отрицание на ролята, която книжовниците от други говорни области продължават да оказват върху структурните особености на изграждащия се книжовен език. Дейците от Търновската и от Каравеловата школа, макар и да са привърженици на монодиалектната основа на книжовния ни език, не само допускат, но и насърчават книжовната дейност на дейци от други говорни области с оглед да се ускори процесът на изграждане на книжовния ни език, да се

обогати още повече неговата лексикална и стилистична система. Освен това в техните нормативни системи има положения, които нямат база в съответните говори (копривщенски или търновски), а идват от книжовната традиция (отчасти среднобългарска или черковнославянска, или дамаскинска предимно) или от писмената практика на книжовници от югозападните области (в много случаи двете езикови системи взаимно се подпомагат или си взаимодействуват).

2. Преди да преминем към конкретно изследване на филологическите основи на Търновската книжовна школа, трябва да бъде решен един принципен въпрос: дали през третата четвърт на миналия век книжовниците са съзнавали съществуването на езиково-правописни школи. Той е изключително важен, защото все още има изследвачи, които премълчават оформилите се по това време езиково-правописни школи или в най-добрия случай продължават да гледат на тях като на чисто правописни школи, а не като на школи, които предлагат модел за нормативно устройство на националния ни книжовен език. Становището, че тези школи са правописни, е изказано от А. Т.-Балан още в края на миналия век и по-късно е било безкритично възприето и от някои други изследвачи — Ал. Гечев, Г. Керемедчиев, М. Арнаудов, Ст. Стойков и др. В по-ново време проф. Л. Андрейчин⁶ и някои негови ученици вече погледнаха по нов начин на характера на тези школи и ги определиха като езиково-правописни или нормативни книжовноезикови школи. Ако тази страна на въпроса е твърде важна от чисто изследователско гледище, още по-важна е другата му страна — дали самите книжовници са съзнавали, че съществуват нормативни школи, и как са се отнасяли към тях. Изясняването на тази страна от въпроса ще ни позволи да определим до каква степен нашите книжовници съзнателно са прокарвали и отстоявали определени езикови принципи.

Съществуват достатъчно аргументи в полза на становището, че още през Възраждането книжовниците твърде ясно са съзнавали, че съществуват два книжовноезикови центъра вътре в страната и че те слагат отпечатък върху книжовноезиковата практика на отделните книжовни дейци и учители. Това са Пловдив и Търново. Още в самото начало на 60-те години Т. Н. Шишков отбелязва, че едни книжовници пишат по „български“, а други по „български“ и с туй искат да направят „литературна партия за българский и българский език“⁷. „Литературната партия“ тук не е нищо друго освен книжовноезикова школа — тези, които пишат „български“, са привърженици на Пловдивската школа, а тези, които пишат „български“ — на Търновската. Твърде скоро за тези два центъра започва да се употребява и думата „школа“. Една от първите ѝ употреби принадлежи на Ив. Момчилов, който в „Граматика за старобългарския език по сичкото му раз-

витие“ (1865) пише: „Също мисля и за употреблението на членната форма — *тъ* за мъжк. и женский род в множествен. число да е по свойственно за езика ни, нежели потребяваната от Пловдивската школа — *ти, ты*, с разлика на родовете по старото правописание“ (с. 164). Освен това от цитата става ясно, че Момчилов разглежда Пловдивската школа не само като правописна, но като езиково-правописна, т. е. като школа, която чрез правопис се стреми да закрепи определена нормативна система.

Тези две школи (Пловдивската и Търновската) се определят от възрожденците като книжовни дружества, като под „книжовно дружество“ тук ясно се разбира школа, която си поставя за цел да съдействува за обработване на книжовния език и за нормативното му уреждане от определени филологически позиции. В дописка от Търново до редакцията на в. „Македония“ (бр. 15 от 10. I. 1870) относно дейността на „Книгопродавница Момчилов и съдружие“ се споменава за две „книжевни дружества“ — едното в Пловдив, а другото в Търново. Благодарение на развиващата се в тези градове издателска дейност на тях се гледа като на центрове, в които от различни филологически позиции се търси път за постигане на единство в книжовния ни език. Дружеството в Търново има за цел не само да издава книги, но и да дава мнение „според кой начин да постъпят в обработването на езика, приемането на едно само общо наречие и правописание“. И по-нататък: „Колкото книги печата нашето дружество ще бъдат пригледани от учените членове и подвезани под едно общо правило на правописанието и наречието.“ В дописката се отбелязва и очакваният резултат: „И тогава постепенно езика ни ще земе съвсем друга фаза в гладкостта на едно общо наречие и ще бъде благозвучен за слухът ни.“

Признание за това, че книжовниците не само съзнават правото на съществуване на Търновската книжовна школа, но и оценяват твърде високо нейната книжовноезикова практика, е епитафията, поставена на надгробния камък върху гроба на Момчилов от името на българското читалище „Просвещение“ в Цариград. В нея той е наречен

„Учител добър, вещ книгоиздател,
ревнител върл на просвещение
и пръв на книжовното дружество основател...“

Явно е, че под „книжовно дружество“ в Търново книжовниците са разбирали книжовноезикова школа, която следва определена линия в езиковото ни строителство.

Но терминът „книжовно дружество“ в случая не е бил най-подходящ, затова още в първите години след Освобождението окончателно се утвърждава терминът „школа“, за което спомага и следното изказване на П. Р. Славейков: „В този път на етимологическото начало в правописанието, за скоро време се образуваха, така да кажем, две школи: Търновска и Пловдивска. Едни

искаха да се спази етимологическото начало в пълне, там дето е възможно според състоянието на сегашний язык; а други да се спази то, доколкото е възможно в корените, а в окончанията, като подлежащи на изменение повеч, да се допуси донейде фонетическото начало, също и в буквата я и други някои волности за улеснение уж⁸.

Струва ми се, че при наличието на посочените факти не остава никакво съмнение, че още през третата четвърт на миналия век учителите и книжовниците добре съзнават съществуването на две книжовноезикови школи, всяка от които изхожда от различни принципи на езиково строителство, въпреки че и двете признават правото на говоримия език да служи като основа на книжовния. Обстоятелството, че за останалите две школи — Каравеловата и Дриновата — няма подобни признания, не обезсилва направената констатация (очевидно е, че причина за това е по-късното формиране на тези школи, а и това, че не се е оказал „сгоден случай“ да се говори за филологическите им основи).

3. Въпреки че една от езиково-правописните школи е станала известна като Търновска, нейното начало въщност се поставя в гр. Елена, селище със стари културни традиции⁹. Град Елена е българско селище, за което има писмени данни още от края на XV в., но има предположения, че е съществувало и по-рано. То е било една от здравите крепости на българщината в този край, каквито са били и някои други селища с чисто българско население от двете страни на Балкана.

С голяма сигурност може да се предположи, че в гр. Елена не е прекъсвала културната традиция, пазна свято в местната черква „Св. Никола“, а също и в околните манастири — Плаковски и Капиновски. Знае се, че от XVI в. насам в гр. Елена винаги е имало грамотен свещеник. За ревностно съхраняване на домашната книжовна традиция свидетелствува и един спомен на Ив. Момчилов, че имало стари свещеници, които на мястото на голямата и малката носовка в старобългарски език четели съответно *ѡ* и *е*, а не, както повелявала черковнославянската граматика, *у* и *я*. За съществуване на книжовна традиция в гр. Елена от старо време говорят немалко надгробни надписи.

Съществуването на стара културна традиция в гр. Елена се потвърждава от обстоятелството, че в това селище са намерени немалко ръкописни книги. По сведения на Б. Ангелов¹⁰ в гр. Елена се съхраняват ръкописни книги от XVI и от XVII в. Пази се и „Часослов“, преписан от С. Врачански, което е ярко потвърждение за пряка и добра връзка на гр. Елена с такова културно средище като Котел. В гр. Елена са били запазени и други ценни ръкописни книги от средновековието. Сред тях е Банишкото евангелие, паметник от XIII в., за което има сведения, че се е намирало в гр. Елена през първата четвърт на XIX в. (не е известно кога е било донесено тук, но това вероятно е станало векове преди това). Издирен е сборник със смесено съдържание от

XVII в., известен като поп Стойков сборник. Пак тук е бил запазен един требник от 1665 г., писан от поп Тихо от Батошево. От XVII в. е също един пентикостар. Известни са и три дамаскина. Най-старият от тях е от XVII в. и вероятно е преписан в гр. Елена (от него Ив. Момчилов помества откъс в своя „Сборник от образци за изучаването на старобългарския език по сичкото му развитие“, 1865). Вторият дамаскин е пренесен от Трявна — преписан е от даскал Стоян през XVIII в. Третият дамаскин е от началото на XIX в. и е донесен от Капиновския манастир (преписан е бил от Пенчо Божилов от Котел). С името на гр. Елена се свързват и други ръкописи от XVIII и началото на XIX в. Всичко това потвърждава колко силна и здрава е книжовната традиция в това българско селище, в което гръцкото влияние, така силно в Търново, никога не е проникнало.

Сведения за килийно училище в гр. Елена има от 1759 г., но по всичко личи, че килия е имало към местната черква от много по-ранно време. Първите учители са и ревнителите на книжнината. За Петко Граматик има известни податки, че е автор на ръкописни сборници (умрял е през 1776 г.). За даскал Пенчо пък се запазват спомени, че не само знаел да чете свещените книги на черковнославянски, но и да ги превежда на говорим български език.

Известни килийни учители в гр. Елена са Стоян Граматик и Дойно Граматик, които самостоятелно един от друг правят преписи от Паисиевата история — Кованлъшкият препис (1779) е дело на Стоян Граматик, а Еленският (1784) — на Дойно Граматик. И двата преписа възхождат към Втория Софрониев препис. Този факт е от голямо значение, защото е още едно потвърждение за книжовните връзки между гр. Елена и Котел по това време.

В началото на XIX в. образователното дело в гр. Елена се разраства. Запазен е документ от ноември 1806 г., подписан от „сички свещеници и хаджии чорбаджии и вси християни в Елена“, че молят проигумена на Хилендарския манастир да им изпрати подходящ учител (в гр. Елена имало местен хилендарски метох, който ще е играл известна културно-просветна роля в селището). В 1817 г. е основан училищен фонд от „общите кутии“ на еснафските сдружения и от него се заплащало на учителите. През 1820 г. е построена обществена училищна сграда за около сто ученици. От 1819 г. учител е Андрей Робовски, който не само полага грижи около построяване на новото училище, но в началото на 30-те години въвежда и взаимоучителния метод на обучение. През 1833 г. еленското училище е вече взаимно и наподобява взаимното свищовско училище. Като основна учебна книга е въведен през тези години и Беровият „Рибен буквар“. За кратко време еленското училище се издига толкова високо, че то заслужава оценката на Н. Бозвели: „Елена село велико с две черкви и славеноболгарско добропорядъчно училище“¹¹.

Без съществуването на такава продължителна културна и книжовна традиция в гр. Елена трудно бихме си обяснили защо из средите на местната интелигенция произлизат онези книжовници, които поставят началото на Търновската езиково-правописна школа. По същото време в Търново не съществуват такива условия за развитие на образователното дело, но тук е силен споменът за славното историческо минало, за книжовния блясък на града по времето на патриарх Евтимий. Поради близостта на гр. Елена до Търново това предание е особено добре познато на местните образовани лица и е един от стимулите в книжовната им и просветна дейност. Много важно е и това, че книжовната традиция в гр. Елена се намира в пряка връзка с котленската традиция, особено с традицията, оставена от поп Стойко Владиславов, бъдещия Софроний Врачански. Не е без значение и обстоятелството, че първата новобългарска учебна книга в еленското училище е „Рибният буквар“. Най-сетне трябва да се припомни, че съществува близост между котленския и еленския говор, поради което в диалектоложката литература се говори за котленско-еленско-дряновски говор.

Всичко това е важно, защото Търновската книжовна школа е пряк приемник и наследник на онези норми, които още Берон се стреми да наложи с „Рибния буквар“. Тази приемственост, неостанала незабелязана от изследвачите, идва по много линии, но тя говори и за установена вече в гр. Елена книжовноезикова практика.

Първ етап от формирането на тази школа представя книжовната дейност на Ил. Стоянов и на Ив. Момчилов до началото на 50-те години на миналия век. Към превода на „Православное учение“ (1844) Ил. Стоянов помества послеслова „За употребеното правописание в преводът“, в който твърде аргументирано се обяснява как могат да бъдат съчетани старобългарската традиция и новобългарската народна основа на книжовния ни език. Този послеслов, както и писменият език на преводача изиграват съществена роля в полагане началото на определен подход при решаване въпросите на езиковото ни строителство. Езикът на първата книга на Ив. Момчилов „Писменница на славянския език“ (1847) продължава и развива по-нататък линията на езиково строителство, очертана от Ил. Стоянов, като възприема и някои положения от практиката на П. Берон и на Ив. Богоров. И двамата еленски книжовници имат съзнание, че възраждащият се български национален книжовен език е пряк наследник и приемник на езиковото дело на Кирил и Методий и на техните последователи. През този първи етап от формирането на Търновската школа акцентът пада върху необходимостта от продължаване на традицията, от запазване на приемствеността в развитието на книжовния ни език. Обосновано е и новаторството им — да положат говоримия език в основата на писмения си език.

Още тук забелязваме и твърде голямата близост между книжовноезиковата практика на Петър Берон и еленските книжовници.

Втори етап във формирането на Търновската школа бележат 50-те години на миналия век. Андрей Робовски (1801—1858) издава книгите „Жертва или служба Авраамова“ (1858), „Хранилище души или пазител на душата“ (1858), а и сътрудничи на сп. „Български книжици“ с „Разказ за трима мъже, тоест за владика, за изповедник и за поп“ (1859). Синът му Стоян Робовски също отпечатва „Учебна книжка за образованието на децата“ (1858). През 1860 г. са поместени в сп. „Български книжици“ събрани от него народни песни и гатанки. Извършил е и превод на „Краткий преглед на въведението на всеобщата география за малките деца“ (1860). Негови статии се печатат в „Цариградски вестник“ през 1861 г. Въпреки някои правописни различия и непоследователности книжовната дейност на баща и син Робовски спомага за издигане общественния престиж на езиковата практика, която следват еленските книжовници.

Към края на 40-те и началото на 50-те години на миналия век еленското класно училище, в което работят Ив. Момчилев и Н. Михайловски, си спечелва славата на просветно средище, чийто ученици получават най-добра подготовка. Тук се стичат ученици не само от околните села, но и от много други селища. Твърде много са възпитаниците на това училище, които по-късно допринасят за изграждане на книжовния ни език — Н. Козлев, Ив. Калянджи, Др. Цанков, П. Р. Славейков, Т. Н. Шишков, Д. Войников, Ив. Кършовски и др. Онези възпитаници на еленското училище, чийто роден говор принадлежи към балканските говори, бързо усвояват книжовноезиковата практика на своите учители и по-късно като книжовници допринасят в една или друга степен за по-широката употреба на езикови положения, чиято кодификация е извършена от дейците на Търновската школа. Поети като Д. Чинтулов, Н. Козлев, П. Р. Славейков и други книжовни дейци, без да се числят формално към тази школа (с известни уговорки само за П. Р. Славейков), допринасят чрез книжовната си дейност за утвърждаване на немалко нейни езикови положения. Други книжовни дейци, чийто роден говор показва по-големи различия от писмената практика на двамата еленски учители, също биват повлияни езиково в известна степен — това се отнася напр. за Добри Войников.

Но книжовноезиковата практика на възрожденците, които продължават и развиват езиковата линия на П. Берон по отношение на нормативната система на книжовния ни език, остава все още твърде необоснована теоретически. В това отношение важно място има публикуваната в „Цариградски вестник“ статия на Н. Михайловски „За новобългарския език“ (бр. 320 от 25 март 1857 г. и бр. 331 от 1 юни 1857 г.). Тя се възприема като доку-

мент с важно филологическо значение за изясняване както на някои от особеностите на новобългарския език, така и на взаимодействието между народната езикова основа и книжовната традиция. Но още по-важно е, че тук се обосновават методите на езиково строителство, както ги разбира единият от основателите на Търновската школа, но към които методи и принципи на езиково строителство се придържа и другият неин създател Ив. Момчилов.

За изясняване теоретическите позиции на Търновската книжовна езикова школа допринася и Т. Н. Шишков. В няколко последователни книжки на сп. „Български книжици“ (1859) той публикува студията си „За българската книга или за азбуката и правописанието на новобългарският език“. В нея разглежда състава на старобългарската и новобългарската азбука, засяга някои правописни и правоговорни въпроси, разисква въпросите за падежите в стария и в новия ни език, а също и за члена. Въпросите около члена, както и някои правоговорни въпроси отново поставя и в предговора към книгата си „Първа храна на здравият чоляшкий ум, школка и домашна книга за децата“ (Цариград, 1860).

По-висок етап във формирането и развитието на Търновската школа представя книжовната дейност на Ив. Момчилов и Н. Михайловски през 60-те години. В 1864 г. Момчилов напуска горнооряховското класно училище, където се е преместил през 1859 г., и се отдава на книгоиздателска и учебникарска дейност. Освен преведената съвместно с Михайловски книга „Очерки из историята и народните сказания“ (1856) той издава и „Грамматика за старобългарския език по сичкото му развитие“ (1865), „Сборник от образци за изучаванъето на старобългарския език по сичкото му развитие“ (1865) и „Описание на светия град Йерусалим и изобщо на светите места на Изток“ (1865). Н. Михайловски самостоятелно издава „Малка българска читанка“ (1866) и „Генадие. Священа история на вехтия и новий завет“ (1867). В тези издания въпреки някои дребни езикови и правописни различия между двамата автори практиката на Търновската книжовна школа е вече почти напълно оформена.

Изключително важен момент от дейността на Търновската школа представя основаването на „Книгопечатница Момчилов и съдружие“ в Търново през 1868 г. за издаване и разпространяване на книги, предимно на учебници и учебни помагала. Решението за основаване на книгопродавница (а всъщност на книгоиздателство) не е продиктувано само от необходимостта да се сдружат няколко души, имащи и дотогава отношение към такъв род дейност, за да се улесни отпечатването на повече книги и да се задоволи недостигът на книги, отпечатвани от Хр. Г. Данов в Пловдив, но най-вече то е свързано със стремежа в училищата да навлязат колкото се може повече книги, в които се застъпват

езиковите разбирания и езиковата практика на основателите на това сдружение. По това време двете школи — Пловдивската и Търновската, са вече добре оформени и всяка от тях се стреми да спечели по-голям престиж и по-голямо влияние сред книжовниците и учителите. Книжовноезиковата практика на Пловдивската школа, кодифицирана още през 1858 г. в „Основа за българска граматика“ от И. Груев, е възприета в изданията на Хр. Г. Данов и на Д. Манчев в Пловдив (с някои различия между двамата издатели). Наложително е било да се създаде в Търново нов книгоиздателски център, чиято книжовна продукция ще може да възпре и да измести учебниците и учебните помагала, издавани в Пловдив. Ив. Момчилов добре е схващал, че силите на „българското“ направление са разпръснати и при това положение привържениците му не биха могли да упражнят силно и решаващо въздействие върху насоката на нормативните процеси в книжовния български език. Победа би могла да се удържи единствено, ако привържениците на това направление се обединят в едно и всички те се погрижат за съставяне, отпечатване и разпространение на учебна и друга книжнина.

Ръководени от такава идея, на 11 май 1868 г., празника на братята Кирил и Методий, в училището в Търново се събират Ив. Момчилов, Н. Михайловски, П. Р. Славейков, Ил. Д. Шиваров, А. Гранитски, Н. Златарски и обсъждат въпросите около сдружаването на автори, издатели и книгопродавци в едно сдружение (още повече, че по това време някои от посочените лица, Ив. Момчилов, Н. Михайловски, П. Р. Славейков, вече са се проявили като съставители или издатели на учебници и учебни помагала).

В съставения протокол от това събрание за размяна на мисли по повдигнатия въпрос ясно се мотивира необходимостта от създаването на нов книгоиздателски център, който ще следва различна езикова политика и практика в сравнение с Пловдивския книгоиздателски център. Ще си позволя да цитирам част от този протокол, защото той е твърде показателен за намеренията на лицата, пожелали да обединят усилията си за издаване на учебна и друга литература: „Тримата първи речени лица (Михайловски, Момчилов и Славейков — бел. Р. Р.), с красноречието си толкова живо описаха нуждата от книги на днешно време и ползата от тях в правствено и материално отношение, щото сички присъстващи единогласно казаха, че макар и да е имало досега някои да са завземали да списват, печатат и продават книги, както и г-н Хр. Г. Данов, но защото са е писало на един език пълен с недостатъци и местни наречия (провинциализми), а особено г-н Груев със своята граматика *основа за българският език*, натрупа един куп бъркотии като не прави по свойството на българският език правила, и да гледа постъпено неговото обработване: но напротив иска да подчини езика ни еднаж за винаги

със свои правила никък нему не свойствени, както са познава от типически препечатаната му няколко пъти речена *Основа*, както и другите книги от книжарницата на Данова, на която и той е съдружник. При тези и таквизи книгоиздавачи трябва да се начене издаване на книги български, а не блъгарски и цял ред от учебници, и туй нещо става много по-лесно, когато са съгласят и съдружат тукашните книгопродавци. Туй са одобри от сички едногласно, и като са реши да са състави едно съдружество под име Книгопродавница Момчилов и съдружие в Търново, натовариха са от събранието г-да г-да Ив. Н. Момчилов, П. Р. Славейков, Илия Д. Шиваров и Ив. Моллов да съчинят един устав, по който да са води туй дружество¹².

На следващия ден посочените в първия протокол лица отново се събират и приемат основни положения, върху които ще се гради дейността на бъдещото книгоиздателство.

Като издания на Момчиловата „Книгопродавница“ излизат за кратък срок доста книги, повечето от които са написани или съставени от самия Момчилов. Между тях ще посочим: „Буквар с картинки“ (1868), „Граматика за новобългарския език“ (1868), „Начален прочет“ (1869), „Малка аритметика“ (1869), „Малко политическо земеописание“ (1869). От особено значение е неговата „Граматика за новобългарския език“, тъй като в нея получават кодификация основните норми, поддържани от дейците на Търновската школа. Като издания на Момчиловата „книгопродавница“ излизат и няколко книги от Михайловски: „Малка българска читанка“ (II допълнено издание, 1868), „Скратение на свещената история“ (II изд., 1869), „Малък българский писмовник“ (1868) и др. Отпечатан е и „Наръчен учебник за начална математика в три курса“ (1869) от Т. Н. Шишков.

През 1868 и 1869 г. „Книгопродавница Момчилов и съдружие“ отпечатва общо 14 книги. Въпреки че П. Р. Славейков е един от основателите на книгоиздателското съдружие, той не предлага книги за отпечатване, тъй като по това време се е установил в Цариград, където редактира в. „Македония“ (а в печатницата на в. „Македония“ отпечатва от 1867 г. насетне и много свои книги — учебници, преводи, оригинални творби). В езиково отношение цялата книжовна дейност на П. Р. Славейков подкрепя позициите на Търновската школа. Нещо повече: високият престиж на тази школа през 70-те години, а също и през първите две десетилетия след Освобождението се дължи до голяма степен и на авторитета и книжовното дело на този заслужил журналист, поет и преводач.

След смъртта на Момчилов през декември 1869 г. книгоиздателското съдружие не се разпада — под същото име съдружниците му продължават да издават книги до Освобождението, а няколко книги са отпечатани и през първите години след него. До 1878 г. излизат от печат още 18 книги — нови издания на

Момчилови учебници, някои книги на Т. Н. Шишков, Н. Михайловски.

През 70-те години Н. Михайловски развива активна книжовна дейност — отпечатва в Цариград множество преводни книги, които обективно принадлежат към книжовната продукция на Търновската школа.

Въпреки че единият от създателите на Търновската школа и основател на „книжовното дружество“ в Търново, както е наречено в една дописка до в. „Македония“, вече не е между живите, поради което и „Книгопродавница Момчилов и съдружие“ не успява да развие книгоиздателска дейност, равна по обем и значение на издателската дейност на Хр. Г. Данов, нормативните положения, застъпвани от Търновската школа и кодифицирани в „Граматика за новобългарския език“ (II изд. 1872), печелат през 70-те години все по-голям престиж, особено сред учителите и сред книжовниците, работещи вътре в страната. Наблюденията показват, че в езика на цариградските периодични издания преобладават езиковите положения, характерни за Търновската школа.

Авторитетът и влиянието на книжовноезиковия модел на Търновската школа обективно се подкрепят от твърде много книжовници, които формално не се числят към нея, но които по рождение произхождат от областта на централните балкански говори (или по-общо от областта на балканските говори) и утвърждават в писмения си език такива положения и норми, които съвпадат или са твърде близки с положенията и нормите, кодифицирани от Търновската школа.

Известно е също, че през третата четвърт на XIX в. селищата от централната балканска област изпреварват икономически много други области по българските земи, а това е вече предпоставка и за по-ускорено развитие на тези селища в просветно и културно отношение. Пряка последица пък от това е, че от тези области произхождат повече просветни и книжовни дейци, които утвърждават чрез просветната си и книжовна дейност езикови особености, присъщи на тези говори. А централните балкански говори и преди всичко говорите от търновски градски говорен тип лягат в основата на книжовноезиковия модел на Търновската школа.

Освен двете предосвободенски издания Момчиловата „Граматика за новобългарския език“ претърпява и две следосвободенски издания. Тази граматика упражнява влияние и върху някои училищни граматики, издадени след Освобождението (напр. на Сава Илиев Сирманов, Сл. Кесяков и П. Горов, С. Панаретов и др.). Но още веднъж трябва да се каже, че за утвърждаването на повечето от нормативните положения на Търновската школа в системата на българския книжовен език основна роля изиграва книжовната дейност на множество писатели, жур-

налисти, обществени и други културни дейци, които произхождат от говорната област, залегнала в нормативната система на Търновската школа. Утвърждаването на тези нормативни положения се извършва по напълно естествен път, без каквито и да било филологически декрети. Нормативната система на Търновската школа печели значителен социален престиж и поради това, че е свързана с такъв славен с миналото си град като Търново. Този социален престиж не е без значение, особено през първите години след Освобождението.

Нека да обобщим казаното. Макар и да е формирана поначало от еленчани, тази езиково-правописна школа съвсем правилно носи наименованието Търновска. Първо, през втората и особено през третата четвърт на XIX в. В. Търново израства като важен обществено-политически, икономически и културен център от общонационално значение. Второ, тук се основава сдружение за издаване на книги при пълно съобразяване с езиково-правописния модел на Момчилов и Михайловски. Трето, като град със славно историческо и културно минало, станал вече добре известен на българите от всички краища на родината, В. Търново е здрава крепост на „българската държава на духа“ (Д. С. Лихачов), крепител на идеята за възстановяване на българската държава и на българската църква, за възраждане на богатата материална и духовна култура от миналото. Четвърто, В. Търново и селищата около него (Горнооряховско, Лясковско, Еленско и Свищовско) са родно място на 89 книжовници (само от В. Търново техният брой достига 21).

Създал си през Възраждането висок обществено-политически и културен престиж, град В. Търново става непосредствено след Освобождението основно средище за възстановяване на българската държавност. Тук, макар и за кратко време, се съсредоточава целият политически и културен живот. В града заседават Учредителното събрание и Първото Велико народно събрание, издават се вестници, подемат се различни културни почини. Всички тези обстоятелства не могат да не се отразят върху насоката и характера на някои основни унификационни процеси, развиващи се в българския книжовен език, не могат да не повишат социалния престиж на говора на интелигенцията от града и от околните градове, включително и отвъд Балкана (Г. Оряховица, Лясковец, Свищов, Русе, Севлиево, Трявна, Казанлък и др.).

4. Филологическите принципи и методи, върху които е изградена Търновската школа, се съдържат в статии и книги на нейните основатели Ил. Стоянов, Ив. Момчилов и Н. Михайловски. Последните двама книжовници имат добра за времето си филологическа подготовка. Наистина Ив. Момчилов напуска поради заболяване Херсонската духовна семинария, преди да я завърши, и се завръща в гр. Елена, където веднага постъпва учи-

тел, но по пътя на самостоятелните занимания и благодарение на голямата си надареност успява да се издигне до висотата на учен и педагог, каквито малко е имало тогава в родината ни. Добре запознат е със старогръцки език, а също и със старобългарски, познава няколко чужди езика, между които руски и немски. Ив. Момчилов поддържа връзки с чешкия учен проф. Мартин Хатала.

Другият голям деец на Търновската школа, Никола Михайловски, завършва Историко-филологическия факултет на Московския университет с докторат по философия. Като студент Михайловски има възможност да се запознае с успехите на славистиката в Русия, а също и в някои други славянски страни.

Притежаващи твърде висока филологическа култура, Момчилов и Михайловски още от началото на просветната си и книжовна дейност се стремят да не слязат по-ниско от равнището на тогавашната славистика. Успехите на славистиката около средата на XIX в. намират съществено отражение върху филологическите принципи и методи на езиково строителство, приложени от тях

Ив. Момчилов е един от най-ревностните и последователни следовници на заслужилия за нашата просвета и книжовен език В. Априлов. Тази приемственост в тяхната дейност е доловена още от съвременниците. Неслучайно в статията си „Народен поменик“ (в „Право“, бр. 6, 1871) Т. Н. Шишков го нарича „другият наш Априлов“. Но това сравнение очевидно не се отнася само до просветителската дейност на Момчилов, но и до неговата богата и разнообразна книжовна дейност. В. Априлов е един от онези възрожденци, които дълбоко изследват приемствеността в развитието на духовната ни култура и приемат в наследство всичко онова, което са създали предците ни. За В. Априлов има две имена в културната ни история, които са най-свидни и най-мили — имената на братята Кирил и Методий. Създадените от тях писменост и книжовен език са наше скъпо достояние и ние, българите, трябва ревниво да го пазим. Тази идея, както ще видим, по-късно развива и Ив. Момчилов.

Но високата оценка, която Априлов дава на делото на Кирил и Методий и на духовната култура, създадена от техните следовници, не му пречи да постави в основата на книжовния ни национален език народната реч, представена от народните говори. Книгата на Априлов „Мисли за сегашното българско учение“ (1847), в която се обосновава обществено и научно гледището да се положи говоримият език в основата на книжовния, е добре позната на Момчилов. От същите обществени и филологически позиции изхожда и Ив. Момчилов, пишейки своята „Писменница на славянския език“ (1847). В предговора той декларира: „Слог потребих прост и чист български, за леснота на децата“ (с. VIII).

Още от самото начало на книжовната си дейност Момчилов съзнава, че националният ни книжовен език трябва да се изгради върху основата на говоримия език, но трябва да се обогати и оплоди и от голямото книжовно дело на миналото. Традиция и съвременност — това са двата основни принципа, които трябва да се използват в националното ни езиково строителство, като традицията бъде подчинена на съвременните изисквания и съобразена със съвременните функции на книжовния ни език.

Неслучайно Ив. Момчилов е един от първите наши възрожденци, които заговорват така нашироко и възторжено за делото на Кирил и Методий, за създадената от тях славянска писменост и книжовен език. Прекланяйки се пред огромното им дело, още през 1844 г. той им посвещава една възхвала (тропар) на черковнославянски език и в тяхната памет търси упование за възкръсване на нашата народност, за нейното бъдещо величие, каквото тя е имала преди векове¹³.

Още през първото десетилетие след полагане началото на светското образование у нас (1835) в учебните програми се включва изучаване наред с граматика на новобългарския език и черковнославянски език, който преди това е бил основа на обучението в килийните училища. Причините за включване на черковнославянския език в програмите на училищата са няколко: 1. Създадената в килийните училища традиция за изучаване на черковнославянския език се пренася и в светските училища, тъй като той се е приемал за истинския старобългарски език. 2. Някои от възпитаниците на новобългарските училища са ставали свещеници и за тях е бил нужен черковнославянският език, така да се каже, професионално. 3. Изучаването на черковнославянския език наред с новобългарския е имало важно значение за преодоляване на гръцкото езиково и културно влияние у нас. 4. В условията на възраждане на новобългарския книжовен език опознаването на черковнославянския език е било от полза за поускореното му обогатяване с книжовни средства, голяма част от които са съществували в черковнославянската книжнина.

За нуждите на учители и ученици Ив. Момчилов още през 1847 г. отпечатва „Писменница на славянския език“. Близко две десетилетия по-късно той съставя и първата граматика на старобългарски език — „Грамматика за старобългарския език по сичкото му развитие“ (Виена, 1865). В предговора към „Писменницата“ Момчилов обръща внимание на това, че черковнославянският език е по произход български, защото началото му е положено от Кирил и Методий върху основата на български народни говори. Черковнославянският език се разглежда като етап от развоя на старобългарския език, разбран в по-широк смисъл. Още по-добре и по-пълно тази мисъл е развита в предисловието му към старобългарската му граматика. Черковнославянски са книгите, печатани в Русия на език, който по характера на гра-

матичните си и лексикални особености е старобългарски, но е русифициран във фонетично отношение. Но от това, че езикът на гези книги е претърпял някои изменения на руска почва, не престава да бъде български. Това дава основание на Момчилов да разшири обема на понятието старобългарски език и да включи в него и езика на богослужебните книги на черковнославянски. Освен това според него терминът черковнославянски (или „славянски“) не бива да бъде пренасян и върху средновековния български език, защото названието на един език не се определя от функциите му, а от народността му принадлежност.

Ив. Момчилов е първият български възрожденец, който научно убедително доказва защо езикът на Кирил и Методий трябва да се нарича старобългарски, а не „славянски“, „церковно-славянски“, „язык словенской древнаго наречия“, „священный язык словян“, както са постъпвали много чужди слависти. Той прозря една историческа истина, която не можаха или не искаха да възприемат такива заслужили слависти като Франц Миклошич (именно Миклошич е този, който нарича езика на Кирил и Методий „словенски“). Тази истина за старобългарския език бе възприета и от останалите възрожденци — Л. Каравелов, Н. Михайловски, П. Р. Славейков, В. Попович, П. В. Оджакوف, В. Д. Стоянов, М. Дринов и мн. др.

Ив. Момчилов развива тезата, че освен в тясното лингвистично съдържание терминът старобългарски език е уместно да бъде използван и в по-широко значение, като в него се включи среднобългарският период, а така също и езикът на печатаните в Русия черковни книги, т. е. черковнославянският.

За чест на нашия възрожденец трябва да се отбележи, че „Граматика за старобългарския език по сичкото му развитие“ е не само първият наш труд върху старобългарския език, но в нея проличава и стремежът да отразява твърде пълно постиженията на славистиката по това време.

Съществена особеност на Търновската школа е нейното отношение към езика като исторически изменяща се и развиваща се формация. Още в „Писменницата“ на Ив. Момчилов е проведен принципът на еволюционното развитие на езика, но още по-обосновано е това становище в статията на Н. Михайловски „За новобългарския език“ (1857) и в учебниците на Ив. Момчилов по старобългарски и новобългарски език. Езикът е тясно свързан с историческата съдба на народа — този основен принцип е много добре доловен от създателите на Търновската школа, въпреки че в някои случаи чуждото влияние се надценява и се сочи като основна и единствена причина за големите промени, настъпили в граматичния строеж на езика ни.

Еволюционната теория, застъпвана от представителите на Търновската школа, страда от едностранчивост, което пък е обусловено от тогавашните разбирания за ролята на външните фак-

тори в езиковото развитие. Като основен фактор, който действува върху развитието на езика, Н. Михайловски посочва културното въздействие от страна на по-развитите в културно отношение народи. „... И колкото един народ е по-горен от съседния си в нравствено отношение, толкова първия по-има влияние на втория; туй влияние се отпечатва на обичаите и правите на живота и даже на езика на народа“ („За новобългарския език“). Ако се изходи от този принцип, според Н. Михайловски може по-лесно и по-добре да се разбере историята на българския език през вековете, да се обяснят измененията, настъпили в него. Влиянието на съседните балкански народи и най-вече на гръцкия народ е причина за големите изменения, настъпили в граматичния строеж на нашия език. Особено силно е било това въздействие в периоди, когато българската държава е била отслабена или народът ни се е намирал под робство (отначало византийско, а покъсно и османско). Преминаването от синтетизъм към аналитизъм в граматичния строеж на българския език се обяснява от Н. Михайловски с въздействие на другите народи и техните езици върху българския език в периоди, когато нашият народ е бил загубил държавната си организация и са били унищожени централизацията и организираността на книжовната му дейност.

Външното въздействие тук се посочва като основен фактор за дълбоките промени в езика. Но това не може да се смята за откритие на основателите на Търновската школа. Още Н. Рилски в „Болгарска граматика“ (1835) посочва, че причина за силното диалектно разчленение на езика ни е въздействието, което са упражнили върху него други езици и най-вече гръцки език. Това гледище може да се открие и в някои изказвания на В. Априлов, Ив. Богоров, П. Р. Славейков и други възрожденски дейци. От този възглед води началото си и идеята да се търси „най-чистият“ народен говор, за да бъде положен в основата на книжовния ни език.

Привържениците на Търновската школа се стремят да открият подходящ начин за съчетаване на еволюционния подход към езика с въвеждането на старобългарския езиков материал в националното ни езиково строителство. Техният подход към практическото съчетаване на народната говорна основа с книжовната традиция и взаимодействието между тях е по-прогресивен и научно обоснован в сравнение с подхода на Пловдивската школа, където прекалено голямо внимание се отдава на принципа за използване на старобългарски елементи в езиковото строителство и се подценява един друг принцип — за естествения подбор на елементите в изграждането на книжовния език, който принцип се проявява в тясна връзка с обществените и културните условия през съответния период. Изграждането на националния ни книжовен език не върви по пътя на изкуственото съчетаване на езикови елементи от различни диалектни системи, а по пътя на

естественото взаимодействие между народна езикова основа и книжовна традиция. Книжовният език възприема и утвърждава на по-висока степен общобългарския характер на говоримата реч, но в процеса на конкретното формиране на нормите слагат отпечатък определени говорни области. Дори и когато генетично нормата се свързва ясно с определена говорна област, върху нея упражняват въздействие и други говорни области, а в някои случаи и книжовната традиция, поради което, превръщайки се в книжовна норма, получава наддиалектен (национален) характер и вече не съвпада и не се покрива с нормата, присъща на говорната област.

Идеята за еволюцията на езика се развива и от Л. Каравелов¹⁴. Както стана ясно, тази идея е позната твърде добре у нас и преди Каравелов, но това не омаловажава заслугата му. Той успя да направи по-правилни изводи от идеята за еволюцията на езика, което особено ясно е отразено във възприетата от него правописна система.

Марин Дринов също се ръководи от идеята за еволюционното развитие на езика, от което пък следва изводът му, че нормите на книжовния език трябва да се основават върху съвременната говорима реч. Данните от старобългарския език имат спомагателно значение и трябва да се използват тогава, когато от няколко речеве реализации на една езикова единица в народните говори трябва да се утвърди като книжовна само една.

Въпреки че и четирите езиково-правописни школи (Пловдивската, Търновската, Каравеловата и Дриновата) имат за филологическа обосновка идеята за еволюционното развитие на езика и затова издигат като нормативни езикови положения, съществуващи в говоримата реч, все пак между тях има различен подход към подбора на речевите реализации, подлежащи за утвърждаване като книжовни норми. Дейците от Пловдивската школа предимно и от Дриновата школа в по-малка степен се стремят към съчетаване в нормативната система на книжовния език на положения от различни говори, а създателите на Търновската и на Каравеловата школа приемат, че нормативната система на книжовния език трябва да се основава на единна говорна основа. Различието между последните две школи е, че говорната база на нормативната система на Каравеловата школа е много по-ограничена териториално и поради това не успява да определи по-нататъшната насока на унификационните процеси в цялост въпреки високия ѝ социален престиж като книжовноезикова практика на революционния ни печат.

Като нов филологически принцип в националното ни езиково строителство въвеждането на истинския старобългарски материал се свързва с името на Н. Геров и основаната от него Пловдивска школа¹⁵. Известно е, че първите публикации на Н. Геров са от 1842 г. Но две години по-късно и Иларион Стоянов (бъде-

щият Ил. Макариополски), брат на Никола Михайловски, отпечатва превода на „Православное учение“ (1844), като към книгата прилага послесловие, съдържащо изложение на схващанията му по някои езикови и правописни въпроси. Тук той не само отстоява възгледа си да пише на говорим народен език, критикувайки остро привържениците на черковнославянското направление, но и търси връзката между говоримия език и истинската старобългарска книжовна традиция. Според него книжовниците не трябва да се ръководят от езика и правописа на черковнославянските книги, а да обърнат поглед към действителните старобългарски книги, запазени в ръкопис, а някои от тях вече и научно проучени. Той пише: „Но откак начеха да ся попречуват и появяват драгоценните останки на старите български ръкописи, които са досвидели на всеизстребителното време и най-паче, като ся появи на свет Манасийната летопис, издадена в Москва 1842, разбуди ми любопитството да обърна внимание и кам тая древност; като разгледах языкът и правописанието ѝ, тутакси ми лъсна на очите пригоден български слог и особено българско правописание, познах съчинителят ѝ чи бил природен българин, познах го по гласът, защото пише, както аз говоря. Языкът и правописанието ѝ са във все согласни с наречието и произношението природно на днешните българи“ (с. 222). И понататък продължава: „Много полезно би било българските списатели да би са свестили от прелестта, в която са паднали и да би обърнали вниманието си да изследват българския език не вече в печатните церковни книги (които са изправени по руското произношение), но в кожените стари ръкописи, в които е погребено сокровището на днешният български язык“ (с. 222). Наистина Н. Геров малко по-рано обръща поглед към действителния старобългарски език, но и заслугата на Ил. Стоянов в това отношение не е малка.

Истинският старобългарски език, а не черковнославянският трябва да се използва за устрояване правописа на новобългарския книжовен език. Тази идея твърде определено се защитава от Ил. Стоянов. „Понеже произношението ни е съгласно с правописанието на най-старите ръкописи, например ъ-ат малий, ъ-ат великий, ѝ-ат и ѣ-ат в старите български ръкописи ся нахождат за гласни букви, така и днешният язык в истите случаи има си същото произложение, различно от церковното, както ще ся изложи по-долу. Второ, богатството на днешният язык без това правописание оставя вечно прикрито, понеже много речи сличими с церковното правописание от различното произношение видят ся излишени и не славянски, но сличими със старите ръкописи нахождат ся славенски стари и първообразни, както ся случило и на имято народно българин“ (с. 223—224). Изхождайки от действителния старобългарски език и неговия правопис, Ил. Стоянов обоснова писането и изговора на характерните за българския

език звукове Ъ и йотувано Ъ, като за писането им възприема буквите ъ, ъ, ѣ, ѣ̆. По същото време до подобни изводи достига и Ив. Богоров, чиято заслуга за преодоляване на черковнославянското влияние върху фонетиката на думите е добре известна в научната ни литература¹⁶.

Послесловието към „Православное учение“ е филологическо съчинение, в което се набелязват някои от основните положения, възприети по-късно от Търновската школа. Следващият документ, от който може да се съди за филологическите основи на Търновската школа, е предговорът към „Писменница на славянския език“ от Ив. Момчилов. Тук също се подчертава, че старобългарският език „е едничко и най-драгоценно наше съкровище, което е останало нам в наследство от прадедите ни, и което е твърде притребно сега за нашата възрождаема млада книжнина“ (с. V). Българите, обръща внимание Момчилов, нямат друга такава „свята старина“, „която да би придавала на нашата народност толкова тежест“ и да поражда национална гордост.

Старобългарският език в различните периоди на развитието му трябва да се изучава в българските училища, но след граматиката на новобългарския език, не само от онези, които ще приемат духовен сан, но и от всички ученици. Богатството на старобългарския език задължително участва като градиво във формирането и развитието на националния ни език. Това градиво не само ускорява процесите на формиране на националния ни книжовен език, но и спомага за съхраняване в по-голяма степен на националната му самобитност.

Старобългарският език, особено от неговия първи период (позовавайки се на А. Востоков, Ив. Момчилов определя първия период от X до XIII в.), може да спомогне за преодоляване както на черковнославянското влияние, така и за установяване на единство в някои основни положения (Момчилов също не е чужд на мисълта, че старобългарският език може да бъде успешно приложен за преодоляване на диалектното разнообразие и възприемане на единни норми).

Статията на Н. Михайловски „За новобългарския език“ вече идва да обоснове още по-пълно и по-точно особеностите на новобългарския език като естествено продължение на стария ни език и да изясни основните промени, настъпили в неговата структура. Макар и да не е в състояние да обясни причините за големите изменения в граматическия строеж на езика ни, Н. Михайловски правилно вижда промените в развитието на езика — у него стар и нов език се употребяват в смисъл на два периода или два етапа от развитието на единния български език. Основното изменение в историята на българския език засяга граматичния му строеж, затова авторът правилно заключава: „за туй главното изменение на последното се заключава не толкова в лексикология-

та и етимологията, колкото в строенното и в граматическите типове“ (бр. 330).

Добре запознат с еволюционната теория в езикознанието, Н. Михайловски се опитва да я приложи конкретно към историята на българския език и в немалко отношения успява. Езикът се развива и променя постепенно, бавно, като причините за тези изменения са обусловени пряко или опосредствувано от съдбините на народа, от контактите му с други народи и езици. Той се опитва да уточни приблизително и времето, когато в езика ни настъпват най-значителните промени — преминаване от синтетизъм към аналитизъм: от възстановяването на българската държава от Асен и Петър до падането на България под османско иго. По това време според него са се развили и онези особености, които по-късно стават известни като балканизми.

Твърде широко място в статията на Н. Михайловски заема правописният въпрос. Според него правописът на новобългарския книжовен език не може да бъде уреден, ако се пренебрегне старобългарската книжовна традиция.

Но той не е съгласен с възгледа на В. Априлов, развит в неговото окръжно от 1836 г., а също и в други негови съчинения, че трябва да се пише с толкова букви, колкото звукове има в езика, защото по тоя начин се прекъсвала връзката със старата книжовна традиция (във възгледите на Михайловски и на много други възрожденци приемствеността и традицията в правописа се оценяват като изключително важна брънка във връзката между стария и новия книжовен език). Но тук има и нещо, по което Търновската школа съществено се отличава от Пловдивската. Н. Михайловски се придържа към принципа, че етимологичното начало може с успех да се прилага при писане корена на думите, а не на окончанията им (положение, което е присъщо за Пловдивската школа и което определя в крайна сметка нейните консервативни изходни позиции).

Следователно в подхода към старобългарския материал Пловдивската и Търновската школа съществено се отличават. Според привържениците на Търновската школа традиционното начало се прилага твърде умерено в случаи, когато не се влиза в разрез със съвременния облик на народната реч. А дейците на Пловдивската школа проявяват в голяма степен механистичен подход към традицията и се стремят да запазят етимологичното начало навсякъде — не само в корените на думите, но и в окончанията им.

В отношението към старобългарския материал Търновската школа показва по-голямо родство с Дриновата. Вече се каза, че М. Дринов използва данните от старобългарския език за преодоляване на диалектните различия и за издигане като книжовна норма на такова езиково положение, което намира най-добра обосновка в миналото на езика, но без преднамерена архаиза-

ия. Най-добро приложение този принцип намира в препоръчвания от него правопис, според който не само се скъсва с употребата на някои излишни букви (*ы, і, ъ* и др. в средата на думите), но и се ограничава позиционното място на други (*ж, ѳ*). Същият принцип е приложен и при подбора на някои съвременни езикови форми (напр. на формите *ме, те, се*).

Според Л. Каравелов нормативната система на книжовния език трябва да се изгражда изцяло на съвременна основа, въпреки че не се отрича напълно и старобългарската традиция (напр. при писане на буквата *ѣ*). По-широко нейното място той вижда в обогатяване изразните средства на книжовния език, и то посредувано — чрез руския език.

Обръщането към старобългарската книжовна традиция предполага у книжовните дейци известни познания за сравнително-историческия метод. Широко място този метод намира във филологическите разбирания и книжовноезикова практика на Г. С. Раковски, който го подчинява на определени патриотични задачи¹⁷. Докато Раковски прилага този метод твърде произволно, дейците на Търновската и на Пловдивската школа се стремят обективно да обосноват мястото му в националното ни езиково строителство. Но в самото използване на метода съществуват различия. Създателите на Търновската школа в голяма степен преодоляват преднамереността и умозрителността, които съществуват прилагането на този метод от дейците на Пловдивската школа.

Но у дейците на Пловдивската и на Търновската школа много по-често се налага да бъде използван само историческият метод, но и в този случай посочените различия се запазват, дори в някои случаи се засилват. Преднамереността при прилагане на историческия метод от създателите на Пловдивската школа има за последица изкуственото обединяване в една парадигма или в една система на разнодиалектни елементи или до това, което Л. Андрейчин нарича „езиково строителство по умозрителен път“¹⁸.

Последица от по-умелото и по-точно прилагане на историческия метод от създателите на Търновската школа е идеята им, че най-естественият път за формиране на националния ни книжовен език като единна система, е да се изходи от една говорна област и нормите на тази говорна област да бъдат въздигнати — при известно участие и на книжовната традиция — в книжовни норми. Това не е отрицание на възможността за участие и на всички останали говорни области в националното ни езиково строителство. Въпросът не се разисква специално нито от Ав. Момчилов, нито от Н. Михайловски, но те го прилагат напълно в предложения от тях книжовноезиков модел. Във всеки случай те ясно са изразили отрицателното си отношение към книжовноезиковия модел на Пловдивската школа, създаден върху

основата на изкуственото и умозрително съчетаване на елементи от различни говори. Създателите на Търновската школа имат поясна представа за основните закономерности на формиране на основните европейски национални езици. В дописката от Търново за дейността на „Книгопродавница Момчилов и съдружие“, отпечатана във в. „Македония“ (бр. 15, 10. I. 1870), се посочва, че към единство в книжовния език ще се върви по стъпките на „другите просвещени европейски народи, какво германците, франците и едноплеменните наши славяни и пр.“.

Известна светлина по въпроса хвърлят някои изказвания на П. Р. Славейков, чиято книжовноезикова практика е твърде близка до практиката на Търновската школа (Славейков е поконсервативен по отношение на правописа, прилаган във в. „Македония“). Той многократно се изказва, че за нормативна основа на книжовния ни език може да послужи наречие, около което могат да се обединят българите от Мизия, Тракия и Македония. В статията си „Македонският въпрос“ (Македония, V, бр. 3 от 18. I. 1871) той пише: „Разлика в наречията има у всичките европейски народи, и даже много по-голяма отколкото у нас; но ни един от тези народи не е помислял да раздробя ученият си език на множество наречия и литератури. Те са избрали един среден път и са приели само един учебен език, който е вече понапреднал в тях. Това трябаше да направим и ний. От всичките наречия трябаше да изберем едно средно, което да бъде понятно на всичките области и на него да учим децата си. Това ще бъде и право, и разумно, и полезно, защото ще пазим единството на нашия народ.“ Славейков не пояснява какво разбира под „средно“ наречие¹⁹. От други негови изказвания може да се направи извод, че единство в книжовния език ще се търси върху основата на граматични форми, които са широко разпространени и показват някаква връзка „със старото наречие“. Известни са думите му: „нека ся земе за основа правописанието в старите ни ръкописни книги и граматическите форми на той език, па колкото за думите нека бъдат и местни, за сега ще кажем не вреди... Както во всякой език, тъй и в нашия ще стане право и правилно това, което е и най-употребително“ (Македония, бр. 33 от 13 юли 1868). Може да се предположи, че под „средно“ наречие Славейков ще е разбирал наречие, което, ако не е най-разпространено, все пак е широко разпространено. Но нормите му, за да станат норми на общия книжовен език, трябва да се опират в известна степен и на старобългарската традиция. Това ще рече, че нормите на книжовния език ще имат национален характер, т. е. те няма да съвпадат напълно с нито един говор, дори и с говора, върху чиято основа е започнало формирането им. При това Славейков не само че не изключва възможността и други говори да участвуват в процеса на окончателното им моделиране, но и изрично я подчертава. „Кога ся усили между нас изучение-

то на езика и са познае нуждата за общ книжевен език, ний с най-голямо благодарение ще пишем на македонското наречие, ако ся види това за добро и полезно, или ще земем от него онова, което е необходимо за допълнение²⁰. Що се отнася обаче до обработването на книжовния език и обогатяването му с изразни средства, тук възможностите на всички говори са еднакви. Всеки книжовник може да използва думи от родния си говор и с това обективно ще съдействува за обогатяване на общия книжовен език, но по отношение на граматическите форми трябва да се съобразява с онези положения, които са по-широко разпространени в говоримата реч, а оттам и в книжовноезиковата практика. Тези мои предположения се градят не само върху отделни изказвания на Славейков, но и на наблюдения върху писмената му езикова практика. Поставяйки въпроса за обединяване на книжовниците около някое „средне“ наречие, Славейков, без да посочва конкретно, вероятно е смятал, че като основа за това може да послужи езикът, на който се списва в „Македония“. Иначе би се получило крещящо противоречие между езиков идеал и лична писменоезикова практика (въпреки че пълно покритие между тях едва ли е имало).

Очевидно е, че въпросът за монодиалектната основа на Търновската школа не трябва да се схваща едностранчиво само като издигане в книжовна норма на положения от една говорна област или от един говорен тип. В процеса на своето превръщане в книжовна диалектната норма претърпява известно изменение, допълнение, ограничение или коригиране под влияние на книжовната традиция или на други говори. Привържениците на монодиалектната основа, макар и най-общо, са разбирали това положение и затова един от основните постулати е, че „ще стане право и правилно това, което е и най-употребително“. Нормите на книжовния език ще се установят по естествен път в самата книжовноезикова практика. При това положение дейците на Търновската школа не гледат на своя книжовноезиков модел като на окончателно изградена форма на книжовния език, а като на модел, въз основа на който „езика ни ще земе съвсем друга фаза в гладкостта на едно общо наречие“²¹. Практиката на Търновската школа не е изграден вече книжовен език, а само една основа, която според привържениците на школата е добре съгласувана „със старото наречие“, една система от положения, които в процеса на практиката могат да бъдат възприети като книжовни норми. Все пак за началото на 70-те години остават в сила и следните думи на П. Р. Славейков: „... ний пишем на нашето наречие, защото него знаем“²². Тези думи могат да бъдат отнесени и към книжовноезиковото дело на привържениците на Търновската школа — че всички пишат на наречието, което най-добре познават. Нормативният комплекс, предложен от създателите на школата, е само един модел на книжовен език, към който всички се стре-

мят, но до който ще се стигне с усилията на всички книжовници, а това ще рече, че този нормативен комплекс може да претърпи някои изменения и допълнения, че някои положения от него могат да отпаднат. Основното е обаче всички книжовници независимо в коя област на отечеството ни са родени да се стремят да употребяват онези езикови положения, които са получили най-широко разпространение в книжнината. Ако тези езикови положения не съвпадат с практиката в родния им говор, да проявят високо съзнание и да не връщат книжовноезиковото ни развитие назад.

Създателите на Търновската школа посочват езика като едно от основните средства за възпитание в патриотизъм. „От сичките езици по света — пише Ив. Момчилов — предпочитай бащина си и майчина си език, що си най-напред в живота си него чул и научил от тях и в който те са те отхранили: защото салт едно малко презрение към бащиния език счита са за голяма неблагодарност и презрение към родителите“²³. Отношението към българския език като към най-чист извор на родолюбие не е присъщо само на привържениците на Търновската школа, то е характерно за идеологията на всички наши възрожденци, като се започне още от Паисий Хилендарски. Важното в случая е, че книжовниците на Търновската школа остават верни към това основно изискване на времето, тъй като гръцкото влияние все още не е преодоляно навсякъде по българските земи. А там пък, където е преодоляно, езикът продължава да бъде извор на родолюбие, защото в него е съхранена историческата и културната памет на народа ни от най-древни времена.

5. Обстоятелството, че книжовноезиковият модел на Търновската школа се гради най-общо върху единна говорна основа при известно съобразяване и със старобългарската традиция, не само улеснява, но и съдейства за неговото широко възприемане от учители и книжовни дейци. Неслучайно „Буквар с картинки“ (1868) от Ив. Момчилов претърпява до Освобождението пет или шест издания (1871, 1875, 1878; открит остава въпросът за IV изд., както и годината на III изд., която съвпада с годината на V издание — 1875). „Граматика за новобългарския език“ се преиздава още веднъж — през 1873 г. Интересна е прибавената към това издание забележка, поради което ще я цитирам изцяло: „В дирне време, някои от нашите учени изхвърлиха из азбуката ни буквите *щ*, *ы*, *і* и в средата на думите не употребяват вече *ъ* и *ь*, а на място тях гуждат *ъ*; но защото туй правописание — тъй да го кажем не са е приело от сички, а напротив навред по нас, току-речи си употребява правописанието на покойни Момчилов, затуй и ний оставихми за сега учебникът му без никакви поправки“ (с. III—IV). Авторът на тази бележка, който е някой от съдружниците на Момчилов, изразява отношението си към правописните системи на Дринов и Каравелов, но

намира, че умереният етимологичен правопис на Търновската школа все пак има много по-широко разпространение. Останалите девет учебни книги на Момчилов, отпечатани като издания на „Книгопродавница Момчилов и съдружие в Търново,“ имат общо 19 издания до Освобождението (някои от тях се преиздават и след това).

Значение за успеха на Търновската школа има също критиката на нейните създатели и най-вече на Момчилов срещу някои основни (предимно арханчни) положения на Пловдивската школа. Такива бележки се съдържат както в „Граматика за старобългарския език по сичкото му развитие“, така и в „Граматика за новобългарския език“. Критикувайки основни положения на Пловдивската школа, Ив. Момчилов винаги има пред очи историческия развой на езика. В историята на езика той търси мотиви за доказване правотата на нормите, които от него и от други книжовници се предлагат да бъдат възприети като книжовни.

Все пак, каквито и да са филологическите предимства на Търновската школа пред Пловдивската, тя не би получила това широко разпространение, на което се радва през 70-те години, и не би заслужила огромния си авторитет, ако нейната говорна (диалектна) основа не съвпаднаше или не беше близка до говорите, от които произхождат повечето от книжовниците по това време, между които и много от най-авторитетните ни културни дейци, напр. В. Априлов, Т. Икономов, П. Р. Славейков, Ц. Гинчев, Хр. Ваклинов, Ив. Богоров, Б. Петков и др. По данни на Г. К. Венедиктов от областта на балканските говори, които обхващат твърде широка територия, произхождат 179 книжовници, които са издали 868 книги; от тях 102-ма са от областта на централните балкански говори, а само от Търново и близките селища Лясковец и Горна Оряховица се наброяват 28 книжовници с общо 180 книги²⁴. Към авторите от Търново и Търновско можем да прибавим и броя на книжовниците от Казанлък и Казанлъшко (11 автори с общо 40 книги), от Севлиево (2-ма автори с общо 4 книги), както и книжовници от някои други селища²⁵. Говорът на Русе е отнесен от Венедиктов към мизийските, а всъщност той принадлежи към търновския говорен тип (в Русе са родени 4 книжовници с общо 16 книги). Но за да бъде картината по-пълна, ще трябва да се каже, че редакторите на повечето от цариградските периодични издания произхождат от областта на централните балкански говори или от по-широката област на балканските говори. Всичко това доказва, че Търновската школа има изключително широка, но все пак относително единна диалектна база и това е една от причините за високия престиж на нейните норми. Само по отношение на отделни частни нормативни положения диалектната база на тази школа

се стеснява в рамките на говорите от търновски тип (имат се предвид градските говори във В. Търново, Г. Оряховица, Лясковец, Русе, Свищов, Севлиево, Казанлък и други селища).

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Вж. *Хр. Първев*, Ускореното изграждане на новобългарския книжовен език през XIX век. — В: Езиковедски проучвания в чест на акад. В. И. Георгиев, С., 1980, с. 477—484; *Р. Русинов*, Националноосвободителните борби на българския народ през 70-те години на XIX в. и книжовният ни език. Доклад, четен на Първия конгрес по българистика (май, 1981 г.).
- ² *П. Р. Славейков*, Български притчи или пословици и характерни думи, С., 1972, с. 45.
- ³ *Т. Н. Шишков*, Начална българска граматика, Цариград, 1872, с. 3.
- ⁴ *Л. Андрейчин*, Из историята на нашето езиково строителство, С., 1977, с. 22.
- ⁵ Вж. *А. Теодоров*, Кой е крив за правописния въпрос? — Български преглед, I, 1893, кн. I, с. 33—52.
- ⁶ Вж. *Л. Андрейчин*, Из историята на нашето езиково строителство, С., 1977, с. 59.
- ⁷ *Т. Н. Шишков*, Първа храна за здравият чоляшкий ум, школка и домашна книга за децата, Цариград, 1860, с. 11 (бел. под линия).
- ⁸ *Вторий годишен отчет на областната реална гимназия в Пловдив*, 1883, с. 11.
- ⁹ Сведенията за гр. Елена като старо културно средище са обобщени от П. Д. Петков в „Еленската даскалоливница“ (Елена, 1881), а също в „Еленски сборник“ (С., 1968).
- ¹⁰ Вж. *Б. Ангелов*, Книжовникът Дойно граматик. — Литературна мисъл, 1982, кн. 6, с. 183.
- ¹¹ *Н. Бозвели*, Краткое политическое землеописание, Крагуевац, 1835, с. 19.
- ¹² *М. Радивоев*, Биография на Ивана Николов Момчилов (с кратък очерк за просветителната му дейност, 1818—1869), С., 1912, с. 44—45.
- ¹³ *Зд. Моллов*, Родовете на Иван Момчилов и Никола Михайловски. — В: Огнища на педагогическата мисъл, Търново, 1891, с. 97.
- ¹⁴ Вж. *Л. Андрейчин*, Филологически основи, върху които се гради книжовната дейност на някои възрожденци през третата четвърт на XIX век. — Български език, 1982, кн. 6, с. 487.
- ¹⁵ Пак там, с. 468.
- ¹⁶ Вж. *Л. Андрейчин*, Из историята на нашето езиково строителство, С., 1977, с. 191—192.
- ¹⁷ Вж. *Л. Андрейчин*, пос. статия, с. 485—486.
- ¹⁸ Пак там, с. 486.
- ¹⁹ Вж. *Г. К. Венедиктов*, Из истории современного болгарского литературского языка..., с. 136—138.
- ²⁰ Македония, бр. 3, 18. VI. 1871.
- ²¹ Целта на книжовното дружество в Търново. — Македония, бр. 15 от 10. I. 1870.
- ²² Македония, бр. 3 от 18. VI. 1871.
- ²³ *Ив. Н. Момчилов*, Начален прочет, втора отделка, 1869, с. 69—70.
- ²⁴ Вж. *Г. К. Венедиктов*, Из истории современного болгарского литературного языка..., с. 136—138.
- ²⁵ *Г. К. Венедиктов*, пос. съч., с. 137.

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСНОВЫ ТЫРНОВСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ШКОЛЫ
ПРАВОПИСАНИЯ В ЭПОХУ ВОЗРОЖДЕНИЯ

Русин Русинов

Резюме

После того как, примерно в середине XIX века, новоболгарское направление одержало победу и вопросы о характере и основе нашего национального литературного языка получили окончательное решение, на первый план уже вышли проблемы теоретического обоснования и практической реализации идей о единстве его норм. Уже тогда строители языка начинают понимать, что в стране сформировались две орфографические школы (Пловдивская и Тырновская) и что каждая из них предлагает систему норм, на основе которой можно было бы добиться унификации практики литературного языка. Несколько позже появились еще две языковые и орфографические школы — школа Каравелова и школа Дринова.

Внимание автора предложенной работы сосредоточено на Тырновской языковой и орфографической школе. Раскрываются её культурно-исторические основы, связанные в основном с литературной жизнью населенных пунктов Балканских гор (Елены, Котела, Трявны и др.) и обсуждаются филологические позиции её создателей, отраженные как в их более общем понимании взаимодействия народной основы с литературной традицией, так и в системе предлагаемых или конкретных норм. При раскрытии методов языкового строительства, воспринятых сторонниками Тырновской школы, мы проводим некоторые сопоставления с филологической основой Пловдивской школы и даже со школами Каравелова и Дринова.

В работе указывается, что система норм Тырновской школы построена на исключительно широкой и в общих чертах единой основе устной речи, разумно и реалистически взаимодействующей с литературной традицией. Это предопределило большую перспективность норм этой школы в достижении единства нашего литературного языка.

BASES CULTURELLES, HISTORIQUES
ET PHILOGIQUES DE L'ECOLE LINGUISTIQUE
ET ORTHOGRAPHIQUE DE TIRNOVO PENDANT LA RENAISSANCE

Roussine Roussinov

Résumé

Vers la moitié du 19e siècle lorsque le courant qui vise le renouvellement de la langue bulgare prend le dessus, et que les problèmes concernant le caractère et la base de la langue littéraire sont définitivement élucidés, il se pose, au premier plan, la question de la motivation théorique et de la réalisation pratique de son unité normative. A cette époque-là les gens de lettres avaient le sentiment que dans le pays s'étaient déjà formées deux écoles linguistiques suivant les exigences orthographiques (celle de Plovdiv et celle de Tirnovo). Chacune d'elles proposait son système de normes visant l'unification orthographique de la langue littéraire. Un peu plus tard sont fondées encore deux écoles normatives (celles de Karavélov et de Drinov) qui ont pour objectif essentiel la solution des problèmes linguistiques et, en particulier, orthographiques.

L'auteur concentre son attention sur l'Ecole linguistique de Tirnovo et met en relief les bases culturelles et historiques qui conditionnent les activités littéraires dans les villes balkaniques de Kotel, d'Eléna et de Triavna. Il fait le commentaire des conceptions philologiques que les fondateurs de cette école avaient manifestées dans leur prise de position sur l'interaction des traditions littéraires et populaires, ainsi que sur l'ensemble des normes qui sont recommandées. L'analyse des méthodes de l'élaboration de la langue, adoptées par les adeptes de l'école de Tirnovo, recourt souvent à des parallèles avec les bases philologiques de l'école de Plovdiv et, plus rarement, des deux autres écoles.

Il est souligné que le système normatif de l'école de Tirnovo repose sur une base linguistique orale très vaste et relativement unifiée, en rapport réaliste raisonnable avec la tradition littéraire, ce qui conditionne les perspectives qui s'ouvrent devant cette école dans la poursuite de l'unité de la langue littéraire.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XX, книга 2

Филологически факултет

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XX, livre 2

Faculté philologique

1985

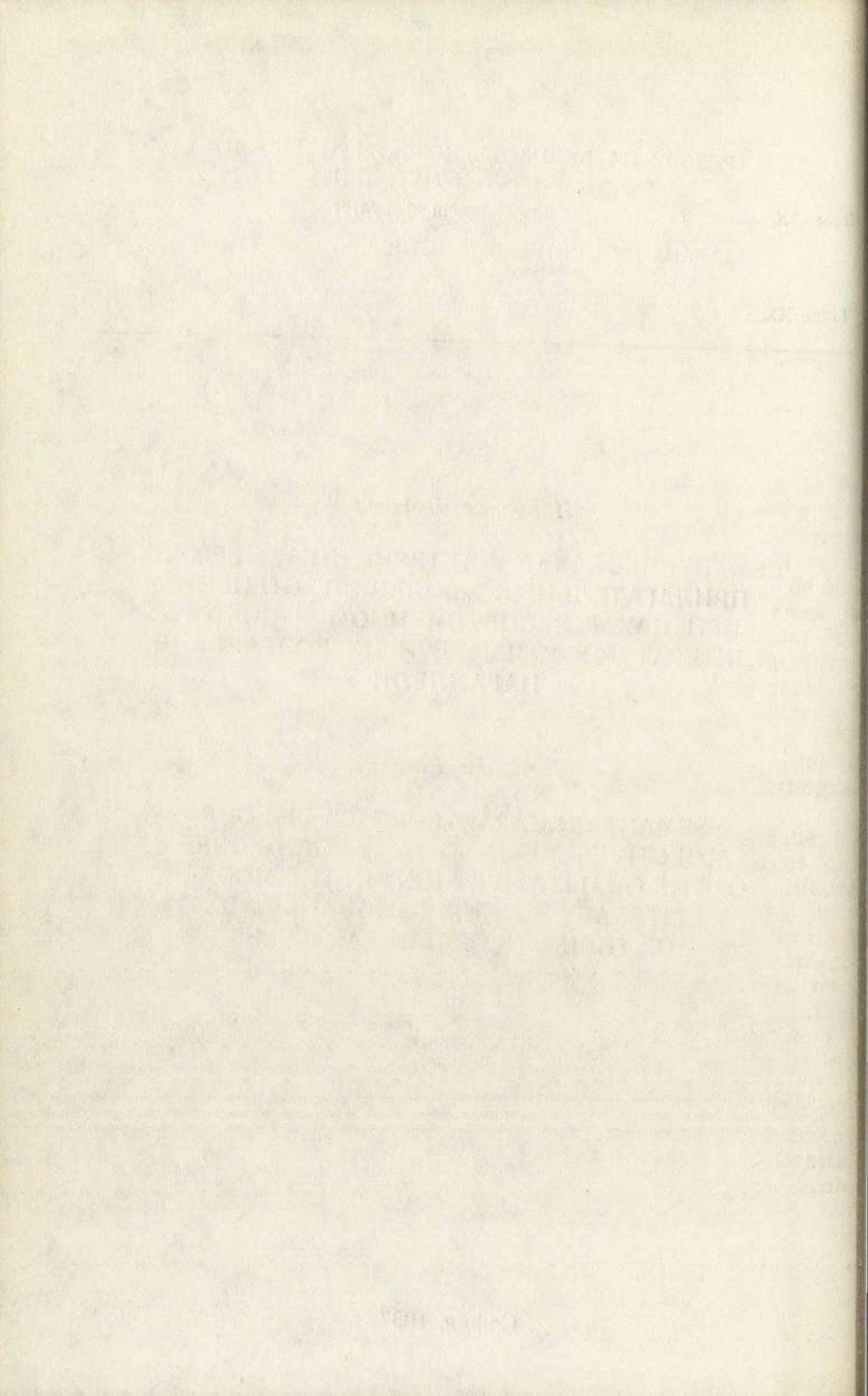
Йорданка Пъшева

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЕТЫРЕХ
ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ „БОЛЬШОЙ СТЕПЕНИ
ПРИЗНАКА“ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ
ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ И ИХ БОЛГАРСКИЕ
ПАРАЛЛЕЛИ

Jordanka Pusheva

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF FOUR
ADJECTIVES MEANING "A LARGE DEGREE
OF THE QUALITATIVE SIGN" IN THE MODERN
LITERARY RUSSIAN LANGUAGE AND
OF THEIR BULGARIAN PARALLELS

София, 1987

Предметом настоящего исследования являются прилагательные *большой, крупный, огромный, громадный* и их болгарские параллели *голям, едър, огромен, грамаден*. Эти слова проявляют сходные тенденции в развитии и функционировании признака большой степени. Сопоставление близкородственных слов связано с наличием ряда особенностей в области их парадигматики и синтагматики. В любом акте речи выбор средства выражения из группы синонимичных производится индивидуально. В то же время этот процесс связывается с некоторыми закономерностями, благодаря которым наблюдается преимущественное употребление только одной лексемы из данного ряда слов со сходным значением. Так, в одних случаях *большой*, в других активно присутствуют прилагательные *огромный* или *громадный*. Естественно, таким свойством в речи обладают и вышеуказанные болгарские лексемы. Напр.:

Они рассказывали, что в той стороне в степи возник *большой город*. (Ч. Айтматов); Людей этой профессии даже в *крупном городе* наберешься немного. (журнал „Неделя“); Мы топали бо-сиком по центру *громадного города*. („Лит. газета“) // Высоко воз-неслась фигура Владимира с наклоненным к воде *большим крестом*. (М. Горбунов); И комир и подол были вышиты *крупным* черно-красным *крестом*. (М. Горбунов); Среди могил рядом с Воло-диным резным стоит *громадный крест* из металлических балок (И. Бойко).

Ср. в болгарском языке:

Едрата, още сълива *жена* побутваше баща си към партера. (М. Грубешлиева); Философът танцуваше със своята *огромна шведка*. (П. Вежинов) // Генерал Щерев наложи фуражката вър-ху *едрата* си *глава*. (П. Вежинов); Та тъкмо тогава видели *ог-ромната* осветена *глава* на Дели Асана. (Г. Стоев) // Хоро-санов и половината семейства от уличката настаниха в тази *го-ляма* и мрачна *къща*. (С. Стратнев). *Къщата* също беше стара, триетажна, *огромна* и мрачна, с дълги тъмни коридори. (С. Стра-тнев).

Сопоставление лексем *большой—голям, крупный—едър, ог-ромный — огромен, громадный — грамаден* в межъязыковом плане основывается на наличии в них некоторых общих смысловых элементов. Посредством вычленения сходных и несходных при-знаков мы постараемся сопоставить значения выбранных для опи-сания единиц. Такой подход является нужным, так как каждое русское и каждое болгарское слово является носителем харак-

терных черт своей лексической системы. „При всей близости лексики русского и лексики болгарского разные, каждая из которых имеет свои особенности. И вопрос именно в том, где кончается сходство и начинается различие“¹.

Предпринятая нами попытка рассмотреть в типологическом плане лексемы, выражающие большую степень признака в русском и болгарском языках, сводится к следующим задачам:

- выявить особенности значения рассматриваемых слов;
- установить семантические взаимоотношения между их значениями, общее и специфическое в их семантике;
- проанализировать синтагматические отношения между словами, способными заменять друг друга в словосочетаниях с сохранением их правильности, заданной семантической общности „большой“, „больше нормы“.

Развитие семантической темы „большой“ в значениях русских и болгарских лексем осуществляется на основе системных связей между лексическими единицами. Уточнению основных значений, дополнительному разграничению смысловых и экспрессивных особенностей исследуемых слов способствуют как парадигматические, так и синтагматические отношения, которые лежат в основе системности лексики. Классификация лексем путем дифференциации их семантических свойств на основании заданного выше критерия и результаты сопоставления их сочетаемости могут быть использованы в практике преподавания русского языка иностранцам.

Выбранный сопоставительно-типологический метод является плодотворным методом анализа, так как включает „выявление сходжений и расхождений в использовании языковых средств различными языками“, „изучение конкретных особенностей обоих языков. Сопоставление позволяет иногда выявить некоторые особенности иностранного и родного языков, ускользающие при его „внутреннем“ изучении“². При типологических описаниях очень существенным моментом оказывается „установление и отбор на основе принципа иерархии типологических констант или типологических изоглосс ... позволяющих в своей совокупности выявить соотношение таких языковых признаков, которые ... свойственны лишь нескольким языкам... что позволяет определить структурный облик соответствующего языка“³.

Поскольку описание касается семантической стороны языковых единиц и направлено на установление сходств и различий в

¹ И. Червенкова, О сопоставительном описании русской и болгарской лексики: — В: Вопросы сопоставительного описания русского и болгарского языков, Наука и искусство, С., 1982, с. 130.

² В. Г. Гак, Сравнительная типология французского и русского языков, М., Просвещение, 1983, с. 9.

³ Э. А. Макаев, Сравнительная, сопоставительная и типологическая грамматика, — ВЯ, 1964, № 1, с. 11.

лексических значениях лексем, необходимо указать, какое содержание вкладывается в понятие „лексическое значение“ слова. А. А. Леонтьев пишет, что лексическое значение слова как явление мысли предстает перед нами в виде очень сложного образования, диалектически соединяющего в себе ... элементы устойчивые и подвижные, элементы, навеянные... системой языка, системными связями значения⁴. Принимая факт, что в значении слова отражаются свойства предметов и явления внеязыковой действительности, Д. Н. Шмелев утверждает: „Очевидно, что в значении слова сосредоточены какие-то ряды признаков, характеризующих отраженные в сознании классы предметов и явлений и позволяющих отождествлять и различать их“⁵. Благодаря этому признаку, касающемуся „кусочков“ действительности, т. е. содержательного аспекта значения слова, мы можем исследовать и классифицировать лексические значения языковых единиц⁶.

Для того чтобы установить, что объединяет значения рассматриваемых слов и что отличает их друг от друга, надо разложить эти значения на составляющие компоненты. Такое разложение значения возможно на основе известного сопоставления его с какими-то другими значениями, так как только на основе сопоставления обнаруживается комплексный характер самого значения⁷. Общий признак, по которому строится наша классификация, — это признак субъекта, предмета, процесса, состояния, который поддается количественному измерению. Так, слово *город* в зависимости от смысловой нагрузки, ситуации, позиции говорящего может восприниматься как *большой, крупный, огромный*. Ср. в болгарском языке: Той мъкнеше *голяма*, лъскава, почти чернозелена *дinja*. (А. Наковски); Той посочи с поглед *огромната диня*, обтегнала надолу ръцете му. (А. Наковски). Названное именем прилагательным качество предмета, включающее меру признака, не остается неизменным, поскольку существуют предметы, состояния, чьи качества могут проявляться с разной степенью интенсивности. Таким образом, ведущим основанием классификации являются особенности проявления признака большой степени, точнее меры признака „больше нормы“.

В этой связи возникает проблема отбора тех типологических признаков, которые имеются в структуре исследуемых русских и болгарских лексем. Установление общих и специфических элементов в их семантике осуществляется, как было указано выше, путем разложения их значений на составляющие компоненты. Лингвистами предлагаются разнообразные термины для их определе-

4 А. А. Леонтьев, Слово в речевой деятельности, М., 1965, с. 41—47.

5 Д. Н. Шмелев, Очерки по семасиологии русского языка, М., Просвещение, 1964, с. 75.

6 Д. Н. Шмелев, там же.

7 Д. Н. Шмелев, Проблемы семантического анализа лексики, М., Наука, 1973, с. 145—146.

ния. Слова *семантический компонент, сема, элементарный смысл, семантический множитель, фигура, семантический дифференциальный признак* применяются при установлении семантического сходства и различия между значениями лексем. „Семантический компонент лексического значения... представляет собой мельчайшую, далее семантически неделимую единицу смысла, не находящую обычно внешнего выражения в структуре слова⁸. В этой связи „мысль о компонентной структуре лексического значения вытекает из понимания языка как системно-структурного образования...“⁹. Такой метод анализа лексических значений, направленный на вычленение составляющих их компонентов, называется компонентным. Он рассматривает значение слова как сложное явление, как „совокупность нескольких значений, неразрывно связанных между собой и обеспечивающих возможность употребления слова“¹⁰. Компонентный анализ позволяет „не только представить имеющийся лексический материал в виде системы, построенной по семантическому признаку, но и выявить возможно большее количество семантических компонентов, участвующих в образовании того или иного значения, что дало бы возможность понять механизм образования синонимов, антонимов...“¹¹. Таким образом, значения языковых единиц дифференцируются, что дает возможность установить смысловые связи между различными значениями близкородственных лексем.

Выбранные для анализа качественные прилагательные с количественным значением функционируют на принципе сравнения, варьирования, градирования. Напр., слово *большой* в конструкции *большой мужчина* актуализирует признак со стороны возраста, лексема *крупный* в словосочетании *крупный мужчина* содержит сему „большой размер“, в употреблении *огромный мужчина* прилагательное *огромный* реализует признак, относящийся к размеру как „чрезвычайно большой“. В соответствующих болгарских параллелях наблюдается такое же различие. Ср.: *голям мъж* (здесь налично признак „большой возраст“); *едър мъж* (величина роста); *огромен мъж* (очень большой по размеру).

Градирование семантического содержания предполагает сравнение количества с какой-то величиной, принимаемой за основную. Исходные лексемы *большой* и *голям* имеют значение количества, которое „больше некоторого другого количества, взятого в качестве исходного“¹². Лексемы *большой—голям, крупный—едър, огром-*

⁸ А. Н. Шрам, Очерки по семантике качественных прилагательных, Л., Изд. Ленингр. ун-та, 1979, с. 56.

⁹ А. Н. Шрам, указ. соч., с. 53.

¹⁰ Б. И. Косовский, Типы значений слов, — В: Методы изучения лексики, Минск, изд. БГУ, 1975, с. 22.

¹¹ О. С. Ахманова, М. М. Глушко и др. Основы компетентного анализа: Учебное пособие, под ред. Э. М. Медниковой, М., 1969, с. 44.

¹² И. Червенкова, Общие адвербиальные количественные детерминаторы

ный—огромен, громадный—грамаден несут в себе сему „больше“, выражают интенсивность ее проявления, но в количественном отношении оказываются семантически сложнее, чем „больше“. В этой связи значения вышеуказанных слов обнаруживают связь со средней нормой количества, которая принимается за отправную. Средняя норма — это некая средняя величина, наиболее обычное количество признака в определенной ситуации. Средняя величина является точкой отсчета при определении количественного содержания лексем¹³. Можно принять, что в таких примерах, как *большой универмаг, город — голям универмаг, град; крупный снег, женищина — едър сняг, жена; огромный корпус, степь — огромно здание, степ; громадный дуб, медведь — грамаден дъб, мечка*, зафиксирована идея „больше нормы“. Таким образом, принимаем, что эти лексемы образуют шкалу количественности, которая располагается относительно средней нормы и имеет два полюса (+) и (—). Исследуемые лексемы находятся на оси этой шкалы по направлению от средней нормы „больше“ к полюсу (+).

В основе компонентного анализа, которого мы придерживаемся в нашем исследовании, лежат словарные определения значений лексем с указанной семантикой. Общие и специфические значения этих определений последовательно подвергаются сравнению и анализу для того, чтобы установить более точную степень близости и различия в значениях, которые объединяются общим признаком „больше нормы“. „Словарная дефиниция представляет собой разложение смысла слова на его составляющее (элементарные смыслы)“¹⁴. Благодаря такому подходу связь между несколькими словами устанавливается как через включение одного слова в определение второго или третьего, так и через общий, стержневой компонент обоих или нескольких определений. Наша задача в дальнейшем сводится к установлению соответствия и несоответствия семантических свойств, извлеченных для рассматриваемых лексем из русских и болгарских словарей¹⁵.

признака в современном русском языке, Славистични проучвания, Наука и изкуство, С., 1973, с. 104.

¹³ О терминах „норма“, „точка отсчета“, „эталон“ см. *И. Червенкова*, указ. соч., с. 104; *А. Н. Шрамм*, указ. соч., с. 18—19.

¹⁴ *А. В. Посох*, Компонентный анализ семантики, — В: Методы изучения лексики, Минск, изд. БГУ им. В. И. Ленина, 1975, с. 42.

¹⁵ Анализ проводится на базе словарных определений следующих словарей в русском и болгарском языках. Словарь современного русского литературного языка (БАС), АН СССР, М.—Л., 1950, т. I, с. 561—565, 1954, т. III, с. 416—417; 1956, т. V, с. 1735—1737; 1959, т. VII, с. 647—648; Словарь русского языка (МАС), М., Русский язык, 1981, т. I, с. 106—107, с. 349; т. II, 1983, с. 138—139, с. 589; Речник на българския език (РБЕ), БАН, С., 1981, т. III, с. 278—280; Речник на съвременния български книжовен език (РСБКЕ), БАН, С., 1955, т. I, с. 191—192, с. 200; 1957, т. II, с. 335; Български тълковен речник (БТР), Наука и изкуство, С., 1976, с. 121, с. 126, с. 187, с. 544; Синонимен речник на съвременния български книжовен език (СРСБКЕ), БАН, С., 1980, с. 125, с. 155.

а.

Основные признаки лексем *большой*—*голям* связываются и объединяются вокруг семантического центра „больше нормы“.

Исходное значение этих слов „значительный по величине, размерам“ и „който има размери, величина над средните, обикновените“ отражено в определениях БАС, МАС, РБЕ, РСБКЕ. Ср. *большой* стол, бутылка, комната — *голям* портрет, чаша, сграда.

Второе значение лексем связано с „значительный по количеству, многочисленный“. Напр.: *большой* табун, племя, семья — *голям* отряд, дружина, армия.

С этим вторым значением в МАС связываются два оттенка. Первый из них имеет толкование „появляющийся, производимый в большом количестве“. Такой оттенок не зафиксирован в болгарских словарях, но перевод конструкций с лексемой *большой*, имеющий этот оттенок значения, показывает, что содержится в болгарской лексеме *голям*. Ср.: *большая* нефть, *большие* залежи — *големи* залежи.

Второй оттенок „продолжительный по времени, охватывающий значительный промежуток времени“ зафиксирован в МАС. В болгарском языке он обнаруживается в лексеме *голям* не в словарных толкованиях, а в переводных вариантах, извлеченных из художественной литературы. Ср. *большой* привал, срок перемена — *голям* срок, междучасие, почивка.

Лексемы *большой* — *голям* обнаруживают сходство в значении „значительный по силе, интенсивности, воздействию, глубине“. В РБЕ вносится уточнение в формулировку „твърде значителен по степен или сила“. Ср.: *большой* успех, событие, чувство — *голям* праздник, новина, битка.

Следующее значение исследуемой пары связывается с характеристикой качеств человека, имеет усилительный смысл: в высокой степени, чрезвычайный. Напр.: *большой* чудак, любитель, спец — *голям* нахал, маниак, лъжец. С этим значением связывается его оттенок „замечательный в каком-либо отношении, выдающийся“. Ср.: *большой* мастер, профессионал, знаток, человек — *голям* певец, талант, поборник, мъдрец.

Лексемы *большой* — *голям* обнаруживают значение „взрослый, вышедший из младенческого возраста, подросток“. Напр., *большой* сын, Алеша — *голям* син, момче.

Анализ основных значений и их оттенков „имеющийся, появляющийся, проявляющийся“ в какой-то степени, больше той, которая принимается за среднюю норму по вертикальной оси на шкале количественности показывает, что значения лексем *большой* — *голям* содержат сему „больше нормы“ относительно размера, величины, количества, временной протяженности, силы, интенсивности, глубины, степени качества, возраста.

На базе общей семы „больше нормы“ возникает дифференциальная сема в значении лексемы *большой* для обозначения временной протяженности. В этом случае применяется слово *длинный* для передачи этой семантики, содержащейся в болгарской лексеме *голям*. Ср.: Дните още са *големи* (И. Волен) — *Дни* пока еще *длинны*. (перевод М. Михалевич); *Нощите* ставаха *големи*, пък цял ден съм спал (И. Волен) — *Ночи* стали *длиннее*, а я целый день спал. (перевод М. Михалевич).

б.

Лексемы *крупный* — *едър* содержат следующие значения, оттенки, а их основании и соответствующие семантические компоненты.

Первое словарное определение включает значение „состоящий из больших частиц, однородных частей или предметов большого размера. Напр., *крупный* песок, жемчуг, соль, ягода, снег — *едър* снег, пясък, брашно, почерк, пот, зърна.

Второе значение лексем связывается с „большим размером, с большой величиной чего-либо, кого-либо“. Ср.: *крупный* зверь, яблоко, яйцо, лицо, зубы — *едър* дивеч, глава, глътки, пъстърва, брадавица. Это значение развивает оттенок „рослый“, „широкий в кости“: „*крупный* солдат, старуха, тело — *едър* санитар, зърна, красавица.

Второй оттенок этого значения содержит толкование „многочисленный, состоящий из большого числа людей“, напр., *крупный* отряд; *крупная* партия геологов.

В болгарском языке этот оттенок развивается не в лексеме *едър*, а *голям*. Ср. *голям* отряд, *голяма* група геолози.

Третье значение лексемы *крупный* „значительный по количеству, по своему выражению в денежных единицах“ представлено только в МАС. В болгарских словарях такое значение не выделяется. Оно содержится в болгарском слове *едър*, употребляющееся в переводных конструкциях, извлеченных из художественной литературы. Ср.: *крупный* выигрыш, сумма — *едри* печалби, суми.

Только в МАС зафиксировано значение прилагательного *крупный* „широкий, размашистый (преимущественно о походке, шагах и т. п.)“. В болгарском языке оно содержится в лексеме *едър*, но не выделяется в словарях. Ср.: *крупный* шаг — *едра* крачка.

Значение этой пары „с большими материальными возможностями, мощный экономически“ (*крупный* колхоз, собственник, предприятие, фирма, порт, город — *едър* земевладелец, производство, земевладение, индустриален капитал), кроме общей семы „больше нормы“, допускает перераспределение семы, функционирующей в значении болгарской лексемы *голям*, в котором

присутствует компонент „большая экономическая мощность“. Ср.: *крупный* порт, завод, стройка — *голям* завод, пристанище, строеж.

Следующее значение слова *крупный* „большой по силе, по влиянию, значительности“ допускает перераспределение семы „больше нормы“ не в значении *едър*, а в значении *голям*, где она и в самом деле содержится. В болгарском языке, кроме слова *голям*, употребляется и русизм *крупен*. Ср.: *крупный* талант, ученый, специалист, художник, партнер, писатель — *голям (крупен)* талант, учен, специалист, художник, писател; Най-добрият приятел на баща ми се оказа *крупен* партнер *ръководител*. (А. Наковски).

Лексема *крупный* содержит значение „важный, существенный, серьезный“. Но перераспределение семы „большая важность, существенность“ ведет к появлению в болгарском языке лексемы *голям*, а не *едър*. Ср.: *крупный* успех, достижения, неприятность, события, коллекция — *голям* успех, постижения, неприятност, събития, колекция.

в.

Словарные определения пары *огромный*—*огромен* включают следующие значения:

Первое из них характеризует величину, размер, объем как очень большие. Напр. *огромный* дуб, луг, ахат, яма, кастрюля, кулак, склад — *огромен* парк, очи, деколте, равнина, кофа, космодрум, куб, пещ.

Второе значение лексемы *огромный* „очень большой по количеству, многочисленный“ отмечено только в БАС, а в МАС оно присутствует как оттенок к первому значению „очень большой по своим размерам, величине“. В словарях болгарского языка такое значение не зафиксировано, лишь к толкованию первого значения „който е с много големи размери, извънредно голям“ приводится единичный иллюстративный пример: *огромно мнозинство*. Примеры из художественной литературы показывают, что это значение содержится в лексеме *огромен*. Ср.: *огромный* муравейник, стадо, толпа, куча, количество, отара, табун, смертность, армия — *огромен* кошер, куп цвета, стадо, опит, количество, свят, экипаж, фронт, публика.

Третье значение „очень большой по силе, по степени проявления, глубине“ зафиксировано в БАС, МАС, в то время как в РСБКЕ оно присутствует как оттенок к первому значению „който е много голям, обилен по прояви, значение, стойност или сила“. Напр., *огромный* накал, потеря, утрата, значение, влияние, польза, проблема, нужда, напряжение, сознание, трудолюбие — *огромен* заряд, скорост, усилия, празнота, желание, нежност, загуба, богатство, енергия, истини, драма.

2.

Лексемы *громадный* — *грамаден* имеют значение „необычайно большой по своим размерам, массе или объему; огромный, колоссальный“. Ср., *громадный* плащ, степь, бутылка, пиюля, бабочка, тюк, яма, жемчужина, борода, термометр — *грамаден* блок, шапа, корем, вързоп, манастир, багер, петел, яма.

Это значение развивает оттенок, обозначающий „численность, количество в чрезвычайно большой степени“. Напр., *громадный* запас слов, толпа, убытки — *грамаден* хор, тумба, клиентела.

Второе значение „чрезвычайный по силе, степени проявления“ присутствует в обеих лексемах, но зафиксировано как таковое только в МАС. В указанных русских и болгарских словарях это значение представлено иллюстративными примерами. Напр., *громадный* успех, влияние, тоска, значение — *грамаден* скандал, разлика, значение и т. п.

И так, лексемы *большой* — *голям*, *крупный* — *едър*, *огромный* — *огромен*, *громадный* — *грамаден* содержат общую сему „больше нормы“ относительно размера, величины количества, силы, степени, глубины проявления чего-н.

Оказывается, что лексемы *большой*—*голям*, *крупный*—*едър*, *огромный* — *огромен*, *громадный* — *грамаден* в многих своих значениях соотносительны между собой и актуализируют общую доминанту „больше нормы“ относительно размера, величины, количества, силы, степени, глубины проявления чего-н., важности, серьезности чего-л., кого-л. Но в значении некоторых лексем возникают дифференциальные семы или происходит перераспределение общей семы.

Так, дифференциальная сема обособилась в значении лексем *голям* „большая временная протяженность. Ср. *голям* ден — *длинный* день. Прилагательное *большой* в словосочетании *большой* *день* означает „важный, „существенный“. В значении „большой возраст“ этих же самых слов возникает дифференциальная сема, отсутствующая в семантике остальных пар лексем. Ср.: *громадный* сын — *грамаден* син (чрезвычайно большой по размеру).

Дифференциальная сема слов *крупный* — *едър* содержится в значении „состоящий из больших однородных частиц, предметов“ (*крупный* песок, снег, соль, ягоды), причем она не присутствует в семантике остальных прилагательных.

Перераспределение семы происходит в лексеме *крупный* относительно значения „экономически мощный“ (*крупный* завод); „многочисленный“ (*крупный* отряд); „большой по влиянию“, „выдающийся“ (*крупный* ученый). Общая сема „больше нормы“ развивается не в соответствующей болгарской лексеме *едър*, а в прилагательных *голям*, *крупен*.

Таким образом, в значении каждого русского и каждого болгарского прилагательного преобладает тот признак, который тес-

нее связан с присущей ему семантикой. Каждая из лексем имеет как свое, специфическое значение, так и такое, которое соотносится с общим для всех остальных слов значением. Поэтому является важным влияние этих близких, синонимичных слов друг на друга, некоторые едва заметные различия, которые наплаиваются на их основные значения. „Многие слова, особенно синонимы, могут отличаться друг от друга не наличием / отсутствием в их структуре определенных семантических признаков, а весом семантических признаков, проявляющихся в опосредованности слов чаще или реже сочетаться со словоупотреблениями, которые обозначают свойственные рассматриваемым лексемам семантические признаки“¹⁶.

Строгого противопоставления между лексемами, реализующими признак „Фольше нормы“ нет. Для них важным является не только наличие этого признака, но и насколько выше эта характеристика с точки зрения близости или отдаленности от средней нормы.

Самой сильной степенью близости к точке отсчета отмечены лексемы *большой—голям*. Признак, который они обозначают, превышает обычный, свойственный предметам¹⁷. Эти слова являются самым обобщенным выразителем признака „большой степени“. Прилагательные *крупный—едър* имеют то же общее значения превышения, но оно в некоторых своих характеристиках начинает служить для обозначения совокупности однородных предметов элементов, изолированных предметов¹⁸. Лексемы *огромный — огромен* и *громадный — грамаден* имеют усиленный характер, подчеркивают, что величина, размер, объем, степень, сила проявления чего-л. превышают обычные. Эти лексемы относятся к экспрессивно-синонимическим словам. Соотносясь с основным словом *большой — голям*, они имеют значение „необычайно“, „чрезвычайно большой“, употребляющееся при характеристике самых различных предметов и понятий¹⁹. Ср., *большой* город — *голям* град; *огромный* город — *огромен* град; *громадный* город — *грамаден* град. Поэтому нельзя не согласиться с мнением, что „оценочность входит как неотъемлемый элемент в значения подобных слов, но она опять-таки невозможна без наличия в языке... нейтральных синонимов...“²⁰. По мнению Д. Н. Шмелева значения основных, опорных слов не являются независимыми от значений других слов, с которыми они соотносятся. „Слова *огромный, громадный* предполагают су-

¹⁶ Б. А. Плотников, Дистрибутивно-семантический анализ лексических значений, Минск, Вышэйшая школа, 1979, с. 22.

¹⁷ Словарь синонимов русского языка, Л. Наука, 1970, т. I, с. 84.

¹⁸ Словарь синонимов ... с. 84.

¹⁹ Словарь синонимов ... с. 85; Словарь сочетаемости слов русского языка, М., Русский язык, 1983, с. 115; с. 336.

²⁰ Д. Н. Шмелев, указ. соч., с. 140.

ществование лексемы *большой*, в то же время как существование *большой* не предопределяет наличия в языке тех или иных стилистических и экспрессивных синонимов. Вместе с тем семантическая характеристика последних непосредственно зависит от их соотношения с опорным словом *большой* и определяется теми дополнительными признаками, которые как бы наслаиваются на его значение²¹.

Исследуемые лексемы, кроме парадигматических, характеризуются и синтагматическими отношениями. Парадигматические отношения всегда связаны с особенностями синтагматических связей, которые возможны и существуют для соответствующих исследуемых слов.

Синтагматические отношения, присущие лексемам, входят в характеристику их семантики. „Значение слова определяется прежде всего его отношением к другим словам, ...“²². При анализе сочетаемости необходимо исходить из того, что словосочетание „представляет собой продукт семантического распространения слова“²³.

Соединение исследуемых прилагательных и существительных, извлеченных из Словаря сочетаемости²⁴ и произведений художественной литературы, не представляет собой произвольное объединение двух слов. Словосочетания представляют собой такие объединения лексем, в чьих значениях способен обнаруживаться определенный семантический признак, свойственный обоим членам данного сочетания. Эти конструкции должны отвечать требованиям семантического согласования, т. е. слова, с которыми соединяются исследуемые лексемы, должны поддаваться количественной измеряемости. Являясь контекстом актуализации семы „больше нормы“, содержащейся в семантике прилагательных, имена существительные соотносятся по своему семантическому содержанию с ними. Какая-то сема в содержательной структуре существительных является опорной, способствующей по законам семантической связи их сближению с именами прилагательными. При характеристике сочетаемости лексем *большой*—*голям*, *крупный*—*едър*, *огромный* — *огромен*, *громадный* — *грамаден* в пределах количественных границ „больше нормы“ иногда важно учитывать собственную индивидуальную семантику сочетающихся с ними существительных. Напр., для передачи значения болгарского существительного в некоторых сочетаниях необходима его замена словом, подходящим для передачи количественной семантики. Ср.: *большое знакомство* — *много познати*, а не ^{25*} *голямо познанство*. Русское слово *знакомство* соче-

21 Д. Н. Шмелев, указ. соч., с. 141—142.

22 Цит. по Б. А. Плотникову, указ. соч., с. 12.

23 Цит. по Б. А. Плотникову, указ. соч., с. 16.

24 Словарь сочетаемости слов русского языка... с. 36; с. 115; с. 247; с. 336.

25 Знаком * нами отличаются неправильные варианты.

тается с прилагательным *большой*, так как в семантике существительного содержится элемент собирательности, а *познанство* не сочетается с лексемой *голям*. В этом случае для передачи семантической темы „больше нормы“ используется существительное с конкретным значением *познати* и наречие с количественным значением *много*.

В некоторых конструкциях наблюдается обусловленность семантики исследуемых прилагательных синтаксисом. В отличие от русского языка, где слово *огромный* сочетается с *ответственность*, в болгарском языке нет такого сочетания. Обычно говорят *голяма, извънредно голяма* отговорност, а лексема *огромна* предпочитается в функции именного сказуемого.

Возможность прилагательных сочетаться с существительными и конкретизировать в словосочетаниях свою количественную семантику способствует установлению степени обусловленности значений объединяющихся слов и возникновению переносных значений. В этой связи нужно учитывать тот факт, что „вне зависимости от его данного употребления слово присутствует со всеми своими значениями, со скрытыми и возможными, готовыми по первому поводу всплыть на поверхность. Но, конечно, то или иное значение слова реализуется и определяется контекстом его употребления“²⁶. Так, сочетание *большая дыра* содержит и кроме основного значения, переносное, метафорическое „глушь“, „медвежий угол“. Болгарское сочетание *голяма дупка* не употребляется в переносном значении, то есть в сознании носителей болгарского языка не возникла ассоциативная связь *голяма дупка* — *глухо, затънено място*.

Из сказанного следует, что несоответствия в сочетаемости исследуемых лексем могут быть результатом следующих основных причин:

1. Различия в семантическом объеме²⁷ параллелей, ср.: *голяма нощ* — *длинная ночь*, а не* *большая ночь*.
2. Различия в семантике существительных, сочетающихся с русскими и болгарскими лексемами. Ср.: *большая родня* — *много родници*, а не* *голяма роднина* (в разговорной речи в значении *много родници* употребляется сочетание *голям род* / *большое знакомство* — *много познати*, а не* *голямо познанство*).
3. Различия, вызванные синтаксической позицией слова. Ср.: *огромная ответственность* — *голяма отговорност* — *отговорността, която носите за това е огромна*.
4. Различия в ассоциациях, приводящих к появлению в од-

²⁶ В. В. Виноградов, Русский язык (грамматическое учение о слове), М., Высшая школа, изд. 2-ое, 1972, с. 17.

²⁷ „Под семантическим объемом лексемы понимается ее способность вбирать в себя „свойства той группы слов, в которую она входит“. — См. Б. А. Плотников, указ. соч., с. 42—43.

ном из языков переносного значения. Ср.: *большая дыра* — *глубока (дълбока) провинция*, а не* *голяма дупка* или *провинция*.

В связи с этим нами проводится классификация словосочетаний с участием лексем *большой*—*голям*, *крупный* — *едър*, *огромный* — *огромен*, *громадный* — *грамаден*, причем указываются типы соответствий и несоответствий.

Совпадения включают наличие одного и того же значения в исследуемых словах в обоих языках, что ведет к совпадению сочетаемости.

Несовпадения находят выражение в двух разновидностях:

— в одном из языков исследуемое прилагательное отличается большим семантическим объемом, то есть имеет больше значений, чем соответствующее ему слово в другом языке.

— значением „большее нормы“ обладают оба слова (как русское, так и болгарское), но сочетаемость не совпадает.

I. Первое значение лексемы *большой*, содержащее сему „большой размер, большую величину“ предлагает полное совпадение значения и сочетаемости в следующих контекстах, извлеченных из Словаря сочетаемости слов русского языка:

БОЛЬШОЙ

дом, здание, квартира, комната, коридор, аудитория, двор, площадь, город, село, страна, лес, сад, парк, озеро, пруд, река, остров, поле, дерево, куст, букет цветов, яблоко, завод, предприятие, автобус, окно, стол, шкаф, зеркало, чемодан, ящик, яма, дыра, камень, мяч, кусок, лист, книга, статья, рассказ, доклад, глаза, собака, птица, территория, пространство, величина, размер, объем, длина, расстояние, высота, глубина, скорость и т. п.

ГОЛЯМ

къща, здание, апартамент, стая, коридор, аудитория, двор, площад, град, село, страна, гора, градина, парк, езеро, вир, река, остров, поле, дърво, храст, букет цветя, ябълка, завод, предприятие, автобус, прозорец, маса, шкаф, огледало, куфар, сандъче, яма, дупка, камък, топка, парче, лист, книга, статия, разказ, доклад, очи, куче, птица, территория, пространство, величина, размер, обем, дължина, разстояние, височина, дълбочина, скорост и т. н.

Ср. в художественной литературе:

Они раскладывали в свете *большого фонаря* карты и бумаги. (М. Горбунов); Это был припадающий к земле полет *большой черной ночной птицы*. (журнал „Неделя“) — Мина, остави на тоалетката *голямата* порцеланова чиния. (П. Вежинов); Виолета се мъчеше да отключи вратата с *големия* ключ. (К. Калчев).

В этой группе слов оформляются два типа несоответствий:

1. В болгарском языке слово имеет больше значений, которые касаются сферы их прямого или переносного употребления. Сочетание *большая дыра* выражает при переводе различные

оценки на базе существования общей семы. Первая переводная конструкция предлагает собственно оценочное исходное значение *голяма дупка* (на панталони, на врата, на прозорец), а вторая, как было указано выше, выступает как устойчивое сочетание *глуха, дълбока провинция*, а не* *голяма провинция*.

Сочетание *большой рассказ* — *голям разказ* предлагает несоответствие на базе переносного значения болгарской лексемы. В прямом значении переводный контекст содержит сему „большой размер“, а в переносном значении могут быть семы „значимость“ и „незначительность“. В первом случае вариант *голям разказ* вызывает представление о выдающемся явлении в области литературы, а во втором случае возникает связь с таким явлением, которое отличается плохими качествами. В устной речи переход семы „большая значительность“ в сему „незначительный“, „плохой“ отражается в подходящей уничижительной интонации, в письменной определяется по наличию более широкого контекста и кавычек.

2. Сочетание *большой рост* относится ко второму типу несоответствий. В болгарском языке оно допускает специализацию общей семы в значении лексем, в результате чего сочетаемость в болгарских конструкциях шире по сравнению с русским сочетанием. Ср.: *голям ръст* на продукцията (здесь наличи семы „большой объем“ и „быстрый темп развития“) и *висок ръст* на човек (сема „большой размер“).

К этому типу несоответствий относится и сочетание *голям ден*, где в значении слова *голям* возникла дифференциальная сема „большая временная протяженность“ и функционирует в значении лексемы *длинный*, а не* *большой*.

II. Полное совпадение значения слов *большой*—*голям* и их сочетаемости, наблюдается в группе лексем с общей семой „большая численность“.

БОЛЬШОЙ

население, семья, компания, коллектив, группа, отряд, класс, бригада, армия, количество кого-чего-л., сумма, расходы, зарплата, оклад, налог, выбор чего-л., ассортимент и т. п.

ГОЛЯМ

население, семейство, компания, коллектив, група, отряд, клас, бригада, армия, количество на нещо, сума, разходи, заплата, данък, избор на нещо, ассортимент и т. н.

Ср. в художественной литературе:

Мы, собранные Михаилом в *большой отряд*, очистили от сусликов все наши поля. (М. Алексеев); Здесь был похоронен вождь *большого племени*. (журнал „Неделя“); Впервые *большая группа* работниц садилась в автобус в рабочей одежде. (журнал „Неделя“) — В последние часове на боя оредяла и *голямата* Хадживранева *челяд*. (Г. Стоев); Имам *голяма библиотека* — на всички велики композитори, които обичам и харесвам. (П. Ве-

жинов); Двамата войводи разбиха *големи* гръцки чети. (Д. Та-лев).

Описание несоответствий, относящихся к этой группе, касается различия в сочетаемости между болгарским и русским словами при наличии общего значения „большой степени признака“.

Сочетание *большое общество* нежелательно переводить на болгарский язык конструкцией* *голямо общество*, а только словосочетанием *голяма компания*, так как слово *общество* в болгарском языке имеет значения „компания“. При замене лексемы *большой* другим прилагательным (социалистическое, капиталистическое и т. п.) сочетание уже дифференцируется с общественной и социальной точки зрения. Болгарское слово *общество* отличается от русского *общество* по некоторой специализации семы „большая численность“. Русское слово означает как более простую, основанную на дружеских отношениях группу людей, так и общественно-политическую группировку при сочетании с другими прилагательными.

В сочетании *большое число* сема „большое количество“ присутствует в семантическом содержании всего сочетания, в то время как в болгарском языке, чтобы была налицо эта сема, приходится при переводе заменить болгарское существительное. Поэтому в болгарском языке употребляем *голям брой*, а не сочетание* *голямо число*.

В сочетаниях *большое знакомство* и *большая родня* лексему *большой*, в значении которой происходит специализация семы „больше нормы“, нужно перевести на болгарский язык не посредством прилагательного *голям*, а при помощи наречия *много*, которое будучи связанным прежде всего с представлением о количестве, выражает количественную характеристику предмета, действия или признака²⁸. Напр. *много познати, много роднини*.

Сочетания *большой выбор чего-л.* и *большой ассортимент* допускают субъективное толкование в русском и болгарском языках. Одинаково правомерно употребляются сочетания *большой выбор* и *богатый выбор*, *большой ассортимент* и *богатый ассортимент*; *голям избор* — *богат избор*, *голям асортимент* и *богат асортимент*.

В сочетании *большие деньги* количественное значение прилагательного относительно передачи денежных единиц актуализируется в переводной конструкции посредством наречия с количественной семантикой. Ср.: *большие деньги* — *много пари*.

В сочетаниях *большой оклад* и *большой налог*, реализация семы „большая численность“ в значении „лексемы *большой*“ связывается с субъективной позицией говорящего. В одинаковой ме-

²⁸ И. В. Червенкова, Об отсутствии семантического тождества между генетически родственными словами в современном болгарском и современном русском языках (наречие много). — В: Славистични проучвания, С. 1968, с. 279..

ре допустимы в речи конструкции *голяма заплата, размер на нещо; голям данък и висока заплата, висок данък.*

III. Сема „большая степень проявления силы, интенсивности, значимости какого-либо явления, факта в значении абстрактных существительных способствует полному соответствию исследуемого значения и сочетаемости следующих контекстов.

БОЛЬШОЙ

успех, победа, достижение, прогресс, удача, польза, заслуга, открытие, день, событие, будущее, задача, цель, планы, перспективы, надежды, шансы, изменения, перемены, преимущество, недостаток, трудности, неприятности, скандал, опасность, горе, беда, ошибка, упущение и т. п.

Ср. в художественной прозе:

Непрошенные слезы привели подполковника в *большую ярость*. (А. Кешоков); Парень понял, что совершил *большую ошибку*. (М. Горбунов); Доведет вас эта драка до *большой беды*. (М. Алексеев) — Подсвирквах си радостно, обзет от *голямата новина*. (К. Калчев); Човек разчита на волята си при *големите си победи*. (И. Волен); Всички *големи цели* са общи. (Д. Талев).

Возникшее несоответствие касается словосочетания *большой привет* и его переводного эквивалента. В болгарском языке количественная семантика русского прилагательного передается наречием *много*, которое, как было отмечено выше, выражает количественную характеристику. Ср. *большой привет — много поздравы, много здраве* — а не * *голям поздрав*.

IV. Наблюдается полное совпадение сочетаемости лексем *большой — голям* на основе общей семы „большая значительность“.

БОЛЬШОЙ

друг, приятель, любитель чего-л., знаток чего-л., ценитель чего-л., специалист, оптимист, энтузиаст, мастер своего дела, ученый, художник, добряк, чужак, писатель, поэт, оригинал, фантазер, плут, мошенник, негодяй, подлец и т. п.

ГОЛЯМ

приятел, приятел, любител на нещо, познавач на нещо, ценител на нещо, специалист, оптимист, ентузиаст, майстор в работата си, учен, художник, добряк, чужак, писател, поет, оригинал, фантазьор, шмекер, мошенник, негодник, подлец и т. н.

V. Совпадает сочетаемость и значение в группе сочетаний, где лексемы реализуют сему „большой возраст“.

БОЛЬШОЙ

ГОЛЯМ

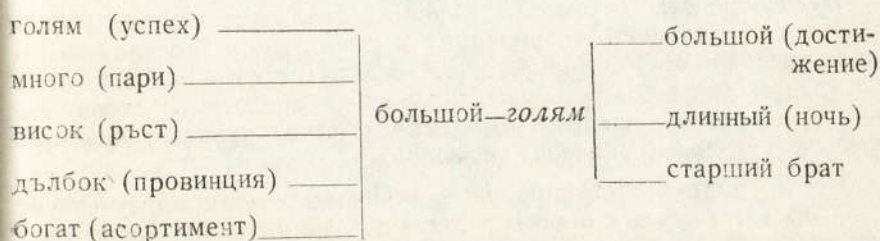
мальчик, девочка, сын, дочь, дети, внук, внучка, племянник, племянница и т. п.

момче, момиче, син, дъщеря, деца, внук, внучка, племенница и т. н.

Если проследить зависимость передачи исследуемых лексем *большой* и *голям*, то окажется, что эти слова находятся в следующей сочетаемостной обусловленности.

Большой переводится на болгарский язык при помощи синонимов, выбор которых определяется их конкретным значением, более или менее близким к основному, исходному „большая степень — признака“.

Способы передачи *большой* на болгарском языке и *голям* на русском языке можно представить графически следующим образом:

Сочетание лексемы *крупный* с определенными в Словаре сочетаемости и в произведениях художественной прозы позволяет в ходе анализа ее синтагматических связей представить самые частотные случаи соответствий и несоответствий в русском и болгарском языках.

I. Полным совпадением значения и сочетаемости отличаются слова *крупный—едър* при реализации семы „большой размер“ в отношении однородных частиц, предметов.

КРУПНЫЙ

ЕДЪР

дождь, снег, град, жемчуг, черк и т. п.

дъжд, сняг, град, бисер, черк и т. н.

Крупные капли застучали по листьям деревьев. (И. Бойко); Мальчик написал это *крупными* буквами. (журнал „Неделя“) — От всички покриви се стичаше снежна вода на *едри* капки. (Д. Талев); Отраженията на звездите блестяха като *едри* бисери. (И. Волен)

II. Сема „большой по размерам, величине“ в значении исследуемых лексем является причиной совпадения их сочетаемости.

КРУПНЫЙ

яблоко, орех, ягода, нос, зубы, черты лица, капли, жемчужины, буквы, муж, женщина, ребенок, мальчик, девочка, медведь, волк и т. п.

Ср. еще: Его *крупное* лицо было совершенно безмятежным. (журнал „Неделя“); Почти сплошь шла как по заказу, *крупная мерлуза*. (М. Алексеев) — Главата му се люшка в бавен такт, а сетне се люшна и *едрото тяло*. (Г. Стоев); Казаците с високи калпацы и *едри коне* го завеждат в родината си. (М. Грубешлиева).

Здесь надо отметить, что сема „большой размер“ в значении слова *крупный* в сочетании *крупный рот* подвергается перераспределению в значении прилагательного *голям*, а не * *едър*: *голяма уста*.

III. Посредством лексемы *крупный* реализуется сема „большой по силе, степени проявления“ в сочетании с абстрактными существительными, обозначающими чувство, состояние и т. п. В болгарском языке это осуществляется посредством слова *голям*. Ср.: *крупное чувство* — *голямо (силно) чувство*; *крупный разговор* — *голям (сериозен) разговор*.

IV. В группе сочетаний, где в значении лексем присутствует сема „большая масштабность“, находим ограниченное число случаев совпадения значения и сочетаемости.

КРУПНЫЙ

индустрия, предприятие, монопол, хозяйство и т. п.

В сочетаниях *крупный комбинат, завод, фабрика, колхоз, совхоз, магазин, универмаг, ВУЗ* и т. п. в значении исследуемой лексемы налицо сема „с большими материальными возможностями“ с „большим масштабом“. Она отсутствует в соответствующей болгарской лексеме *едър* в результате ее перераспределения в семантике слова *голям*.

Ср. *голям комбинат, завод, фабрика, колхоз, совхоз, магазин, универмаг, ВУЗ* и т. п. В качестве примеров такого типа несоответствий можно привести еще сочетания *крупная страна* — *голяма, силно развита страна*, *крупная промышленность* — *силно развита промишленост*.

V. Несоответствия могут возникнуть в таких контекстах, где сема „выдающийся“, „значительный“ содержится в значении русского слова *крупный* и болгарского *голям* (*крупен*²⁹) Ср.:

²⁹ Слово *крупен* в болгарском языке является руссизмом. См. РСБКЕ т. I, С., 1955—1959, с. 660.

ЕДЪР

ябълка, орех, плод, нос, зъби, черты на лицето, капки, бисерчета, букви, мъж, жена, дете, момче, момиче, мечка, вълк и т. н.

ЕДЪР

индустрия, предприятие, монопол, стопанство и т. н.

КРУПНЫЙ

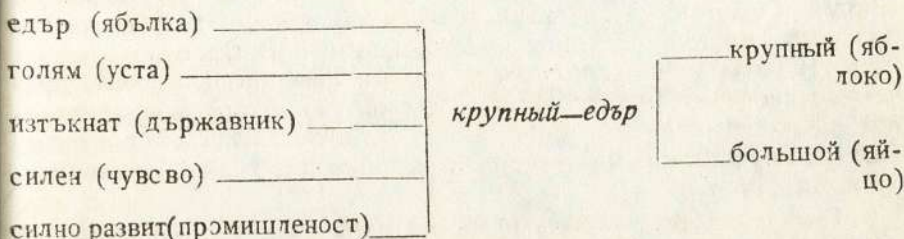
талант, ученый, философ, историк, математик, художник, писатель и т. п.

ЕДЪР

талант, учен, философ, историк, математик, художник, писател и т. н.

Полное несовпадение значения и сочетаемости предлагает контекст *крупный работник*. Это сочетание употребляется в высоком стиле и допускает перевод с употреблением слова *изтъкнат*.

Словарные соответствия лексем *крупный* и *едър* можно представить графически следующим образом:

Как было установлено при анализе парадигматических связей, лексемы *огромный* и *громадный* характеризуют признак как „чрезвычайно большой“³⁰ по сравнению с основной, ведущей доминантой *большой*, в которой значение большой степени выражается обобщенно. Словарь синонимов болгарского языка отмечает, что лексемы *огромен* и *грамаден* тоже функционируют с общим значением „който е с много големи размери, над обикновените“³¹, причем при *огромен* подчеркивается связь со словами, допускающими количественное измерение или степень³².

I. Сема „большая пространственная объемность, величина, размер“ реализуется в значении лексем *огромный* — *огромен*, *громадный* — *грамаден* в следующих совпадающих переводных контекстах:

ОГРОМНЫЙ

площадь, зал, комната, кабинет, квартира, стол, здание, завод, фабрика, комбинат, гора, поле, участок, край, страна, территория, строительство, хозяйство, расстояние, дистанция, размер, объем, высота, глубина, скорость, мощность,

ОГРОМЕН

площад, зала, стая, кабинет, апартамент, маса, здание, завод, фабрика, комбинат, планина, поле, участък, край, страна, територия, строителство, стопанство, разстояние, дистанция, размер, обем, височина, дълбочина, скорост,

³⁰ Словарь синонимов русского языка, т. I, с. 85.

³¹ СРСБКЕ, с. 125.

³² Синонимен речник на съвременния български книжовен език..., с. 125.

напряжение, карта, статья и т. п.

ГРОМАДНЫЙ

дом, зала, здание, сооружение, двор, завод, плотина, скала, айсберг, страна, территория, пространство, площадь, размеры, масштабы и т. п.

В Словаре синонимов русского языка *громадный* связывается преимущественно с характеристикой того, что имеет большую массу, а *огромный* с характеристикой того, что отличается большой высотой, большим пространством³³. В Словаре сочетаемости в толкование *громадный* входит лексема *огромный*, причем ее значения представлены очень полно и дифференцированно³⁴. Иллюстративные примеры из художественных произведений с вышеуказанными лексемами не проводят резкой грани между ними. Напр.

Там у них был *огромный склад* авиабомб. (А. Кешоков); А еще долго будет стоять *огромный* каменный *дворец*, построенный крепостным архитектором Семеном. (Иван Соколов — Микитов); — Может быть, на другой день вы приедете в район новостроек, *громадных зданий*. (журнал „Неделя“); *Степь* внизу лежала *громадная* и непроглядная. (Ч. Айтматов) // И чувствую как ме задушава целия този *огромен салон*, претъпкан с хора. (К. Калчев); Там вече ме очакваше разочарованието под формата на *огромна* шестетажна *сграда*. (Б. Райнов); — Ставам и започвам да се разхождам нервно из *грамадния хол*. (П. Вежинов). На дъба, край *грамадния кладенец*, висеше изкормен елен. (Е. Станев)

II. Сочетания, в которых лексемы *огромный—огромен* содержат сему „большая численность“, совпадают по значению и сочетаемости.

ОГРОМНЫЙ

население, семья, отряд, группа, армия, коллектив, организация, толпа, сумма, библиотека, количество кого-чего-л. и т. п.

ОГРОМЕН

население, семейство, отряд, группа, армия, коллектив, организация, тълпа, сума, библиотека, количество и т. н.

Громадный и *грамаден* характеризуется тем же соотношением совпадения.

³³ Словарь синонимов русского языка, т. I, с. 225.

³⁴ Словарь сочетаемости слов русского языка ... с. 115, с. 336.

ГРОМАДНЫЙ

коллектив, организация, толпа, сумма, библиотека, количество кого-чего-л. и т. п.

Ср. в художественной литературе:

Люди валили к месту происшествия *громадными толпами*. (журнал „Неделя“); В его доме мы увидели *громадную библиотеку*. (журнал „Неделя“) — В града имах *грамадна клиентела*, главно от селата. (П. Вежинов); *Образуваха грамаден хор* от един милион пеперуди. (П. Вежинов)

Таким образом, выбор лексем *огромный (огромен)* и *громадный (грамаден)* определяется субъективным отношением говорящего. Иногда в речи говорящих встречаются варианты типа *грамадна група, страна, армия, население, край, село*.

Обобщение фактов окружающего нас мира более или менее субъективно, оно осуществляется определенным субъектом на основании его опыта и с учетом активного конкретного восприятия вещей. Слова Э. Бенвениста подкрепляют вышеуказанную мысль: „Язык человека настолько глубоко и органически связан с выражением личностных свойств самого человека, что, если лишить язык подобной связи, он едва ли сможет функционировать и называться языком“³⁵.

III. На основании семы „большая значимость“ в значении лексем оформляются следующие контексты:

ОГРОМНЫЙ

работа, труд, опыт, значение, важность, сила, власть, влияние, энергия, авторитет, интерес, радость, счастье, удовольствие, впечатление, воля, победа, успех, недостаток, трудности и т. п.

ГРОМАДНЫЙ

труд, опыт, сила, власть, влияние, авторитет, интерес, работа и т. п.

Ср. в художественной литературе:

К чувству обиды на бывшего друга прибавится сознание и *огромных, невосполнимых потерь и утрат*. (М. Алексеев); Но ведь есть еще одна грань профессиональная честность, *огромное трудолюбие*. (журнал „Неделя“) — Но толпы бегут, не замечая ни его, ни тоски... *Тоска громадная*, не знающая границ. (А. Че-

ГРАМАДЕН

коллектив, организация, тълпа, сума, библиотека, количество за нещо и т. п.

ОГРОМЕН

работа, труд, опыт, значение, важность, сила, власть, влияние, энергия, авторитет, интерес, радость, счастье, удовольствие, впечатление, воля, победа, успех, недостаток, трудности и т. н.

ГРАМАДЕН

труд, опыт, сила, власть, влияние, авторитет, интерес, работа и т. н.

хов); Наш директор пользуется *громadным авторитетом*. (журнал „Неделя“) *Огромни* и прекрасни задачи стоят пред нас, историците. (А. Карасимеонов); Това беше като светла искра в *огромната скръб*, която го подтикаше. (Д. Талев) — Тогава след *грамadния* домашен скандал или аз или тя трябваше да се махне. (А. Карасимеонов); Натрупан е *грамаден опит* в тази област. (Из разг.)

В некоторых случаях реализация исследуемого значения „большой степени признака“ в вышеуказанных лексемах несет субъективный характер. Напр., сочетания *огромная задача — громadная задача* звучат несколько искусственно в переводе со словами *огромен* или *грамаден*. Удачнее всего употребить прилагательные *важна* или *първостепенна*. Здесь имеет значение и тот факт, в каком и в чьем стиле употребляется сочетание.

Графически соотношение рассматриваемых слов будет выглядеть так:

огромен (група) _____] <i>огромный—огромен</i> [_____огромный (група)
грамаден (кабинет) _____		_____громadный (кабинет)
грамаден(апартамент) _____] <i>громadный—грамаден</i> [_____грамadный(квартира)
огромен (сума) _____		_____огромный (сумма)

Подводя итоги, нужно сказать следующее:

Значения исследуемых лексем *большой—голям, крупный—едър, огромный—огромен, громadный—грамаден* содержат общую сему „больше нормы“. С точки зрения значимости ее можно рассматривать как тот элемент количественной семантики, благодаря которому значения слов совпадают или отличаются друг от друга, а лексемы, содержащие ее, образуют лексические объединения.

Типологический анализ выявил, кроме общих, и частные, дифференцирующие моменты функционирования значений слов и особенности сочетаемости лексем. Некоторые значения обнаруживают наличие дифференциальных сем или допускают перераспределение общей семы. Эти расхождения накладывают ограничения в сфере сочетаемости исследуемых близкородственных слов.

Типы совпадающих и несовпадающих словосочетаний зависят от семантических свойств объединяющихся между собой слов. В качестве основных причин можно отметить различия как в семантическом объеме прилагательных „большой степени признака“, так и в семантике слов, с которыми они сочетаются.

Различия в семантике слов и сочетаемости лексем способствуют выявлению тех случаев несхожести, которые имеют важное значение в практике преподавания анализируемых слов.

СПИСОК ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Ч. Айтматов*, Буранний полустанок, Роман-газета, № 3, 1982.
2. *Ч. Айтматов*, Дороги, изд. Русский язык, М., 1979.
3. *М. Алексеев*, Драчуны, Роман-газета, № 10, 11, 1982.
4. *И. Бойко*, Успеть до заката, Роман-газета, № 24, 1982.
5. *П. Вежинов*, Барьерата, изд. Български писател, С., 1977.
6. *П. Вежинов*, Езерното момче, изд. ОФ, С., 1978.
7. *П. Вежинов*, Звездите над нас, изд. Български писател, С., 1976.
8. *И. Волея*, Разкази и повести, „Когато зърното не даде плод“, изд. Български писател, С., 1973.
9. *М. Горбунов*, Долгая нива, Роман-газета, № 24, 1982.
10. *М. Грубешлиева*, Избрани произведения, „Общ паспорт“, изд. Български писател, С., 1970.
11. *Журнал „Неделя“*, № 11, 12, 13, 1983.
12. *К. Калчев*, Двама в новия град, т. II, изд. Български писател, С., 1974.
13. *К. Калчев*, „Пак е май, пак цъфтят цветята“, изд. Български писател, С., 1980.
14. *А. Карасимеонов*, Обич, изд. Български писател, С., 1969.
15. *А. Кешоков*, Грушевый цвет, Роман-газета, № 20, 1982.
16. *Ат. Наковски*, Да достигнеш края, изд. Български писател, С., 1979.
17. *Б. Райнов*, Голямата скука, изд. Български писател, С., 1971.
18. *И. Соколов-Микитов*, Дороги, изд. Русский язык, М., 1979.
19. *Е. Станев*, Легенда за Сибин, преславския княз, изд. Български писател, С., 1982.
20. *Г. Стоев*, Завръщане, изд. Христо Г. Данов, Пловдив, 1976.
21. *Г. Стоев*, Цената на златото, изд. Български писател, С., 1971.
22. *Д. Талев*, Гласовете ви чувам, изд. Български писател, т. VI, С., 1973.
23. *А. П. Чехов*, Повести и рассказы, изд. Детская литература, М., 1972.

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЧЕТИРИ
ПРИЛАГАТЕЛНИ СЪС ЗНАЧЕНИЕ „ГОЛЯМА
СТЕПЕН НА ПРИЗНАКА“ В СЪВРЕМЕННИЯ
РУСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК И НА ТЕХНИТЕ
БЪЛГАРСКИ ПАРАЛЕЛИ

Йорданка Пъшева

Резюме

В предлаганата работа се прави семантична характеристика на руските прилагателни **большой, крупный, огромный** и **громadный** и на техните паралели в съвременния български книжовен език **голям, едър, огромен, грамаден**. Разглеждат се особеностите на значенията им, съдържащи общия признак „свръх нормата“. Семантичната структура на лексемите се разлага на семи. Разкриват се случаи на преразпределение на общата сема или наличието на диференциални семи в някои от значенията на руската или българската дума. Уточняването на семантичните особености на лексемите се осъществява на основата на посочения семантичен критерий. Анализират се синтагматичните отношения на изследваните думи, съдържащи се в Словарь сочетаемости и в примери от художествената литература. Посредством типологичния анализ се прави опит да се установят съвпадението и несъвпадението на значенията на думите и тяхната съчетаемост. Посочват се причините за несъответствието в съчетаемостта на близкородствените думи.

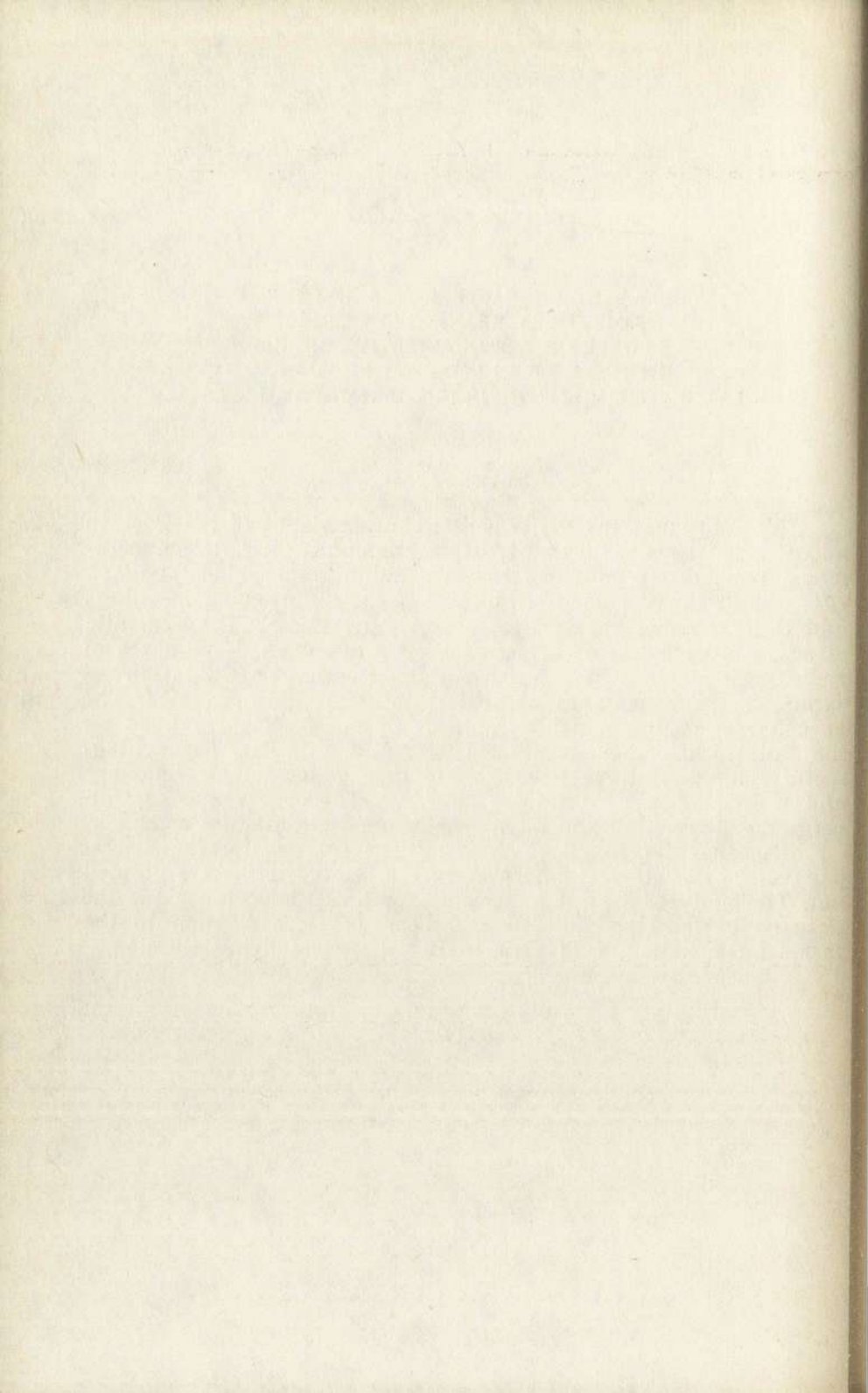
Анализираният лексикален материал има значение за практиката на преподаването на руски език на българи русисти, свързан е със задачите на превода.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF FOUR
ADJECTIVES MEANING 'A LARGE
DEGREE OF THE QUALITATIVE SIGN'
IN THE MODERN LITERARY RUSSIAN
LANGUAGE AND OF THEIR BULGARIAN PARALLELS

Jordanka Pusheva

Summary

This study presents the semantic characteristics of the Russian adjectives: *bolshoi*, *krupni*, *ogromni*, *gromadni* (big, large, enormous, tremendous) and their modern Bulgarian parallels: *goliam*, *edur*, *ogromen*, *gramaden*. It discusses their particular meanings and their common component 'beyond the norm'. The semantic structure of each lexeme is decomposed into semes. Some cases of redistribution of the basic semes of the Russian or Bulgarian lexemes, or the appearance of differential semes are revealed. The specification of the semantic features of the lexemes is done on the basis of the above-mentioned semantic criterion. The syntagmatic relations of these words, found in a collocational dictionary and in some literary works, are analyzed. The convergences or divergences of meaning and their collocational patterns are established by means of typological analysis. The reasons for the discrepancies of collocational patterning of the related terms are pointed out. The analyzed lexical material is of basic importance for the purposes of teaching Russian and bears a close relation to the tasks of translation, with view to Bulgarians studying Russian.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XX, книга 2

Филологически факултет

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XX, livre 2,

Faculté philologique

1985

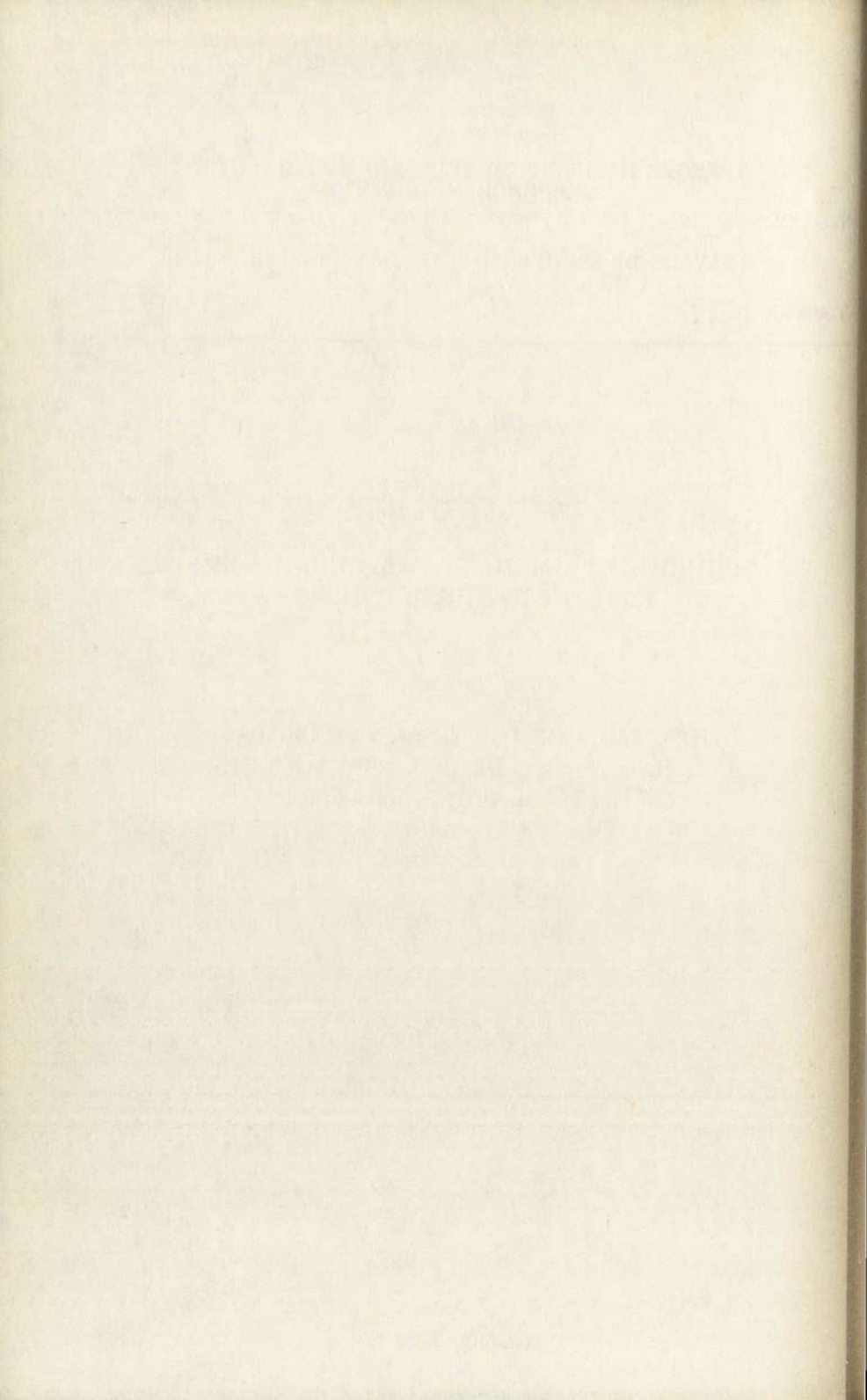
Николай Ковачев

✓ СЕЛИЩНИТЕ ИМЕНА В ГАБРОВСКИ ОКРЪГ
КАТО ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОР

Nicolai Kovachev

THE NAMES OF TOWNS AND VILLAGES
IN THE GABROVO REGION AS A SOURCE
OF HISTORICAL INFORMATION

София, 1987

Произходът и значението на селищните имена (Сели) — ойконимите, са тясно свързани с миналото на населението, което ги е създавало. Колкото по-назад се връщаме в това минало, толкова по-оскъдни стават неговите извори. Това принуждава историци и краеведи в проучванията си да прибегват до данните на археологията, етнографията и езикознанието и по косвени пътища да достигат до историческата истина. В тази насока те успешно могат да използват и сведенията на *топонимията* — „науката за географските имена на води (хидроними), местности (ороними) и селища (ойконими)“¹.

По-голяма част от географските имена (ГИ) се създават непринудено от населението през вековете, за да улесняват неговото ориентирание и общуване при осъществяване на разнообразни селскостопански и други дейности. Всяко ГИ при възникването си включва в себе си една или друга информация било за особеностите на названия обект, било за околната природно-географска среда или за материалната и духовната култура на селищата и хората. По такъв начин ГИ, в това число и Сели, тясно се свързват с живота на създавателите си и стават особен исторически извор за тяхното минало. В изследването си ще се опитаме да изясним произхода на Сели в Габровски окръг и в цялост да разкрием тяхното значение като един от изворите за историята на този край от дълбока древност до наши дни. Досега ние сме проучили изцяло топонимията на окръга като част от топонимията в басейна на река Янтра, древния Йетерос².

По сведения на наши географи този басейн обхваща 7569 км² площ с около 68 634 ГИ³. В границите на окръга влизат териториите на **Севлиево** (Св) с 1375 км², на **Габровско** (Гб) с 463 км² и **Дряновско** (Др) с 556 км², или общо с 2394 км², които представляват 31,62% от речния басейн. От трите околии сме събрали и проучили 25 379 ГИ (от тях: 8988 в Св, 7818 в Гб и 8573 в Др), или 36,84% от всички имена в поречието на Янтра; средно на км² в Св се падат по 6,52 ГИ, в Гб — 16,39, а в Др — 15,96 ГИ, чиято гъстота преди всичко зависи от физикогеографските особености на съответната околия, от гъсто-

¹ Н. Ковачев, Българска ономастика (Наука за собствените имена), В. Търново, 1982, с. 5—10, 12—15, 63—71.

² Н. Ковачев, Местните названия от Севлиево, С., 1961; Местните названия в Габровско, С., 1965; Топонимията на Троянско, С., 1969 (обхващаща и села по р. Видима, принадлежащи към Севлиево); Топонимията на Дряновско-Тревненско, 1978 (ръкопис); Антропонимични ойконими от Севлиево в турски документи от XV век, Трудове на Висшия педагогически институт (сега ВТУ), III, 3, 1966, с. 88—112; Селищните названия в Дряновско, *Onomastica*, XXI, Kraków, 1976, с. 107—124.

³ К. Иванов, *Ив. Маринов и др.*, Хидрология на България, С., 1961, с. 71.

тата на населението и от типа на нейните селища (събран или разпръснат колибарски)⁴. През 1956 г. в басейна на Янтра официално са регистрирани 1087 селища (12 града, 1,10%; 355 села, 32,68%; 134 махали, 12,33%, и 586 колиби, 53,91%; от тях в Габровски окръг се намират 466, 42,87% селища. По райони (околии) те се разпределят, както следва:

Райони	Всичко	Градове	Села	Махали	Колиби
Св	61	1	34	26	—
Гб	205	1	16	1	187
Др	200	2	27	9	162
3	466	4 0,85%	77 16,52%	36 7,73%	349 74,89%

Основните колибарски селища са съсредоточени изключително в Гб 187 (53,58%) и в Др 162 (46,42%). Те са резултат на късни заселвания след втората половина на османското завоевание; отделни семейства са идвали непрекъснато от различни райони на страната, предимно от Тракия и Дунавската равнина.

Проучванията във връзка с археологическата карта на окръга и извършените археологически разкопки на отделни обекти при *Кръвеник*, *Стола*, *Градница*, *Батошево*, *Севлиево*, на *Витата стена* при *Здравковец*, на *Буруна* при Дряновския манастир, в м. *Града* до *Гостилица*, на *Градището* до *Габрово* и в *Тревненско* недвусмислено говорят, че Габровският край почти без прекъсване е бил обитаван през праисторическия, античния и средновековния период и особено през османското робство и капитализма⁵. От достигналите

⁴ Н. Ковачев, Няколко статистически наблюдения върху българската топонимична система, Български език (БЕ), XVIII, 1968, кн. 2—3, с. 222—225; П. Коледаров, Н. Мичев, Промените в имената и статута на селищата в България 1878—1972, С., 1973, с. 5—16; Ив. Батаклиев, Положение и разпределение на селищата в България в зависимост от земеповърхните форми, ГСУ, ИФФ, XXVII, 2, 1931, с. 1—20; Г. Гунчев, Изчезнали селища в България, Архив за поселищни проучвания (АрППр), I, 1933, 2, с. 40.

⁵ Ив. Велков, Археологическите паметници в Севлиево, Изгрев, VII, 4.V.1951, бр. 2090; В. Иванова, Два надписа на Асеновци — Батошевският и Врачанският, Известия на Археологическия институт (ИАРИ), XV, 1946, с. 114—145; Ат. Милчев, Н. Ковачев, Материали за археологическата карта на Севлиево. Археология (Арх), XIII, 1971, 2, с. 45—57; Необнародвани паметници от Севлиево, Арх, 1967, 2, с. 39—46; Ат. Милчев, Археологически проучвания в Севлиево и Троянско, ГСУ, ФФ, 50, 1, 1957, с. 443—539; Габрово и неговият окръг през праисторическата и античната епоха, ГСУ, ИФФ, 68 1979, с. 369—458; Габрово през средновековието (VII—XIV в.), ГСУ, ИФФ, 69, 1980, с. 75—140; Габрово през древността и средновековието, История на Габрово, С., 1980, с. 17—31; К. Койчева-Мечева, Праисторически каменни мечива от Габровски окръг, Годишник на музеите в Северна България (ГМСБ), V, Варна, 1979, с. 5—19; Разкопки на „Вита стена“, Балканско знаме (БЗ), XII, Габрово, 1963, бр. 177; Археологически разкопки край Здравковец, БЗ, XIII, 1964, бр. 122; Археологически разкопки на Габровското „Градище“, БЗ, XXX, 1981, бр. 134; Ат. Милчев, К. Койчева-Мечева, Археологически данни за посе-

до нас имена на антични и средновековни селища, отнасяни към басейна на Янтра, с окръга могат да се свържат тържищата *Дискодуратера* — *Diskodouratera* при Гостилица, Др, *Пиритензиум* — *Piritensium* при Горско Косово, Св, и *Агатопара* — *Agatopara* до Агато̀во, Св; от късното средновековие в двата каменни надписа от XIII в. се споменават имената на *Батошево*, *Витен*, *Рибаре* и *Хотел*⁶. Имената на много села са отбелязани в турски документи още през XV в.; те предимно са съсредоточени в *Севлиево* (*Агато̀во*, *Беришево*, *Богатово*, *Букурово*, *Градище*, *Градница*, *Дебелцово*, *Добромирка*, *Душово*, *Крамолин*, *Крушово*, *Ловнидол*, *Млечово*, *Търхово*, *Хирево*), в *Габровско* (*Габрово* и *Междене*) и в *Дряновско* (*Дряново*, *Гостилица*, *Каломен*)⁷.

Почти всички ранносредновековни открити и укрепени селища в окръга при идването и заселването на славяните и прабългарите биват разграбени и опустошени през VII в. и едва към VIII—IX в. при някои от тях се появяват първите славянски родови селища. Ето какво разкриват 443-те СелИ от Габровския край през вековете. По своята скрита информация — значение и словообразователен характер, те могат да бъдат класифицирани в няколко основни групи и подгрупи.

1. ЗЕМЕПИСНИ СелИ

Те са възникнали първоначално като имена на природно-географски обекти и по-късно са се пренесли върху възникващите селища. Тук жителите само са наблюдавали и назовавали обектите, без да са ги променяли с дейността си. Различават се три подгрупи:

1. СелИ по физикогеографски особености

Белица Др — първично речно име по белия цвят на речното корито и по проходимостта му. Ново име на с. *Урѹците*, преим. с указ

лищния живот в две крепости в Габровски окръг, ГМСБ, IV, Варна, 1978, с. 52—65; С. Симеонов, Какво ново на „Дживизни бунар“, Росица (Рос), Севлиево, 1981, бр. 7.

⁶ *Ив. Велков*, Антични паметници в България, Годишник на Народния музей (ГНМ), IV, С., 1922—1925, с. 127—129; *Т. Герасимов*, Паричният пазар в тържище Дискодуратера, Известия на Окръжния музей във В. Търново (ИОМВТ), IV, Варна, 1968, с. 25—40; *Б. Султов*, Един нов епиграфски паметник от Дискодуратера, ИОМВТ, I, Варна, 1962, с. 21—22; Археологически проучвания на Дискодуратера от 1958 до 1961 г., ИОМВТ, III, 1966, с. 25—43; К. и Х. *Шкорпил*, Старовремски надписи из разни краища на България, Сборник за народни умотворения (СБНУ), VII, С., 1892, с. 82 (за емпориум Пиретензиум); *Н. Ковачев*, За местонахождението и името на средновековното селище „Витен“, БЕ, IX, 1959, 4—5, с. 323—325; Още нещо за местонахождението и името на средновековното селище „Хотел“, БЕ, XI, 1961, 5—6, с. 516.

⁷ *Н. Ковачев*, Антропонимични ойконими от Севлиево в турски документи от XV в., ТВПИ, III, В. Търново, 1966, с. 89—112; *Н. Ковачев*, Славянски селищни имена от Севлиево: Крамолин, Кръвеник и Сухиндол, БЕ, XII, 1962,

502/11.VII.1967 г.; **Боазът** Св — мх, по име на пролома на Граднишка река, тур. *boğaz* 'гърло, планинска теснина'; **Върпица** (*Гърни и Долни*) Др — села, от *върпище* 'местност, изобилствуваща на *върпеи* — понорни ями, въртопи', срв. *Върпища* при Горно Павликени, Ловешко; *Върпина*, Гб, Лесичарка, Св, Агато̀во; **Дебел дял** Гб — от МИ 'височина с дебела почва, годна за обработване', срв. *Дебелия рът*, Св — Кръвеник, Бериево; *Дебелата рътлина* — Св — Кръвеник; **Делък** Св, мх, делък 'отделен хребет; местност, разделена от дол'; *Етърът* Гб — село, по името на реката, у Плиний Стари (I в.) *Iaterus*, у Петър Богданов в 1685 г. — *Jetero*, тракийско име от ие. *etro* — 'бърз, буен';⁸ **Езерото** Гб — по наличие на езеро; **Жълтеш** Гб — село, по 'местност с жълта почва' (говори се и за плавене на злато); **Камещница** Св — мх, от първично речно име *Камънско+ница*, по м. *Каменица*, *Каменец*; *Козирог* Гб, село, по форма на местността, извита като кози рог, срв. МИ *Рогъ* Гб — Драгановци, Св — Бара, Градище, Сухиндол; **Кръвеник** Св — село, първично име на падина в гора, старобългарското минало страдателно причастие *кръвенъ* от гл. *крати* 'кривя', срв. *Кръвеник*, Павликенско (Пк) Върбовка, Никополско — Вьбел, Плевенско — Злокучене; *Скравена* — Ботевградско, *Скравеница* — пещера до Карлуково; **Купен** Св — мх, по съседен връх с купеста форма; **Ловнидол** Св — в тур. док. от 1430, 1618 г. *Ломидол*, *Лоиндол*, в 1633 г. — *Ломендол* (НБСел, с. 427), по 'дол, който ломи, рони бреговете си' (с дисимиляция *мн > вн*, както при *стомна > стовна*); **Музга** Св — мх, от *музга* 'вид почва, червена и клисава', срв. *Музгото* — Ловешко; **Потока** Гб — клб, по поток 'м., влачена от поройна вода; дол'; **Рогулят** Св — мх, от *рогул* 'м., извита като рог; краище, ъгъл', срв. *Рогулят* — Белградчишко, Веслец, Луковитско, *Рогуляците* — Гривица, Плевенско и др.; **Стоките** Св — село (с), ново име на мх Селище, по МИ, от стога 'сливане на реки' — на р. Росица и Негойчица; **Столът** Св — ново име на Граднишки колиби, по м. във форма на стол, срв. *Стола*, Врачанско — Цаконица, *Столове* — Белградчишко; **Топлеш** Гб — с, по 'незамръзващ извор', срв. *Топлика* — Троянско, *Топлич* — Белградчишко; **Улей** Др — клб, от *улей* 'овраг с фуниевидна форма', срв. *Улея*, *Улеите*, *Сухия улей* — Св; **Урвата** Др — клб, от *урва* 'стръмина; баир'; **Червен бряг** Гб — клб, по червена почва, преим. с указ 949/8.XII.1949 г. *Радџки*; **Черноврџх** Др — клб, с ново име Поповци, по височина с черна почва, антонимично на м. Белноврџх; със сложна основа; Чу ж д и С е л и: **Дерелий** Св — от тур. прил. *dereli* от *dere* 'рекичка, дол', у Евлия Челеби в 1660 г., споменато като Рос дере кьой 'село край река Росица', преим. *Горна Росица* с

1—2, с. 111—115; Две старинни селища в Севлиевско и техните имена: Агато̀в и Бериево, БЕ, X, 1960, 6, с. 515—518; Селищни названия в Дряновско, *Onomastica*, XXI, Kraków, 1976, с. 107—124.

⁸ Н. Ковачев, Местните названия в Габровско, С., 1965, с. 61.

указ 2820/14.VIII.1934; **Каябаш** Гб — с, преим. *Здръвковец*, указ 2820/1934 г., тур. *baş* 'начало, горен край', *кауа* 'скала'; *Каяджик* Др — с, преим. *Скалско*, указ 2820/1934 г., от тур. *kaucik* 'скаличка'; *Малко Алар(е)* Др — с, преим. *Славейково* с указ 2820/1934 г., тур. *yalilar* 'речни брегове'. Всичко 28 Сели.

2. Сели по растителност

Боровото Гб — квартал, по прилагателно от *бор* (*Pinus*), срв. *Боров дол*, *Боровата гора* Гб; **Габрово** — гр., по прил. от *габър* (*Carpinus betulus*), за пръв път се споменава в тур. док. от XV в. „село *Габрува*“ — обитавано от дервенджии; в Поменик на Зографския манастир в 1836 г. — „селу *Габрува*“, „сел *Габрово*“; **Гоздейка** Др — с, от старинното *гвозда* 'гора', срв. *Гоз* — Пернишко, *Гоздул* — Св, *Гозница* — Ловешко; **Дебелцово** Св — с, в XV в. „село *Дебелджува*“, в 1618 г. — „*Дебелче*“, в 1638 г. — „*Дебеличе*“, в 1836 г. — „*Дибилцову*“, от растението *дебелец* 'тлъстига, дебела мара' (*Sedum taxifolium*), срв. *Дебелец* — В. Търновско, *Ловешко* — Стояново; **Дряново** — гр., в тур. док. XV в. „*Диранова, Дернува*“, в 1644 г. в Зографски манастир „*Дряново*“, прил. от бот. *дрян* (*Cornus mas*), срв. *Дрянова могила* Тр, *Дрянът* Св⁹. **Дрянът** Св — мх, по име на връх; **Горнова могила** Гб — клб, от бот. *горун* 'вид дъб' (*Quercus*); **Зелено дърво** Гб — мх, по вековна елха, съборена от гръм; **Корията** Св — мх, от *кория* 'гора'; **Крушово** Св — през XV в. две селища *Горно* и *Долно*: „*Крушева-и баля*“ и „*Крушева-и зир*“, последното в началото на XIX в. поради кърджалийски нападения се преселва в Севлиево; по прил. от *круша* (*Pirus communis*); **Лисец** Гб — клб, от прил. *лис*, *лиса* 'обезлесен, гол', субстантивация на *лиси връх*, срв. *Лиса могила* — Гоцделчевско — Осиково и др.; **Малиново** Св — мх, от бот. *малина* (*Rubus idaeus*), срв. *Малиница* — Благоевградско — Хърсово; **Трънето** Гб — с, събирателно от *трън*; **Тръвна** Др — гр., в Четвороевангелие от Ловеч 1558 г. „село *Тръвна*“, в тур. док. 1659 г. — „*Търнава*“, на икона — „село *Тревна*“, вероятно от първоначално съчетание *Травна поляна, лъка*, срв. *Тръвна бара* — Ловешко — Българене; **Шумата** Св — с, Др клб, от *шума* 'гъстолистна гора', срв. *Шумето* Гб, *Шумака* Пловдивско — Извор. Всичко 15 Сели.

3. Сели по животни и обиталищата им

Представени от 3 имена: **Гарван** Гб — клб, от първично *гарванъ*, *гарванъ* 'гарванов' и изпуснато връх, камък; **Гарванов камък** Гб — клб, по скала, където гнездят *гарвани*, срв. *Гарванов чукар* Св; **Гара Соколово** Др — с, основано в 1908 г. край жп гара, име по съседен връх *Сокѝла*.

⁹ Н. Ковачев, Селищни названия в Дряновско, с. 109—110.

II. КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ Сели

Тези имена са свързани с обекти, при които населението е взело участие за създаването и благоустрояването им и във връзка с това е възникнало името им. Тук също са налице няколко подгрупи Сели:

1. Сели по стари и нови заселвания и обитаване

Градница Св — старинно село, при разкопки на хълма „Пречиста“ са установени пластове от античността и средновековието; значителна крепост от XII—XIV в., посочено в тур. док. XV в. „Кърадниче“, в 1571 г. — „Гърадниче“, в 1638 г. — „Гъраदेशиче“. Името се свързва с укрепления му характер от * градън-ница 'твърдина, крепост', като *Твърдица*, Сливенско, *полянница* 'голяма поляна'. Забягнали жители от крепостта на юг към Балкана създават клб **Горна Градница Св**, по-късно **Граднишки колиби**, днес *Стълът*¹⁰. **Градиче Св** — старинно село със следи от крепост от античността и средновековието; в тур. док. XV в. „село Кърадище“, от *градиче* 'място, където е имало град; старо укрепено селище'; **Кастъл Св** — мх, в района има м. *Кюлиното*, живеят власи, рум. *castel* 'замък', нгръц. *кастелло* 'крепост', от лат. *castellum*, умал. от *castrum*. По-късна заемка, тъй като а не е преминало в о, както при гр. Елена с. *Костел*. **Нова махала Гб** — с, днес *Априлов*, преим. с указ 92/2.III.1951 г. Името е възникнало при сравнение с по-стари селища, срв. *Нова село* и *Старо село* Тр. **Селището Св** — мх, появила се по време на кърджалийските размирици в началото на XIX в. от разселеното с. Батошево, от селище 'местност, където е имало село, заселване'; днес се дели на *Долно*, *Средно* и *Горно Селище*. **Стражата Др** — клб, на икова в с. Фъревци е отбелязано „*Маню Банчувъ Стражата*“ — 1872 г.; от *стража* 'хора, поставени да охраняват нещо', в случая стар път. **Чадърлий Св** — с, преименувано *Сенник* с указ 2820/1934 г., в док. от XV в. се сочат две села: „*Чадърлу-и баля*“ 'Горно Чадърлий' и „*Чадърлу-и зир*“ 'Долно Чадърлий'; последното в края на XVIII в. било унищожено от кърджалиите; от тур. *çadır* 'палатка, шатър', по примитивни колиби на първите заселници турци, срв. семантични успоредици: *Колибите* Гоцеделчевско — Господинци, *Колибето* Тр — мх, *Колибиче* Кюстендилско — Коприва. Всичко 8 Сели.

2. Сели по предания и легенди

Тук спада единственото име **Царева ливада Др**, по предание, че тук се намират „ливадите и именията на братя Асен и Петър“, а етимологията е от прякор *Царя*; селото е преименувано *Върбиново*, в памет на партизанина *Върбан Генчев*, указ 795/28.IX.1949 г.

¹⁰ Н. Ковачев, Някои лингвистични проблеми... Търновска книжовна школа, II, С., 1980, с. 351—358.

3. Селища във връзка със стопанска дейност

Бичкинята Гб — с, преим. *Палаузово* в чест на родолюбеца Николай Хр. Палаузов, указ 360/2.VIII.1950 г.; от *бичкиня* > *бичкиня* 'стружна, дъскорезия', тур. *bişmek* 'режа', *бичкия* 'трион, пелка'. **Бълтата** Гб — клб, слети с Гб в 1957 г., рум. *böltă* 'свод, арка; магазин', тур. *bol* 'магазин за стока'. **Пепеляна** Др — изчезнало село между Бучуковци и Съботковци, прил. от *пепел* 'прах от изгорели материали; дребни частици пръст и пясък', *пепелян*; по опожаряване, срв. *Пепелина* — Беленско, *Пепелишка* — Белградчишко, *Пепелявка* Радомирско — Колош, *Пепелта* Радомирско — Колош. **Угорелец** Св — мх, към село Стоките, 'угоряла гора', пожарак, срв. *Угорелец* Врачанско — Кунино, *Огорелица* Пернишко — Мошино, *Огореляк* Пернишко — Кралев дол. **Чарковете** Гб — клб, днес **Чарково**, слято с Гб през 1971 г., от *чарк* 'воден механизъм за производство на гайтани'. Всичко 5 Сели.

4. Селища по имена на основатели и собственици

Това са преобладаващ брой имена на селища от лични, прякорни (Пр) и родови (РИ) имена. Поначало те са били двусъставни съчетания, някои по-късно по пътя на елипсата се превръщат в едносъставни; появили са се през различни епохи и представят няколко подгрупи:

4.1. Селища от антропонимични прилагателни на -јѐ

Това са старинен тип Сели, разпространен докъм XIII в.: **Витен** Св — средновековно укрепено селище на платото Витата стена, просъществувало до края на XIV в., споменато в Батошевски надпис от XIII в.; от първичното *Витенъ* градъ 'Витенов град', по ЛИ на управител или владетел феодал. **Добромърка** Св — старинно село, в тур. док. от XV в., 1618, 1638 г. „село Добромърка“, от ЛИ *Добромир*, прил. *Добромърка* въсь 'Добромирово село', субстантивирало чрез наставка -ка. **Каломѐн** Др — с, в тур. док. XV в. „*Калояна*“, от прил. *Каломѐнъ*, от гръц. *Каломен*, срв. РИ *Каломѐни* в клб. **Кастел** Св. **Крамолѐн** Св — село на юг, значителна крепост, просъществувал от античността до първите години на османското робство; в тур. док. от XV. отбелязано „село *Кърамолѐн* с друго име *Макри*“, в 1618 г. — „*Гърамулѐн*“, в Парусия на Батошевския манастир от 1836 г. — „село *Крамолѐнъ*“, в приписка на Велик требник от 1853 г. — „село *Крамолѐнъ*“. Вероятно по Пр на владетел феодал *Крамолѐн*, прил. *Крамолѐнъ*, в *крамола* 'свада, кавга, размирица, бунт', срв. *Крамолѐта* Св — Гъбене, Стоките, *Кавгаджийското* Св — Кръвеник, *Кавгалията* — Сандански — Ладарево. **Гостѐница** Др — селище, наследник на *Дисгодуратера*, в тур. док. XV в. — „село *Гстилидѐже*“, в

1618, 1639 г. — „Гостилице“, от първично Гостила вьсь, ЛИ Гостил+ица, срв. Гостіля, Оряховско — Долни Луковит. Всичко 5 Сели.

4.2. Сели от антропонимични прилагателни на -ов (-ев)-о

Поначало това са притежателни прилагателни от имена на хора, владетели или основатели на отделните селища: **Агатово** Св — с. вероятно наследник на античното Agatoraga; в тур. док. от XV в., 1618, 1638 г. „село Агатува“, от гръц. ЛИ Агат, в сложни имена като Агатангел, Агатодор¹¹. **Батшово** Св — старинно укрепено селище от античността и средновековието: в надпис от XIII в. „село (Батош)-ово“, в тур. док. XV в., 1579, 1618, 1638 г. „село Батушова“, в Парусия на Троянския манастир — „селѠ Батошова“, по рядко старинно ЛИ Батош, като Радоси, Драгоси, срв. м. Батошка Гб — Жълтеш, Батшовец Св — Малък Вършец, извор, Батшово Тр — Балканец¹². **Бериево** Св, село, споменато в тур. док. XV в. „Берилова“, 1618 г. — „Бериива“, в 1837 г. — „Бирйово, Бириво“. Първоначално селото било в м. Старо Берйово, южно, от ЛИ Берйя, като Радия, Драгия. **Богатово** Св — село, в тур. док. XV в. 1618, 1638 г. „село Богатува“, от пожелателно ЛИ Богат, като Милат. **Букурово** Св — село, в тур. док. XV в. „село Букурова“, от балканско ЛИ Букур, вероятно трак. bukirós 'весел', рум. bukir. МИ: Букурец — Плевенско — Беглеж, Букуро — Сандански — Поленица, Букур Ботевградско, Букуровци Софийско, Букуровица — Тр — Голяма Желязна. Днес преим. Младен с указ 47/9.ІІ.1951 г. в чест на партизанина Минчо Г. Андреев — Младен. **Бялково** Гб — ново име за обединените клб Сейкъовци и Цайковци, указ 360/2.VІІІ.1950 г. **Дамяново** Св — село, в тур. док. от 1618, 1638 г. — „Дамянува“, по ЛИ Дамян, срв. Дамяновото, Дамянов трап Св — Стоките. **Душово** Св — старо село, в XV в., 1618, 1638 г. — „село Душува“, от ЛИ Дүшо, срв. Дүшовото Св — Стоките, Дүшковица Св — Сухендол. При този тип имена трябва да приемем, че е изпуснат компонентът „село“. **Малково** Св — изчезнало село през XIX в. по ЛИ Малко, умал. от Мäло, Мäльо¹³. **Марьово** Св — изчезнало село, ЮЗ от Дамяново, по ЛИ Мäрьо, срв. Мäрьова могила, Мäрьова каца Св — Младен. **Млечово** Св — днес Старо Млечово или Селце, в тур. док. от XV в. „Имладжува“, в 1604 г. — „Младжува“, в 1618 г. — „Имличува“, в 1638 г. — „Ибличува“, в Парусия на Троянския манастир от 1837 г. — „селѠ Млечово“, от ЛИ Млечо, срв. Млечановци — Софийско, от Млечан. **Тумбалово** Св — мх, по Пр Тумбала 'с издута тумба, стомах, корем'. **Търхово** Св — село с друго име Доганджа, в

¹¹ Н. Ковачев, Две старинни селища в Севлиево, БЕ, X, 1960, 6, с. 515—518.

¹² Н. Ковачев, Батошево и неговото име, в. Росица, XV, Севлиево, 1973, бр. 46.

¹³ Н. Ковачев, Изчезналото село Малково и името му, Росица, XII, 1970, бр. 382.

тур. док. от XV в. — „Тоганджиан“, в 1618 г. — „Търхова с друго име Тоганджъ“, в 1638 г. — „Доганджълар“, в Парусията на Батопевския манастир от 1836 г. — „Тарх⁸⁶⁸ махалата“, а на евангелието в селската черква — „село Тарвову 1860“, от антропоним Търхо. **Хърво** Св — село, XV в., 1618, 1638 г. — „Хирува“, у Евлия Челеби XVII в. — „Хайрянова“, вероятно по антропоним Хирьо, съкратено от друго име.

Видоизменени на българска езикова основа са тур. Сели: **Идильово** Св — в тур. док. от 1700 г. — „Идиллер“, от РИ тур. 'седморка, седем части', тук 'Седмаците'. **Малкочово** Св, село, преим. с указ 448/Б. IX. 1950 г. **Бъря**, партизанско име на Стефка Цонева; в тур. док. от 1591 г. — „Малкочлу с друго име Омарджа“, от Пр **Малкоч** 'предводител на авангардна войска акинджий', срв. **Малкоч** — Толбухинско, **Малкоч дере** — Кърджалийско¹⁴. **Севлиево** — град, средищен център на околия в миналото, за пръв път отбелязано в тер. сок. от 1581 г. — „каза Хоталич, село Серви“, в домашни извори в разнообразни графични и фонетични варианти: на служебник в Хилендар — „каднък севлевски“ 1624 г., в други източници — „село севлев“ — 1749 г., „село севанев“. От тур. перс. ЛИ **Серв**, **Сев** или от **селви** — **селви** 'кипарис; пирамидална топола'¹⁵. **Хадъмово** Гб — село, днес Янтра, преим. с указ 1190/25. III. 1947 г., от тур. ЛИ **Хадъм**¹⁶. Всичко 18 Сели.

4.3. Сели от родови (РИ) и жителски (ЖитИ) имена

Значителна част от Сели на колибарските селища, съсредоточени в Гб и Др, са първични имена на отделни родове, които преди стотици години са поставили начало на отделните колиби. Някои от тях по-късно са прераснали в махали и села, като са запазили началните си названия. По своята семантично-словообразователна конструкция те се поделят на пет подгрупи:

4.3.1. Сели от РИ, образувани от ЛИ на основателя на рода: **Армѐните** Гб — село от 1961 г. от ЛИ **Армян**, гръц. 'съдба', срв. **Армян**ов трап Гб — **Армѐните**, **Армян**ова зимница Гб — **Враниловци**. **Бакѐйците** Гб — клб, разделени на **Гѐрни** и **Дѐлни**, от ЛИ **Бакѐй**, срв. **Бакѐйовото** Гб — **Враниловци**, **Бакѐйски байр** Гб, **Бакѐйски ниви** Гб. **Бангѐйци** Др — клб, от **Бангѐй**, защитно ЛИ, циганското **банго** (**К. Костов**, БЕ, X, 1960, с. 433), срв. **Бангѐйска кория**, **Бангѐйски дол**, **Бангѐйското** Др. **Бжѐнци(те)** Гб, село резерват, от Бо-

¹⁴ Н. Ковачев, За предишното име на селото (Малкочево), Балканско знаме, XX XII, Габрово, 13. V. 1983, бр. 56.

¹⁵ Н. Ковачев, Върху названието на град Севлиево, БЕ, XXIV, 1974, кн 5, с. 425—431.

¹⁶ При турските названия е използван основно трудът на Р. Стойков. Наименования на български селища в турски документи на Ориенталския отдел на НБ от XV, XVI, XVII и XVIII век, Известия на Народната библ., I, С., 1961.

жан с преглас *жа > же* пред мека сричка, срв. *Божановото* Гб — Враниловци, *Божанско* Гб — Етър, *Божански копак* Др — Божковци. **Веленци** Др — клб, от *Велян Вельо + ан*, срв. *Веленска ливада* Др — Божковци, *Веленски байр* Др — Глушка, *Веленското* Др — Бижовци. **Галуните** Др — клб, слети с Бахреци, от *Галун*, диал. 'гълъб', *Гало 'чер, мургав'* + ун, като *Милун*, *Петрун*. **Гергини** Гб — село от *Гергин*, срв. *Гергинов геран* Гб — Янтра, *Гергиновото* Гб — Златари, *Гергинов чукър* Гб — Балани. **Добрените** Др — клб към Пърша, от *Добрян*, с преглас *ян > ен*. **Иванйли** (*Иванйлово*) Гб — клб, от *Иванйл*, като *Добрйл*, *Станйл*. **Калйните** Гб, клб, слети в 1965 г. с Чарковете, от ЛИ *Калйн*, срв. *Калйновото* Гб — Горнова могила, *Калйнова поляна* Тр — Скандалото. **Костадините** Гб — клб, от *Костадин < Констандин*, лат. 'постоянен', срв. *Костадиновото* Гб — Козирог, *Костадинското* Гб — Априлово. **Куманите** Др — село към Пърша, от ЛИ *Куман*, срв. *Куманец* Др — Кръстияците, *Кумановото* Др — Ритя, *Кумана* Гб — Горнова могила, *Куман дол* Св — Сухиндол, *Куманица* Тр — Черни Осъм. **Марянци** Др — две села *Горни* и *Долни Марян*, от ЛИ *Марян*. **Негенци(те)** Гб — клб, слети с града в 1971 г., от *Негян < Нед'ан с преход д' в г'*. **Раданци** Др — клб, слети с Трявна в 1971 г., от *Радан*, срв. *Радана* Гб — Богданчовци, *Раданковото* Др — Трявна, *Раданков трап* Др — Сливово. Всичко 15 Сели.

4.3.2. Сели от РИ, образувани от фамилни имена, а те от ЛИ

Един от разпространените типове на Сели е образуван от името на първичния род, а то от фамилното име на отделните семейства по ЛИ на дядото; те най-често завършват на -ов-ци и по-рядко на -ев-ци: **Армянковци** Др — клб, от умал. *Армянко*, срв. *Армянковото* Др — Гоздейка, *Армянска усойна* Др — Миховци. **Баевци** Гб — клб, от *Байо*, срв. *Байовец* Гб — Лесичарка, *Байовото* Гб — Трънето. **Банковци** Гб — клб, от *Банко*, умал. от *Бано*, *Баньо*, срв. *Банковото* Гб — Негенците, Св — Кръвеник, Тр — Долно трапе. **Бижовци** Др — клб, от *Бижо*, съкрат. от *Дабйжа 'да бъде жив'*, срв. *Бижов лъг* Др — Малки Станчовци, *Бижова поляна* Др — Побък и др. **Бобевци** Гб — клб, от *Бдби*, срв. *Бдбовото* Гб — Малини, *Бдбовска кория* Гб — Свинарски дол. **Богданчовци** Гб — клб, от *Богданчо*, умал. от *Богдан 'даден от бога'*. **Бдевци** Др — клб, от *Бдйо 'да се боят от него'*, срв. *Бдйов гроб* Др — Армянковци, *Бдйовски ливади* Др — Ковачевци и др. **Божковци** Гб, Др — клб, село, от *Бджко*, умал. от *Бджо*, срв. *Бджков дол*, *Бджков трап* — Др — Божковци, *Бджковото* Св — Кормянско. **Бдйновци** Гб — клб, от *Бдйно*, срв. *Бдйновското* Гб — Трънето, *Бдйнова кория* Св — Ловнидол и др. **Бдйчовци** (*Бдйчови колиби*) Др — клб, от *Бдйчо*, умал. от *Бдйо*, срв. *Бдйчов дол* Др — Станчев хан, *Бдйчова могила* Др — Джуровци и др. **Бднчовци** Гб — клб, слети с Жълтеш, от *Бднчо*, умал. от *Бдньо*, срв. *Бднчова поляна* Гб — Етър, *Бднчовски трапища* Гб — Грън-

чери и др. **Боньовци** Др — клб, от *Боньо* < *Боян*, *Богдан*, срв. *Боньов хан* Др — Трявна, *Боньовата плевня* Др — Чакалите. **Варчовци** Гб — клб, слети в 1951 г. с Любово, от *Варчо* < *Варьо* < *Варвари*, *Варлаам*, срв. *Варчовото* Гб — Поповци. **Велковци** Гб — клб, от *Велко*, срв. *Велковото* Гб — Лесичарка, *Велковското* Гб — Лесичарка. **Велневци** Гб — клб към Лесичарка, от *Велньо*, като *Радньо* умал. от *Радьо*. **Велчовци** Гб, Др — клб, от *Велчо*, умал. от *Вельо*, срв. *Велчов дол* Гб — Велчовци и др. **Венковци** Гб — клб към Шумели, от *Венко*, срв. *Венкова локва*, *Венковото* и др. Гб. **Влайковци** Др — клб, изселени през 1884 г., от *Влайко*, умал. от *Влайо* < *Владько* с антиципация на мекоста, срв. *Влайковото* Др — Ганчевци, *Влайковия кладенец*, Др — Балванци и др. **Влайчовци** Гб — клб, от *Влайчо*, умал. от *Влайо*, *Влайко*, срв. *Влайчовото* Гб — Враниловци и др.; **Власовци** Гб — клб към Чарково, от *Власо* < *Влася*, *Власий* светец, срв. *Власовица* Гб — Поповци, *Власовец* Св — Батошево. **Вранйловци** Гб — село, от старинно рядко защитно име *Вранйл*, стб. *вранъ* 'мъжка врана', вярване, че граченето на врани, гарвани е прокоба за нещастие, смърт; по модела на ЛИ *Радил*, *Божил*, *Стоил*. **Вуевци** Гб — клб, с указ 46/9.ІІ.1951 г. преим. *Войно* поради неприятна асоциация, от *Вуйо*, срв. *Вуйовото* Гб — Седянковци, *Вуйовска ливада* Гб — Поповци и др. **Върбановци** Др — клб, слети с Кукля в 1967 г., от *Върбан*, срв. *Върбановото* Др — Ганчовец и др. **Вълковци** Гб — клб, от *Вълко*, срв. *Вълкова долчина* Гб — Кметовци и др. **Гаревци** Гб — клб към Лесичарка, от *Гарьо*, пожелателно ЛИ, в *гар* 'мургав, матов', срв. *Гарьовото* Гб — Малини, *Гарешкото* Гб — Чарково. **Гачовци** Гб — клб, слети с Гб в 1971 г., от *Гачо* < *Гачьо*, *Ганьо*, срв. *Гачов трап* Гб — Поповци, *Гачовец* Тр — Зла река и др. **Геновци** Гб — клб към Шумели и Етъра, от *Гено*, срв. *Генова рътлина* Гб — Етъра и др. **Генчовци** Гб, Др — клб, от *Генчо*, умал. от *Гено* < *Генадий*, срв. *Генчов трап* Гб — Етъра и др. **Геньовци** Др — клб, от *Геньо*, срв. *Геньов дол* Др — Малинка и др. **Горановци** Др — клб към Райковци, от *Горан*, срв. *Горана*, *Гораница* Др — Пей на и др. **Груевци** Др — мх, от *Груйо* < *Грудьо*, срв. *Груйов чукар* Др — Станчев хан, *Груйовото* Св — Душово. **Даевци** Др — клб към Бижовци, от *Дайо*, срв. *Дайов рът* Др — Даевци, *Дайовска лъка* Др — Чакалите и др. **Дамяновци** (*Горни* и *Долни*) Др — клб, в надпис от черквата във *Фъревци* — „*ѡ даміанѡвци*“, по ЛИ *Дамян*, срв. *Дамяновото* Др — Дъскарите и др. **Джуровци** Др — клб, с указ 48/1951 г. преим. *Престой*, от *Джуро* < *Гюро* с преход *џ* 'в *дж*' > *дж*, срв. *Джуров дол*, *Джуров кладенец* Др — Трявна, *Джуровски юрт* Др Пърша и др. **Димиевци** Др — клб към Белица, от *Димия* < *Димо* + *ия*, като *Берия*, *Драгия*, срв. *Димийов копак* Др — Малинка и др. **Добревци** Др — клб, от *Добри*, срв. *Добрьов рът* Др — Дъскарите, *Добрьовски горунак* Др — Добревци и др. **Дойновци** Др — клб, от *Дойно* < *Радойно*, срв. *Дойнова гора* Гб — Думници, *Дойновска чука* Св — Богатово и др. **Донковци** Гб — клб към Априлово, от *Донко*, умал. от *Доно* < *Андон*, срв. *Донкова стубла* Гб — Гръблевци. **Дончовци** Др —

клуб, от *Дѡнчо*, умал. от *Дѡно*, срв. *Дѡнчовското* Др — Новаковци, *Дѡнчов горунѡк* Др — Енчевци и др. **Драгѡновци** Св — село, от *Драгѡн*, срв. *Драгѡнов копѡк* Св — Бериено и др. **Драгѡневци** Св — село, от *Драгѡя*, срв. *Драгѡйовска чешма* Св — Малък Вършец, *Драгѡйова зѡмница* Др — Кѡсовци. **Драгѡневци** Др, клуб към Плачковци, от *Драгѡньо*, *Драгѡни*, срв. *Драгѡньова поляна*, *Драгѡньова рѡтлина* Др — Джууровци. **Златевци** Гб, Др — клуб, от *Златѡ*, срв. *Златѡв азмак* Гб — Армените, *Златѡвското* Гб — Горнова могила и др. **Ивѡнковци** Гб — клуб, от *Ивѡнко*, срв. *Ивѡнков заред* Гб — Лесичарка, *Ивѡнков копѡк* Гб — Цуцумани. **Игнѡтовци** Др — клуб, от *Игнѡт*, срв. *Игнѡтово трапче* Др — Радино, *Игнѡтови средѡци* Гб — Топлиш и др. **Илийковци** Др — клуб, заличени през 1951 г., от *Илийко*, умал. от *Илия*, срв. *Илийковото* Гб — Шипчени, *Илийковата поляна* Св — Градница. **Илевци** Гб — клуб, от *Ильо*, срв. *Ильово крайще* Гб — Поповци, *Ильовска усѡйна* Гб — Кметовци и др. **Йѡвовци** Др — клуб, от *Йѡво* < *Йѡван*, срв. *Йѡвовото* Др — Горни Радковци. **Йѡвчовци** Гб — клуб, от *Йѡвчо*, умал. от *Йѡво*, срв. *Йѡвчов дол* Гб — Етъра и др. **Кѡлчовци** Гб — клуб, от *Кѡлчо* < *Калѡ*, срв. *Кѡлчовска корѡя* Гб — Лесичарка и др. **Кѡневци** Гб — клуб, от рядко и старинно *ЛИ Кий Кийѡ*, срв. *Кийѡви орнѡци* Гб — Поповци, *Кийѡв кладенец* Св — Градница и др. **Кѡевци** Св — старинно село, в тур. док. XV в. „*Кѡйѡфѡжа*“, в 1607 г. — „*Кѡйѡфѡча*“, от *Кѡйо*, срв. *Кѡйѡв чукѡр* Св — Багѡшево, *Кѡйѡвски кладенец* Св — Кръвеник и др. **Кѡйчовци** Др — клуб, от *Кѡйчо* < *Кѡйо*, срв. *Кѡйчова ливѡда* Др — Зая, *Кѡйчовото* Др — Плачковци и др. **Кѡлѡшовци** Гб — клуб, от *Кѡлѡш* < *Кѡльо* + *иш* кито *Радѡш*, *Стѡнѡш*, срв. *Кѡлѡшовски чукѡр* Кб — Кметовци. **Кѡстенковци** Гб — клуб, от *Кѡстенко* защитно име. **Кѡстовци** Др — клуб слети през 1965 г. с Бахреци, от *Кѡста* < *Кѡстаѡн*, срв. *Кѡстов дол* Др — Трявна и др. **Кѡтовци** Гб — клуб, слети с Шумели, указ 82/2.III. 1951 г., от *Кѡто* < *Кѡста*, срв. *Кѡтовото* Гб — Гръблевци. **Кѡмановци** Др — клуб към Пърша, от *Кѡман*, а не от кумани, вж. *Кѡланите*. **Кѡртовци** Др — клуб, преименувано *Дѡрѡвѡри* с указ 48/1951 г., от *Кѡрто*, тюркско, срв. *Куртов пазѡр* Др — Големи Станчовци, *Куртова долѡйна* Др — Гостилица и др. **Мѡлчовци** Др — клуб, от *Мѡлчо* < *Малѡ*, *Малко*, срв. *Мѡлчов копѡк* Др — Спанците, *Мѡлчов рѡн* Др — Белица и др. **Мѡневци** Др — клуб, от *Мѡньо* < *Еманѡил*, срв. *Мѡньоов грѡб* Др — Станчевци, *Мѡньовец* Др — Кръстеняци и др. **Марѡновци** Св — мх, днес *Млѡчѡво*, срв. *Марѡнов кладенец* Св — Яворец, *Марѡновото* Св — Кръвеник и др. **Матѡшовци** Др — клуб, от *Матѡш*, като *Дѡбрѡш*, *Радѡш*, срв. *Матѡшево* Др — Сечен камък, *Матѡшовска ливѡда* Др — Веленци. **Мѡчовци** Др — клуб, от заклинателно *ЛИ Мѡчо*, мечка, срв. *Мѡчѡв прѡкар* Др — Иван Димов, *Мѡчѡвски дол* Др — Мечовци и др. **Мѡйковци** Гб — клуб, от *Мѡйко* < *Милѡ*, срв. *Мѡйкова могила* Гб — Лесичарка, *Мѡйковото* Гб — Кметовци и др. **Мѡйлевци** Др — клуб, от *Мѡйльо*, срв. *Мѡйлова странѡ* Др — Гърците, *Мѡйловски камък* Др — Трявна и др. **Мѡйневци** Гб — клуб, от *Мѡйньо* < *Мѡйна*, *Мѡхаил*, срв. *Мѡйньѡв азмак* Гб — Бѡйновци, *Мѡ-*

ньови копъци Гб — Гръблевци и др. **Михайловци** Гб — клб към Гъбене, от *Михайл*, евр. 'богоподобен', срв. *Михайлов полугър* Гб — Топлеш и др. **Миховци** Др — клб, от *Михо*, срв. *Михов гроб* Др — Фъревци, *Михов дол* Др — Енчевци и др. **Мичковци** Гб — клб, от *Мичко* < *Мичо* < *Михаил*. **Нёдевци** Гб — клб, от *Нёдьо* < *Недъялко*, срв. *Нёдьовото* Гб — Гръблевци и др. **Недъялковци** Гб — клб, от *Недъялко*, срв. *Недъялков средок* Гб — Враниловци. **Нёйковци** Др — клб, от *Нёйко* < *Недько* с антиципация на мекост, срв. *Нёйков рът* Др — Нейковци, *Нёйков чукар* Др — Плачковци и др. **Нёйчовци** Др — клб, от *Нёйчо* < *Нёйо*, срв. *Нёйчов рът* Др — Белица. **Нёновци** Др — клб, от *Нёно* < *Недъялко*, срв. *Нёнов трап* Др — Горни Томчовци и др. **Никоёвци** Др — клб, слети с Др, указ 757/1971 г., срв. *Никёвска чука* Др. **Никёлчовци** Гб — клб, от *Никёлчо* < *Никёла*, срв. *Никёлчовото* Гб — Лесичарка. **Новяковци** Др — клб, пренм. Зеленика, указ 169/1900 г.; Св — село, от *Новяк*, срв. *Новякови върби* Др — Енчовци, *Новяковото* Др — Боевци, Гб — Лесичарка и др. **Обрятковци** Гб — клб, от *Обрятко* < *Обрётен* 'намерен'. **Павлевци** Др — клб, от *Павли*, *Павел*, срв. *Павльова рътлина* Др — Дърварн. **Парчовци** Гб — клб, от *Парчо* < *Паро* < *Парашкёв*, срв. *Парчова кория* Гб — Топлеш, *Парчова усойна* Гб — Гръблевци и др. **Пёйовци** Гб — клб, от *Пёйо*, срв. *Пёйов копък* Гб — Гръблевци и др. **Пёнковци** Св — мх; от *Пёнко* < *Пёно*, *Пёньо*, срв. *Пёнкови поляни* Св — Младен и др. **Пётковци** Гб — клб към Етър; Др — към Пърша, от *Пётко*, срв. *Пёткова нива* Гб, *Пётково кладенче* Др — Караиваница и др. **Пётровци** Гб — клб, от *Пётър*, гръц. 'камък', срв. *Пётрова стеница* Гб — Поповци и др. **Пёцовци** Гб — клб, от *Пёцо* < *Пётър*, *Пётко*, срв. *Пёцовото* Гб — Кметовци. **Плачковци** Др — село, сега град, от *Плачко* *Плако*, срв. *Плачково лозе* Др, *Плачковото* Св — Кръвеник. **Продановци** Гб — клб, слети с Гб, от защитно име *Продан*, срв. *Проданово копъче* Гб — Лесичарка и др. **Пройновци** Гб, Св — клб, от *Пройно*, срв. *Пройновски дол* Гб — Гръблевци, *Пройновото* Св — Стоките и др. **Радёшковци** Гб — клб, от *Радёш* < *Рад* + *еш*, като *Милеш*, *Братеш*. **Радковци** (Горни и Долни) Др — клб, от *Радко*, срв. *Радков трап* Др — Г. Радковци и др. **Радовци** Др — клб, от *Радо*, срв. *Радов полугър* Др — Кръстиянци и др. **Радёвци** Др — клб, от *Радёй*, срв. *Радёйов габрак* Др — Фъревци, *Радёйовото* Др — Глушка и др. **Радёвци** Др — село, от *Радёво*, срв. *Радёвска пътека* Др — Стоевци и др. **Райовци** Гб — клб, от *Райо*, срв. *Райов дол* Др — Новаковци и др. **Райковци** Гб — клб, от *Райко* < *Райо*, срв. *Райков вир* Гр — Гръблевци и др. **Ральовци** Др — клб, от *Ральо*, срв. *Ральов копък* Др — Ральовци и др. **Райнушковци** Др — клб, от *Райнушко* < *Райнуш* < *Райно* + *уш* като *Стануш*, *Петруш*, срв. *Райнушков дол* Др. **Рачевци** Гб, Др — клб, от *Рачо*, срв. *Рачов клечат* Гб — Кметовци, *Рачовска стена* Гб — Поповци и др. **Рашовите** Др — клб, от *Рашо*, срв. *Рашов път* Др — Димиев хан и др. **Рендъовци** Гб — клб, от *Рендъо*, срв. *Рендъовско* Гб — Гръблевци. **Рёвци** Др — клб, от *Рёйо*, срв. *Рёйов копък* Др — Глутници, *Рёйови ливади* Др — Литя

и др. **Руйчовци** Гб — клб, от *Руйчо* < *Руйо*, срв. *Руйчова усойна* Гб — Топлеш и др. **Рүсевци** Гб — клб, от *Рүси*, срв. *Рүсво* Гб — Гръблевци, *Рүсовското* Гб — Етъра и др. **Рүсиновци** Др — клб, от *Рүсин*, срв. *Рүсиновата плөвна* Др — Шушня и др. **Савчовци** Гб — клб, от *Савчо* < *Сава*, *Сави*, срв. *Савчова ливада* Гб — Гръблевци и др. **Седянковци** Гб — клб, от пожел. ЛИ *Седянко* 'да ходи по седепки, да ергенее, младее', срв. *Седянкова ливада* Гб — Етъра и др. **Сейковци** и **Секъовци** Гб — клб, от *Сейко*, *Сейкъо* < *Сейо* < *Елисей*, срв. *Сейковското* Гб — Поповци, *Сейковска кория* Гб — Козирог. **Симовци** Др — клб, от *Симо* < *Симедн*, *Симон*. **Славовци** Гб — клб, слято с Гб в 1971 г., от *Слав(о)*, срв. *Славовото* Гб — Гръблевци. **Смиловци** Св — мх, от *Смило*, *смил* — цвете, срв. *Смилов трап* Гб — Лесичарка. **Смиловица** Св — Батошево, *Смилово* Св — Гъбене. **Спасовци** Гб — клб, от *Спас*, срв. *Спасов дол* Гб — Етъра и др. **Стайновци** Др — клб, от *Стайно*, срв. *Стайнов габрак* Др — Пунговци и др. **Станчовци** (*Голёми* и *Молки*) Др — клб, от *Станчо*, срв. *Станчов чукар* Др и др. **Старилковци** Гб — клб, от *Старилко* < *Старил* пожелателно ЛИ 'да доживее старини', срв. *Старилковски кръст* Гб — Лесичарка. **Стёфановци** Гб — клб, от *Стёфан*, гръц. 'венец'. **Стёвци** Гб — клб, от *Стёйо* 'да устоява на трудности и болести', срв. *Стёйова кория* Гб — Гръблевци и др. **Стёйковци** Гб, Др — клб, от *Стёйко*, срв. *Стёйково* Гб — Враниловци и др. **Стёйчовци** Гб, Др — клб, от *Стёйчо* < *Стёйко* < *Стёйо*, срв. *Стёйчовото* Гб — Етъра, *Стёйчовска пътека* Др — Крънча и др. **Стояновци** Др — клб, слети с Трявна в 1971 г., от *Стоян*, срв. *Стоянов дол* Др — Кисийци и др. **Съботковци** Гб — клб, от *Съботко* 'роден в събота'. **Сяровци** Др — клб, от *Сяро*, защитно ЛИ в сяр 'сив', срв. *Сярова кория* Др, *Сяров рът* Св — Стола. **Тодоровци** Гб — клб, от *Тодор*, срв. *Тодоров дол* Гб — Топлеш и др. **Томчовци** (*Горни* и *Долни*) Др — клб, от *Томчо* < *Томко* < *Томю*, *Тома*, срв. *Томовото кладенче* Др — Малки Станчовци, *Томчов трап* Др — Кисийци и др. **Тончовци** Гб — клб, от *Тончо* < *Антон*, срв. *Тончово въреице* Гб — Гръблевци и др. **Христовци** Др — клб, от *Христо*, срв. *Христова кория* Др и др. **Цайковци** Гб — клб, от *Цайко* < *Стайко*, срв. *Цайкова поляна* Гб — Козирог. **Цвятковци** Гб — клб, от *Цвятко*, срв. *Цвятков копак* Гб — Поповци и др. **Цёкевци** Гб — клб, от *Цёкъо* < *Стоян*, срв. *Цёкъов рът* Др — Поповци, *Цёкъова ливада* Гб — Лесичарка и др. **Цоневци** (*Горни* и *Долни*) Др — клб, от *Цоньо*, срв. *Цоньови копаци* Др — Скорците и др. **Чёрневци** Гб — клб, от *Чёрньо*, срв. *Чёрньова могила* Гб — Гръблевци *Чёрньовото* Гб — Гръблевци и др. **Янковци** Гб — клб, от *Янко* < *Яно* < *Иоан*, срв. *Янков чукар* Гб — Топлеш, *Янковска кория* Гб — Поповци и др. Всичко 132 Сели.

4.3.3. Сели по РИ от женски ЛИ

При тях за основател на рода се смята жена, вероятно рано останала вдовица или родила като мома: **Билкини** Др — клб, от *Билка*,

билка 'лековито растение'. **Гайкини** Гб — клб, от *Гайка*, по мъжко ЛИ *Гайко* < *Гайо* < *Драгай*, срв. *Гайкиното* Гб — Гръблевци. **Паўнкини** Др — клб, към Пърша, от *Паўнка* < *Паўна*; **Шенини** Гб — клб, от *Шена* < *Поликсена*, срв. *Шенин дол* Гб — Гръблевци. Всичко 4 Сели.

4.3.4. Селищни имена по РИ от прякори (Пр) и прозвища (Прз)

Това са РИ, пренесени върху колибите, които са образували:

Азманите Др — клб, от *Азман*, тур. *azman* 'едър, грамаден', срв. *Азманска усойна* Др — Бангейци, **Аладжии**те Др — клб, от *Аладжията* тур. *alasa* 'пъстър, шарен', може би пъстротата на облеклото, срв. *Аладжовия геран*, *Аладжовия хан* Др — Станчев хан. **Балабани**те Др — клб, от *Балабана*, тур. *balaban* 'едър, грамаден', срв. *Балабанското* Др — Божковци, *Балабаница* Св и др. **Балани**те Гб — село, от *Балан* 'брыз, светлосив', срв. *Баланска пътека* Гр — Етъра, *Балански дол* Гб — Гръблевци. **Баланице** Гб — мх към Нова махала, от *Баланеца*. **Барахели** Гб — клб, слети с Болтата в 1941 г., от *Барахела*, итал. *barrela* 'варел, каца'. **Бекрии**(те) Гб — клб, от *Бекрията*, тур. *bekri* 'пияница'. **Беломъж**ите Гб — клб, от Пр *Беломъжа*. **Бойчетата** Гб — клб, слети с Водници в 1951 г., от Прз *Бойчето* по име на баща му *Бойчо*. **Брънеци**те Гб — клб, от *Брънека* 'син на *Бръна*, *Бърна*' 'с дебели устни; *бърни*', срв. *Брънешка чешма* Гб — Кметовци. **Бърборци** Др — клб към Геша, от *Бърбореца* 'който бърбори, много говори', срв. *Бърборски кладенец* Др — Владково, *Бърборското* Др. **Бърдарите** Др — клб, от *Бърдаря* 'майстор на бърда за станове', срв. *Бърдарското* Др — Йововци. **Бърдене** Др — клб, от *Бърдян* 'бърдар, майстор на бърда', срв. *Бърденската нива* Др — Дървари, *Бърденски кръст* Др — Бърдени и др. **Власати**ли Др — клб, от *Власатил* 'обрасал с власи, косми', срв. *Власатилски рът* Др — Станчов хан. **Водници** Гб — клб, слети с Гб в 1971 г., от *Водника*, *водник* 'вид круша; място, където се закачат менци за вода'. **Войниците** Др — клб, ходили войници 'войнугани на султана', срв. *Войнишка пътека* Др — Рачевци, *Войнишки дол* Др — Бижовци и др. **Врабци**те Гб — клб, от *Врабеца*, срв. *Врабското* Св — Кръвеник. **Гаджюлите** Др — клб, преим. с указ 46/9.II. 1951 г. *Малинка*, от *Гаджюла* 'турчин', срв. *Гаджюл лъг* Др — Дурча, *Гаджюлското* Др — Войниците. **Гайтаните** Гб — клб, от *Гайтаня*, *гайтан* 'плетен шнур за обшиване на дрехи'. **Гледаци**те Гб — клб, от *Гледака* 'който се вижда', срв. *Гледашка кория* Др — Поповци. **Глутни**ците Др — клб, от *Глутника*, глота 'примес в зърнени храни', срв. *Глутнишката рътлина* Др — Глутниците. **Грънчери**те Др — клб, от *Грънчера*, срв. *Грънчерска кория* Гб — Поповци. **Гуглевци** Др — клб, преим. с указ 48/1951 г. *Радино*, срв. *Гугльовото* Др — Енчовци, *Гугльовски трап* Др — Станчев хан и др., от Пр *Гугльо*, *гугла* 'калпак, качул'. **Гъзурниците** Гб — клб, преим. с указ 92/1951 г. *Любово*, от *Гъзурника* 'с голям задник; дирещ жени', срв. *Гъзурника*

Гб — Кметовци. **Гърбузите** Др — клб, от *Гърбузата* 'с гърбица'. **Делиджците** Гб — клб, слети с *Топлеш* в 1951 г., от *Делиджка*, тур. *delice* 'налудничав'. **Джумрийте** Гб — клб, от *Джумрия* 'намигващ, прежумяващ'. **Дивеците** Гб — клб, от *Дивек* 'див гълъб', срв. *Дивешки копаци* Гб — Лесичарка. **Драганчетата** Гб — клб, от *Прз Драганчето*. **Драгоманите** Гб — клб, от *Драгомана* 'предводител на жетвари, ратаи'. **Дръндарите** Др — клб към *Белица*, от *Дръндаря* 'който разчепква вълна или памук на дръндар', срв. *Дръндарска ливада* Др — Дръндарите, *Дръндарски рът* Др — Раевци. **Думниците** Гб — клб, слети с Гб в 1971 г., от *Думника* 'който дума, говори сладко', срв. *Думнишка стена* Гб — Гръблевци. **Дупините** Др — клб, преим. през 1923 г. *Николдево*, от *Дупина* 'с голям задник'. **Дъскарите** Др — клб, от *Дъскаря*, срв. *Дъскарското* Др — Радовецци, Св — Кръвеник. **Еничерите** Др — клб, преим. с указ 48/1951 г. *Горяни*, от *Еничеря*, тур. *униçeri* 'турски войник, от потурчен български младеж', преносно 'жесток човек'. **Живодерите** Гб — клб, преим. *Малини*, указ 46/1951 г., от *Живодера* 'алчен човек'. **Златарите** Гб — клб, слети с Гб през 1957 г., от *Златаря*. **Зънзърите** Др — клб към *Габровци*, от *Зънзъря* 'зънкаш на тамбура', срв. *Зънзърново* Др — Околините. **Иринеци** Др — клб, от *Иринека* 'син на Ирина'. **Калпазаните** Гб — село, преим. *Борьки*, указ 46/1951 г., от *Калпазана*, араб.-перс. 'фалшификатор, несръчник'. **Каралите** Гб — клб, от *Каралта*, сравнен с някакав си тур. *Кара Али*, разбойник, срв. *Каралка локва* Гб — Лесичарка, *Каралското* Гб — Лесичарка: **Катранджий** Др — клб, от *Катранджията* 'добивал и продавал катран', срв. *Катранджийска кория* Др — Зая. **Кашенци** Др — клб, от *Пр Кашана*, на бъл. почва от тур. *kaş* 'вежда' + *an* 'с големи вежди', преглас *ша* > *ше* под ударение пред мека сричка, срв. *Кашенска долчина* Др — Радино. **Керените** Др — клб към *Трявна*, от *Керана*, работил тухли и турски керемиди, пер.-тур. *kêrhane* 'работилница' за керамика, срв. *Керенска гора* Др — Поповци и др. **Кисийците** Др — клб към *Бижовци*, от *Кисийко*. **Кметчетата** Гб — клб, от *Кметчето*. **Копчалиите** Гб — клб, от *Копчалията* 'носел дрехи с много копчета', срв. *Копчалийка* Гб — Лесичарка, *Копчалийска ливада* Гб — Гръблевци. **Косовете** Гб — клб, слети с *Ангелов*, от *Кост* 'вид черна птица'. **Кръстияците** Др — клб, от *Кръстияка* 'обичал много да се кръсти, че говори истината'. **Лютациите** Гб — клб, слети с Гб в 1971 г., от *Лютака* 'по лют, сприхав характер', срв. *Лютакото* Гб — Кметовци. **Мазълите** Гб — клб, преим. *Живко*, указ 46/1951 г., от *Мазъла* 'наемен работник на мандра', срв. *Мазъла* Гб — Козирог, *Мазълска рътлина* Гб — Топлеш и др. **Михълчета** Др — клб, слети с *Белица* в 1967 г., от *Михълчето* < *Михайлчето*. **Моровеците** Гб — клб, от *Моровяка*, неясно, срв. *Моровешка стена* Гб — Гръблевци, *Моровешки дол* Гб — Топлеш. **Мраҳори** Гб — клб, от *Мраҳора*, тур. от перс. *мирахор* 'главен надзирател на султанския двор', срв. *Мраҳорча* Гб — Враниловци, *Мраҳорски дол* Гб — Враниловци. **Мръзеци** Др — клб към *Станчев хан*,

от *Мрѣзка*, *Мѣрзка* 'мързеливец', срв. *Мрѣзешка лѣква* Др — Станчев хан и др. **Мѣрзените** Гб — клб, слети с Болтата в 1941 г., от *Мѣрзян* 'мързеливец', срв. *Мѣрзьянов дол* Гб — Гръблевци. **Ножѣрите** Др — клб, от *Ножѣря* 'майстор на ножове', срв. *Ножѣрския яз* Др — Кѣсовци. **Носѣите** Др — клб, от *Носѣя* 'с голям нос', срв. *Носѣйски дол* Др — Енчовци. **Олѣни** Др — клб, преим. *Гайдѣри*, указ 48/9. II. 1951 г., от *Олѣна*, тур. oğlan 'момче, педераст', срв. *Олѣнска воденѣца*, *Олѣнска рекѣ* Др — Станчев хан. **Пипѣри** Гб — клб, слети с Априлов през 1951 г., от *Пипѣра* 'с лют като пипер характер', срв. *Пипѣрите* Тр — Ново село. **Попѣри** Гб — клб, от *Попѣрата* 'обичал да яде попара'. **Пѣпразите** Гб — клб, преим. *Източник*, указ 46/1951 г., от *Пѣпраза*, неясно, срв. *Пѣпразки дол* Гб — Етъра. **Прахѣли** Гб — клб, от *Прахѣла* 'сухо дърво за прахан; прашен път', срв. *Прахѣлово* Гб — Гръблевци, *Прахѣлски прѣкър* Гб — Поповци. **Саламѣните** Гб — клб, преим. *Лоза*, указ 46/1951 г., от *Саламѣна* 'окова за добитък, спона', срв. *Саламѣнска стѣка*, *Саламѣнски дол* Гб — Враниловци и др. **Сарѣните** Гб — клб към Стефановци от 1951 г., от *Сарѣна*, тур. титла саръхан, срв. *Сарѣнов дол* Гб — Гръблевци, *Сарѣновец* Гб — Лесичарка. **Свинѣрите** Др — клб, преим. *ябълковци* с указ 46/1951 г., от *Свинѣря*, срв. *Свинѣрски дол* Др — Глутницици, *Свинѣрски клѣденец* Др — Стоевци. **Свѣрци** Др — клб, от *Свѣрѣца*, срв. *Свѣрски дол* Др — Свирци. **Семерджѣите** Гб — клб, от *Семерджѣята*, тур. semerci 'майстор на самари'. **Сирѣците** Гб — клб, от *Сирѣка*, срв. *Сирѣково* Гб — Гръблевци, *Сирѣшкото* Гб — Етъра. **Сѣрманите** Гб — клб, слети с Гб в 1957 г., от *Сѣрмана*, сирма 'сърма' с бъл. наставка -ан, срв. *Сѣрманското* Гб — Гръблевци. **Скорѣите** Др — клб, от *Скорѣца*, 'вид птица'; **Солѣри** Гб — клб, от *Солѣра* 'доставчик на сол'. **Спанѣите** Гб — клб, слети с Радеовци в 1959 г., от *(И)Спанѣца*, ЛИ *Спано* или от диал. *спан(о)* 'гол; голтак', срв. *Спанскѣто* Гб — Топлеш. **Спѣсета** Гб — клб, от *Спѣсето* < *Спас*. **Ставѣрците** Гб — клб, слети Мичковци, указ 92/1951 г., от *Ставѣрек* < *Ставѣрк*. **Стомѣнѣци** Гб — клб, от *Стомѣняк* 'здравеняк'. **Сърбогѣзи** Др — клб, преим. *Шѣпково*, указ 48/1951 г., заличено с указ 881/1965 г. от *Сърбогѣза*, *сърбогѣз* 'плод на шипка, сърбогѣзка'. **Табѣците** Др — клб, преим. *Сѣчен камѣк*, указ 48/1951 г., от *Табѣка* 'който щави кожи', срв. *Табѣшка лѣква* Др — Бърдарите и др. **Тантѣри** Гб — клб, заличени с указ 57/1965 г., от *Тантѣра*, диал. *тантѣр* 'пѣлен човек'. **Тлѣчници** Гб — клб, слети с Гб, указ 183/1957 г., от *Тлѣчника* 'гльст; дървен чук за хаван' (**Н. Геров**, Речник. . . , V, 339). **Тодорѣците** Др — клб, от *Тодорѣка* 'син на Тодора', срв. *Тодорѣшкото* Др — Войници. **Тодорѣчетата** Гб — клб, слети с Етъра, указ 92 /1951 г., от *Тодорѣчето*. **Топѣлите** Гб — клб, към Априлов от 1956 г., от *Топѣла*, тур. 'куц, хром', срв. *Топѣловото* Гб — Козирог и др. **Торбалѣжите** Гб — клб, от *Торбалѣжа* 'голям лѣжец', срв. *Торбалѣжкото* Гб — Гръблевци. **Трънджѣите** Гб — клб, слети с Кметѣчетата, указ 959/1965 г., от *Трънджѣят*, *тарханджѣй* 'който яде тархана, триеница'. **Тѣпанѣрите** Др — клб, преим. *Чѣково* с указ

48/1951 г., от *Тъпанъря* 'който бие тъпан', преносно 'несръчен, глуповат човек', срв. *Тъпанърското* Др — Милевци. *Търсите*, *Търсигъзите* Гб — клб, слети с Андреево в 1971 г., от *Търсигъза* 'който тресе задник'. *Узуните* Гб — клб, от *Узун*, тур. *uzun* 'дълъг, висок', срв. *Узуново* Гб — Козирог, *Узунска усойна* Др — Станчев хан и др. *Умниците* Гб — клб, от *Умника* 'умен човек', срв. *Умнишка гора*, *Умнишки заред* Гб — Лесичарка. *Урүците* Др — клб, слети с Белица в 1967 г., тур. *uyruk* 'член на номадско пастирско племе', преносно 'пастир, овчар', срв. *Урүшка усойна* Др — Глутниците, *Урүшки гроб* Др — Гостилица и др., от *Урүка*. *Ушаните* Др — клб, от *Ушан* 'с големи уши'. *Фъртүните* Др — клб, от *Фъртүна*, *фъртүна* 'снежна виелица', преносно 'подвижен човек', срв. *Фъртүнска рътүна* Др — Неновци, *Фъртунското* Др — Милевци. *Хаджките* Гб — клб, заличени с указ 1695/1937 г., от *Хаджйята* 'ходил на поклонение на Божигроб, Палестина, срв. *Хаджйевото* Гб — Гръблевци и др. *Хасаните* Гб — клб, преименувано *Ясени* с указ 2820/1934 г., от *Хасан* тур., тук „рая на Хасана — Хасаните“, срв. *Хасанска ўрва*, *Хасански дол* Гб — Гръблевци, *Харачерите* Гб — клб, от *Харачеря* 'който събира данък харач—десятьк', срв. *Харачерска усойна* Гб — Кметовци, *Харачерското* Гб — Гръблевци. *Цуцүмани* Гб — клб, слети с Гергини, указ 431/1960 г., от *Цуцүман*, диал. 'великан' (Ст. Илчев, Речник. . . , 531). *Чавъи* Гб — клб, от *Чавъя*, *чавъй* 'парче от глинен съд', срв. *Чавъйски дол*, *Чавъйкова лџкза* Гб — Поповци. *Чакәли(те)* Др — клб, преим. *Искра*, указ 48/1951 г., от *Чакәла* 'вид хищник', срв. *Чакәлова кышла* Др — Ганчовец, *Чакәлски грџбици* Др — Чакәли и др. *Чомците* Гб — клб, преим. *Искра*, указ 46/1951 г., от *Чомәка*, тур. *çotak* 'тояга, топуз, боздуган'; на Часослова в църквата в Лесичарка от 1856 г. „*о̄ чѣмацити*“, срв. *Чомәшка воденйца*, *Чомәшка река* Гб — Кметовци. *Чукүлите* Гб — клб, от *Чукүла*, *чукүл* 'сакат, крив човек', срв. *Чукүлов копәк* Гб — Гръблевци. *Шарәни(те)* Гб — клб, от *Шарәна* 'вид риба', преносно 'глуповат човек'. *Шумелите* Гб — клб, слети с Гб в 1971 г., от *Шумела*, *шумел* 'свададжия'. Всичко 103 Сели.

4.3.5. Сели по РИ от ФИ, а те от прякори и прозвища

Те завършват на -ов- (-ев-) ци и са образувани от първични ФИ от прякори и прозвища: *Бучүковци* Др — клб, от *Бучүка*, тур. *buçuk* 'половин', срв. *Бучүшко дерџ*, *Бучүшкото* Др — Върбаново. *Гръблевци* Гб — клб, от *Гръбльо* 'гърбав, изкривен', срв. *Гръбля* Гб — Гръблевци. *Карадамјановци* Др — клб (*Дамјановци* и *Горни Дамјановци*), от *Карә Дамјан* 'Черния Дамјан'. *Караджџовци* Др — клб, преим. Сърненци, указ 48/1951 г., от *Караджата*, тур. *kağasa* 'сърна; мургав, черничък'. *Карамйчевци* Св — мх, от *Карә Мичо* Черният Мичо', срв. *Карамйчовото* Св — Шумата, *Карамйчовското* Св — Стоките. *Киселковци* Др — клб, от *Киселко* 'с капризен кисел характер', срв. *Киселкова махалә* Др — Божковци, *Киселковското*

Др — Сечен камък. **Кмѐтовци** Гб — клб, от *Кмѐта*. **Ковачевци** Др — клб, слети с Плачковци, указ 1840/1970 г., от *Ковача*, срв. *Ковачов дол* Др — Цинга, *Ковашка долчина* Др — Долни Цончевци. **Крѐсльовци** Др — клб, от *Крѐсльо* 'който крещи, вряка'. **Кряковци** Гб — клб, слети с Гб, указ 757/1971 г., от *Кряката* 'който кряка, силно вика, крещи'. **Късовци** Др — клб, слети с Плачковци, указ 757/1971 г., срв. *Късовското* Др — Боевци, от *Късото*. **Маруцевци** Др — клб, от *Маруцека* 'син на Маруца'. **Никачковци** Др — клб, от *Никачко* < *Ник(о) + ачко* като *Плачко*, *Ивачко*. **Оролеви(те)** Гб — клб, слято под общо име *Орловци*, указ 92/1951 г., от *Ороля*. **Попгергевци** Др — клб, от *Поп Герги*, срв. *Попгергевска усойна* Др — Чакалите. **Поповци** Гб, Др, от *Попа*. **Попрайковци** Др — клб, от *Поп Райко*. **Пунговци** Др — клб, слети с Плачковци, указ 460/1970 г., от *Пунго*, *пунго* — с цинично значение, *пунгия* 'кесия', срв. *Пунговска воденица* Др — Плачковци, *Пунговското* Др — Драгиевци. **Пъртевци** Гб — клб, от *Пъртъо* 'тънък и висок като прът', срв. *Пъртъовото* Гб — Моровеци. **Ръгльовци** Гб — клб към Априлов, от *Ръгльо* ргвам 'припвам'. **Рязковци** Гб — клб от *Жълтеш*, от *Рязко*, *Рязката* 'рязък по характер', срв. *Рязкова поляна* Гб — Поповци. **Сухолдовци** Др — клб към Бижовци, от *Сухолдя* 'слаб, сух човек'. **Трепесковци** Гб — клб, слети с Етъра, указ 92/1951 г., от *Трепеско* < *Трепезко* 'привърженик на ядене и пиене', срв. *Трепесков път* Гб — Кметовци. **Фърговци** Гб — клб, от *Фърго*, *фъргам* 'хвърлям'. **Фъревци** Др — село, споменато в 1850 г. — „Фжрювци“, от *Фърьо*, който се киска, 'фъри', срв. *Фърьоса нива* Др — Стръмци, *Фърьовска поляна* Др — Побък. **Житревци** Др — клб, слети с Трявна, указ 757/1971 г., от *Хитрьо* 'хитър човек', срв. *Хитрьовска река* Др — Хитревци. **Ходджовите** Гб — клб, преим. Стефаново, указ 360/1950 г., от *Ходжата*, срв. *Ходджовски къшли* Др — Конарското, *Ходжовото* Гб — Лесичарка и др. **Чехльовци** Гб — клб, слети с Гб, указ 757/1971 г., от *Чехльо* 'подчинен на жена си; „под чехъл“', срв. *Чехльов път* Гб — Гръблевци, *Чехльовица* Гб — Враниловци и др. **Читаковци** Гб — клб, от *Читак*, преносно *читак* 'турчин', срв. *Читашка кория* Гб — Козирог. Венчко 31.

4.4. Сели от родови жителски имена

Това са Сели, образувани от РИ, които означават местопроизхода или народността на техния основател. Те имат важно значение за разкриване движението на населението в окръга и извън него: **Балванците** Др — мх, преселници от село *Стари Балван* (днес Ветренци), Великотърновско. **Банарите** Др — Пърша, клб, дошли от „Баните“ в Тракия, от *Банара*, срв. *Банарското* Др — Пърша. **Беленци** Гб, Др — клб, дошли от *Беленско*, срв. *Беленски трап* Гб — Етъра. **Брежниците** Др — клб, живели първоначално в м. **Брег*, срв. *Брежнички крушак*, ~*средок* Др — Драгиевци. **Гъбене** Св — село, в тур. док. от 1643 г. — „село Гъбен“, от м. **Гъбата*, **Гъбите*,

срв. *Гъбенка*, *Гъбенски дол* Св — Горна Росица, *Гъбенското* Св — Батошево. *Еленците* Др — клб, преселени от Еленския Балкан, срв. *Еленски друм* Др — Керека. *Междене* Гб — село, от м. *Междата*, *межда* 'граница, синор'. *Рахъвците* Гб — клб, дошли от **Оряхово*. *Ряховците* Св — село, преселници от изчезналото село *Раза*, тур. облик на (О)ря(х)озо със затвърдяване *ря* в *ра*. *Стръмци* Др — клб, дошли от долината на р. *Стряма*, Тракия. *Хасакян* Гб — клб, слети с Жълтеш, заповед 6287/1941 г., дошли от област *Хасакія*, ЮИ България. *Чукарите* Гб — клб, ново име на *Тодорчетата*, указ 169/1960 г., 'жители на м. Чукара'. *Шипчените* Гб — клб при Козирог, преселници от с. Шипка, Казанлъшко. *Шопите* Св — мх, дошли от „Шоплука“, Западна България. *Българени* (*Голѐми* и *Малки*) Др — мх към Пърша, по народност или от Пр Българиян. *Българи* Св — мх към с. Млечово. *Гърците* Гб — клб, преим. *Градиците*, указ 2820/1934 г., а *Малуша* с указ 757/1971 г., по народност или Пр. *Сръбѐ* Св, село преим. *Малък Вършец* с указ 2820/1934 г., преселници откъм „Сръбско“, Западна България. Всичко 18 Сели.

4.5. Сели от антропонимични словосъчетания

Двуконпонентни названия с втора съставка „махала“ или „колиби“: *Бойчови колиби* Др — ново име на *Бойчозци*, преим. с указ 381/1960 г. *Войнишка махала* Св — мх в с. Кръвеник, давала преди Освобождението войнугани за султанските конюшни. *Мечкарска махала* Др — мх, по РИ *Мечкарите*, срв. *Мечкарския кладенец* Др — Радовци. *Николовска махала* Др — мх, по Р *Николовци*. *Попска махала* Св — мх към Стоките, по Р *Попските*. *Табашка махала* Св — мх към Кръвеник, по Р *Табашите*, известна още като *Табашкото*. Всичко 6 Сели.

4.6. Сели от първични предложни словосъчетания от ЛИ или Пр.

Характерен тип имена предимно за Дряновски район, образуван по модела „*колибите*, *махалата*, *селото на Ген-я*“; от него по пътя на съкръщаването на елипсата се достига до „*на Геня*“, а впоследствие „*Геня*“; това е родително-винителен падеж при ЛИ и Пр: „*Геню дойде*“, но „*синът на Геня*“, „*срещнах Геня*“. В групата влизат Сели от ЛИ и Пр:

4.6.1. От лични имена: *Геня* Др — клб, с двойно име *Геневци*, от *Геню* от *Георги* или *Генадий*. *Гѐша* Др — село „основано от овчаря дядо Гѐшо“. *Драгдйча* (*Горни*, *Долни*) Др, клб, от *Драгой*, умал. *Драгдйчо*. *Гърня* Др — клб, по защитно име от *гърне*, по малоименен предмет, за да не му обръщат внимание болесите, срв. *Гърньовски дол* Др — Ганчовец, *Гърньовец* Др — Върбаново. *Дѐча* Др — клб към Пърша, от *Дѐчо* < *Дѐко* < *Евдѐким*, гръц. 'похвален, успешен', срв. *Дѐчова чешма* Др. *Дърча* Др — клб към Пърша, преим. *Хайто*

ново, по поп Харитон, предводител на чета 1876 г. в Дряновския манастир, от умал. *Дърчо* < *Дърво* < *Тудор*, срв. *Дървовото* Др — Гърците, *Дървова ливада* Др — Балалея. **Крънча** Др — клб, умал. от *Кръньо*, видоизменение на *Кръстьо* (Ст. Илчев, Речник. ; 280), срв. *Крънчовска кория*, *Крънчовско* Др. **Маноя** Др — село, заселено от дядо Маной от Ловнидол Св към 1700 г.; от ЛИ *Маной* < *Емануил*, срв. *Манойов кръст* Др — Косилка, *Манойовски байр* Др — Ялово. **Марча** Др — клб, слети с Др, указ 757/1971 г., от умал. *Марчо* < *Марко*, срв. *Марчовото* Др — Димнев хан, *Марчовска чука* Др — Зая и др. **Пейна** Др — клб, от *Пейно* < *Пейо* + *но* като *Стойно*, *Мойно*. **Плачка** Др — клб, от *Плачко*, умал. от *Плăко*, срв. *Плăчково лѳзе* Др, *Плăчковото* Св — Кръвеник, *Плăчковци* Др. **Ритя** Др — клб, от *Ритъ*, съкрат. от *Гаврит*, (*Ха*)*рит*(он), срв. *Ритъови ливади* Др — Караиванца. **Руня** Др — село, от *Руньо*, съкр. от *Петрун*, срв. *Рунюва лѳква* Др — Гоздейка. *Рунювото кладенче* Др — Ганчовец и др. **Станча** Др, вж. *Дели Станча*. **Иван Димов** Др — клб, по съдържател на кръчма. **Кольо Ганев** Др, клб към Плачковци, по име на кръчмар, пръв заселник. Всичко 16 Сели.

4.6.2. **От прякори и прозвища:** **Баба Маджарка** Гб — клб, слети с Овощарци, указ 959/1965 г., по име на местна жителка, съпруга на чорбаджия. **Балалѳя** Др — мх, по *Балалѳй*, араб.-тур. *balali* "космат". **Бѳйката** Гб — клб, слети с Гб, указ 183/1957 г., по прозвище (Прз) от ЛИ *Бѳйко*. **Бумалча** Др — клб, преим. *Могилите*, указ 48/1951 г., по народно тълкуване от *Буй Малчо* 'Буен Малчо'. **Глушка** Др — клб, от *Глушко* 'глухичък', срв. *Глушкова кория* Др — Глушка, *Глушкото* Др — Даевци и др. **Делистанча** Др — клб, преим. *Станча* с указ 56/1937 г., от тур. *deli* 'луд, буен'. **Длѳгня** Др — клб, от *Длѳгньо* 'дълъг, висок', срв. *Длѳгньовска кория* Др — Зая, *Длѳгньовски трипек* Др — Енчовци. **Дядо Дяно** Гб — клб, слети с Гб, указ 18/1957 г. **Зая** Др — село към Ганчовец, от *Зайо* 'заек', срв. *Зайова Долчина* Др — Дръндарите. **Кѳрека** Др — село, от *Кѳрек* 'син на Кѳера', срв. *Кѳрекова пѳтѳка* Др. **Кѳреците** Св — мх към Стола, срв. *Кѳрешка полѳна* Св — Кръвеник и др. **Кѳкля** Др — мх, от *Кѳкълъ* 'издокаран като кукла'. **Къртѳпня** Др — клб към Пърша, по Пр 'много силен, кърти пѳнове, клади'. **Мамѳлка** Др — клб до Нейчовци, днес изселени, от *Мамѳлко*, мамул 'царевница', срв. *Мамѳлковото* Гб — Гръблевци, *Мамѳлови лѳки* Св — Добромирка и др. **Мѳця** Др — клб, от *Мѳцьо*, от *мѳцьо* в муцуна, срв. *Мѳцьовица* Др — Плачковци. **Пѳбък** Др — клб, преим. *Бѳйчовци*, указ 381/1960 г., основани от *Митъ* *Пѳбѳка*, на икона в църквата на с. Фъревци — „ѳ Пѳвѳка“. **Пържѳграх** Др — клб към Бишовци, от Пр. **Пърша** Др — клб, от *Пършо* < *Пърхо* 'с пършей по главата, пърхут', срв. *Пършовата нѳва* Др — Глушка, *Пършовското* Др — Гостилица и др. **Раданчето** Др — клб към Пърша, от Прз *Раданче*. **Райнѳжа** Др — клб към Плачковци, преим. *Стѳвѳци*, указ 50/1960 г., може би от *Райнѳш* с озвучаване. **Саласѳка** Др — клб, от *Саласѳко*, употребявал често, че живее на „сал-сука“, т. е. 'на своя собстве-

ност', араб.-тур. *salâh* 'здрав' и *Суко*, разновидност на *Съко*, пожелателно име 'да бъде здрав като *сък*, *чеп*', срв. *Саласукова шума* Др — Ганчовец. **Туркинча** Др — село, от *Туркинчо* 'приличаш на турчин', срв. *Туркинчовска усойна* Др — Гея, *Туркинчовска могила* Др — Керека. **Царето** Др — клб, преим. *Вълково* с указ 48/1951 г., основани от дядо *Цанко Царето*. **Цинга** Др — клб, слети с Др, указ 757/1971 г., от *Цинго* 'носел се небрежно като *цинго*, *циганин*', срв. *Цингова усойна* Др — Цинга, *Цинговски кладенец* Др — Славейково. **Шушня** Др — клб, от *Шушньо* 'който шушне, говори приглушено', срв. *Шушньовото* Др — Станчев хан, *Шушньовското* Др — Пърша. Всичко 24 Сели.

III. ВТОРИЧНИ СЕЛИ

Това са малък брой названия, които първоначално са възникнали като местни имена и по-късно по пътя на метонимията са се разширили и пренесли върху възникналите селища: **Байова ливада** Св — мх към с. Млечово, по ЛИ Байо. **Ганьов хан** Др — клб, слети с Божковци, указ 57/1965 г., по притежател на хана **Димйев хан** Др — клб, с друго име *Ханищата*, по ЛИ Димйя, слети с Трявна, указ 757/1971 г., срв. *Димййовското дере* Др — Мечовци, *Димййовски копак* Др — Михилчетата и др. **Енев рът** Св — мх към Шумата, от ЛИ Еньо. **Конарското** Др — клб, образувани през 1906 г., по МИ от Р *Конарите*. **Свинарски дол** Гб — клб, по име на рекичка. **Станчов хан** Др — село, основано през XVIII—XIX в. край хан на дядо *Станчо* от Тревненско. **Хаджицонев мост** Гб — село, заселено към 1895 г. при мост, строен от *хаджи Цоньо*, признато за село с указ 1380 (1939 г., слято с Гб с указ 317/1955 г., преим. *Смирненски* с указ 360/1939 г. Всичко 7 Сели.

IV. ДРУГИ СЕЛИ

Няколко селища възникват през османското робство и юсят чуждоезични имена: **Аканджилар(и)** Св — село, преим. *Петко Славейково* с указ 2820/1934 г., в утр. док. от 1591 г. „*Акънджълар*“, от тур. *akıncı* 'леки конници, които при война извършвали раззнавания в неприятелската територия' + *lar*, срв. *Аканджйево* — Парзарджишко, *Аканджйи* (Здравец) — Варненско, (Грънчар) — Голбухинско, и др. **Доганджйи** Св, днес Търхово Св, село в тур. док XV в. „*Тоганджйан*“, в 1618 г. — „*Търхува с друго име Тоганджа*“ от *doğancı* 'соколар, който лови и отглежда соколи за султанския двор'. **Милиджйи** Др — клб, преим. *Явор* с указ 48/1951 г., тур. *milliyetçi* 'националист, шовинист', срв. *Милиджййската воденица* Др — Пунговци, *Милиджййски яз* Др — Ябълковци. **Сърбеглий** Св — село, преим. *Яворец* с указ 2820/1934 г., в карта на Ал. Росети от 1845 г. — „*Сербели*“, от Пр на тур. *Саръ бег* 'селото на Саръ бей'. **Дерелйи** Св, село, днес *Гора Росица*, преим. с указ 2820/14.VIII.1934 г.,

в тур. док. от XV в. — „Дерели“, в пътепис на Евлия Челеби от 1672 г. — „Рос дере кьой“, т. е. 'село край река Росица'. **Кормянско** Св — село, в тур. док. от XVI в. — „Корбанчика“, дало войници: „Станю, син на Богдан“ (ИБИ, XX, 1971, с. 123), в XV в. — „Корманджеска“, в 1618 г. — „Кормениче“, значението не е напълно ясно: от **Корменец* в *корем*, *кормя*: според М. Въгленов по име на тур. преселници от Мала Азия курманджи 'кюрди'¹⁷, прил. *курманджско* > *курмянско* > *кормянско*, срв. *Кормянски сованлък* Св — Ряховците.

По-специално проучване заслужава името на селището — предшественик на Севлиево, **ХОТЕЛЪ**, отбелязано във втори каменен надпис от XIII в., отнасящ се до изграждането на Батошевския манастир по времето на цар Михаил Асен (1246—1257 г.). Същото се посочва в тур. док. от XV в. *Хотелец*, в 1550 г. „*нахия Хоталич — село Хоталич, с друго име Хисарбегли -изир*“, т. е. 'Долно Хисарбегли', у Хаджи Калфа XVII в. — „Хуталидж“, през 1618 г. в регистър за данък джизие на неверници „българи“ в „каза Хоталич“ на първо място стои „село Серви“ със 17 къщи и наибин Ахмед Риза. Мястото на средновековното селище *Хотел* > *Хотелец* вече е заместено от *Серви* > *Селви* > *Севлиево*. Тази метаморфоза официално се документира през 1644 г. от регистър, където се казва: „каза Хоталич с друго име Серви“, „Хоталич с друго име Серви кадасъ — Хоталич нам и дигер Серви кадасъ“¹⁸. Археологическите разкопки през последните години определиха мястото на изчезналото средновековно селище в м. Калето — Джевизни бунар СЗ от Севлиево на 1,5 км в пролома на Росица към язовир „Ал. Стамболийски“. Сели *Хотел Хотелец*, туркизирано в *Хоталич*, може да се свърже със старинно славянско ЛИ *Хотел*, от глаг. *хотѣти*, *хотѣж* 'искам, желая', пожелателно име за очаквана рожба. Първоначално то ще е носело името **Хотель градъць* или *градъ* 'Хотелов градец, град'¹⁹. Всичко 7 Сели.

Цялостното изследване върху значението, произхода и принципите на образуване на Сели в Габровски окръг ни дава възможност да направим няколко по-основни извода за миналото на поселищните отношения в този край, най-южната планинска част от басейна на древната река Янтра — Етър:

1. Между старото романизирано и гърцизирано тракийско население, оставило многобройни паметници на своята култура, и заседналото славянско и първобългарско население почти не е имало продължително съжителство. Единствено най-стари имена от тази ранна епоха са *Агатово* < *Агатопара* Св и това на р. *Янтра — Етър*.

2. Старинните домашни Сели, достигнали до наши дни, са останали по-настрана от основната пътна връзка през Шипченския про-

¹⁷ М. Въгленов, Името на с. Кормянско, Севлиевско, сб. В памет на проф. д-р Ст. Стойков, София, 1974, с. 609—611.

¹⁸ Н. Ковачев, Още нещо за местонахождението и името на средновековното селище Хотел, Български език, XII, 1961, 5—6, с. 516—519.

¹⁹ С. Симеонов, Къде е Хоталич?, в. Росица, XXII, Севлиево, 15. III. 1980 г., бр. 11 (908).

ход, обслужваща Дунава с Тракия и Беломорието. В това отношение по старинност на имената предимство има Севлиевският район по течението на *Росица* — *Росита*, и левия ѝ приток *Видима* със селища: *Крамолин*, *Букурово*, *Богатово*, *Душово*, *Бериево*, *Млечево*, *Батошево*, а в Дряновско — *Гостилица* и *Каломен*.

3. През следващата епоха — края на Първата и началото на Втората българска държава, техният брой се увеличава с имена като: *Витенград*, *Дебелцово*, *Крушово*, *Градница*, *Градище*, *Добромирка*, *Кръвеник*, *Дамяново*, *Малково*, *Марево*, *Хотел (Хотелец)*, *Оходен* (изчезнало под връх Овдин), *Гъбене*, *Габрово*, *Междене*, *Дряново*, *Трявна*, *Гвоздейка*.

4. Многобройните колибарски селища и техните имена, характерни за Габровско и Дряновско, възникват през различни години на продължителното османско робство. Притесняваните в равнините наши прадеди непрекъснато са дирили закрилата на Балкана и Предбалкана с неговите долини, склонове и гори. Към този период могат да се отнесат 347-те Сели по имена на хора и родове — така наречените антропонимични Сели. Като исторически извори за миграцията на населението са важни Сели, насочващи към райони и селища, откъдето са дошли техните носители: *Балванци*, *Банари*, *Беленци*, *Гъбене*, *Еленци*, *Сръбѐ*, *Шипчени*, *Шопи* и др. Не са малко и Сели по името или прякора на техния основател — първични антропонимични предложни имена от типа „*колибите на Геня*, *Геша*, *Драгойча*, *Саласука* (вж. 4.6). Този тип имена намират значително разпространение в Дряновско-Тревненско и отчасти в Еленско и Великотърновско и дават особен колорит на тяхната ойконимия.

5. Поробителите, за да могат да държат в покорство местното българско население, провеждат план на колонизация в равнините и Предбалкана, като създават свои махали в редица стари български села и основават отделни турски селища. Това е намерило отражение в Сели: *Чадърлий* (днес Сенник) Св, *Дерелий* (Горна Росица) Св, *Сърбеглий* (Яворец) Св, *Идилър* (Идилево) Св, *Малкоцѐжлъ* (Малкочево, Бура) Св, *Мунджий* (при Яворец, изчезнало), *Аканджилари* (П. Славейково) Св, *Серви*, *Селви* (Севлиево), *Хадъм кьой* (Янтра) Гб, *Ялар* (Ялово) Др. Отделни турски махали със свои имена съществуват в Богатово, Крушово, Кормянско, Ряховците, Хирево, Градница, Бериево, Душево, Дряново и др.

6. Вътрешната миграция се е осъществявала от отделни притеснени от поробителите семейства, а е била масова през епохи на чумни и холерни епидемии и въстания и особено в края на XVIII и началото на XIX в. — време на кърджалийски и даалийски размирици и вилнежи; по тяхно време се разселват и изчезват в Севлиево селата: *Малково*, *Долно Чадърлий*, *Марево*, *Оходен*, *Долно Крушею* и *Мундий*, а в Севлиевския Предбалкан възникват колибарски родови селища с общо название: *Граднишки колиби*, *Душевски колиби*, *Батошевски колиби*, *Гъбенски колиби* и пр. Жителите на с. *Долно Кру-*

шова се приютяват в укрепления с дървена ограда Севлиево и основават Долнокрушовска махала, жителите на с. Малково създават отделни родови колиби в Батошевско землище, други временно отседат в м. Малчовото до Кръвеник и оттук заминават към Странджа. За вътрешната миграция в окръга важен източник би било проучването на родовете и техните имена.

7. От интерпретираните в изследването ни 443 СелИ най-предно място заемат антропонимичните — по имена на хора (основатели на родови колиби и села) — 370 СелИ, или 83,52%, следвани от землищните — 46 (10,38%), и културно-историческите, свързани с различна дейност на населението — 14 (3,16%). Тази последователност и честотност в семантиката на СелИ е закономерност в цялостната топонимия на Севлиевско, Габровско и Дряновско-Тревненско, които цялостно сме проучили.

8. Въпреки превратностите на историческите събития и на епохите в Габровския край се запазва през вековете българският народностен облик; от проучените 443 СелИ 430 (97,07%) са възникнали на българска езикова основа и само 13 (2,95%) са на чуждо-езикова. Това се потвърждава и документира и от цялостната топонимия, обхващаща 25 379 топоними — географски имена.

НАЗВАНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ГАБРОВСКОГО ОКРУГА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Николай Ковачев

Резюме

В своем исследовании, исходя из значения, происхождения, структуры и классификации 443-х названий населенных пунктов Габровского округа, автор раскрывает языковые и межпоселовые отношения в данном районе с древности до наших дней. Сданы следующие самые общие выводы::

Между романизованным и грецизованным дославянским фракийским населением и поселившимся здесь славянским населением существовали не широкие, а лишь единичные контакты. Первые славянские названия населенных пунктов появились во время Первого болгарского государства (IX—XI вв.) и значительно увеличились во время Второго болгарского государства (XII—XIV вв.). Часть их сохранилась во время турецкого владычества, когда возникают названия многочисленных родовых, г. н. „колибарских“ селений (370, 83,52% всех названий). Несмотря на превратности истории, население округа сохранило свое болгарское происхождение; из всех 443-х названий болгарскими являются 430 (97,07%) и только 13 (2,93%) — иноязычными.

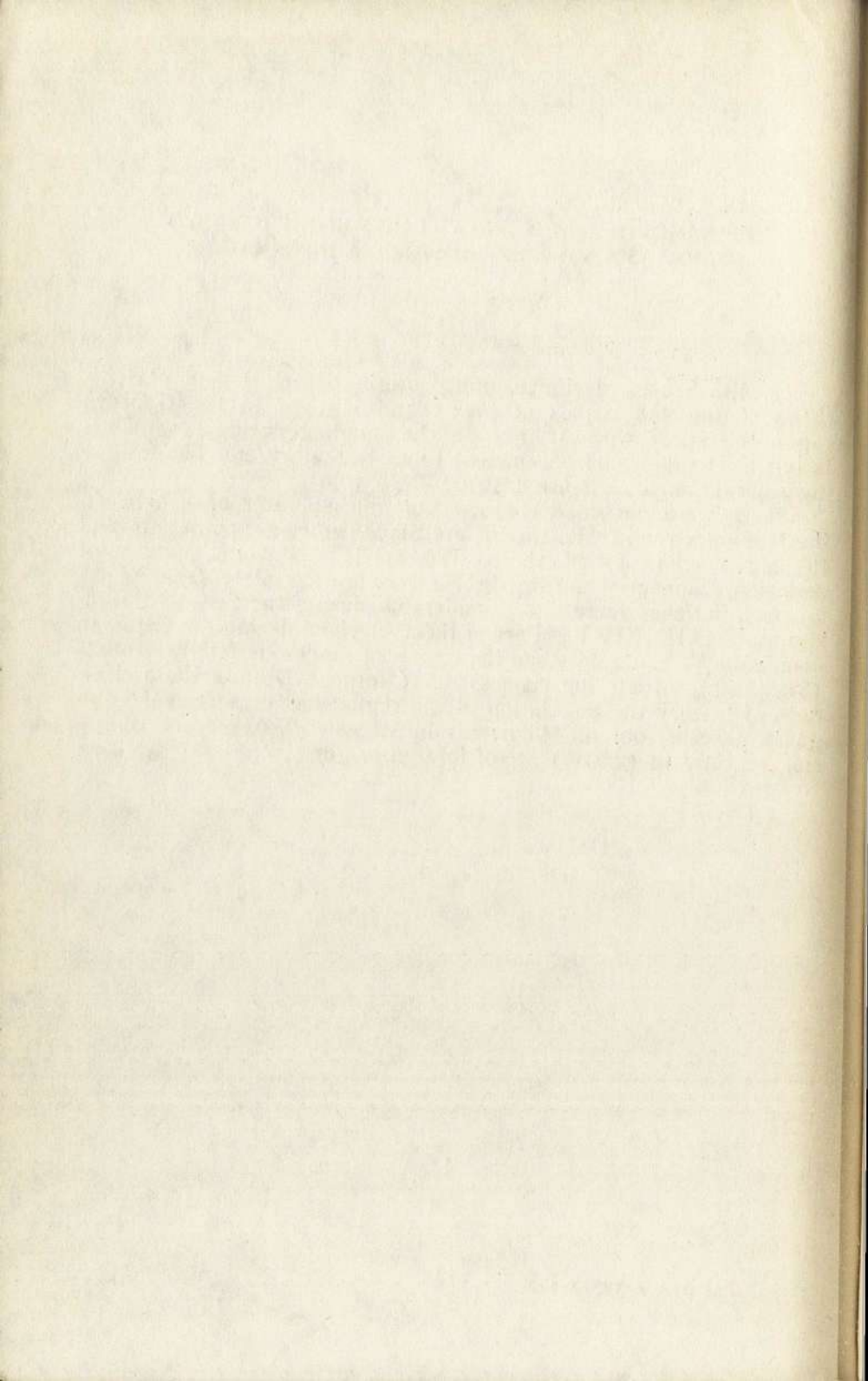
THE NAMES OF TOWNS AND VILLAGES IN THE GABROVO REGION AS A SOURCE OF HISTORICAL INFORMATION

Nikolai Kovachev

Summary

On the basis of the meaning, origin, structure and classification of the 443 names of towns and villages in the Gabrovo region the study throws light on the language contacts and relations in the district from ancient times to the present. The following general conclusions are drawn:

There were no broad contacts but only sporadic ones between the Romanized and Hellenized pre-Slav Thracian population and the Slavs who settled there. The earliest Slavonic names of settlements appeared during the First Bulgarian State (IX—XI c.) and their number increased considerably during the Second Bulgarian State (XII—XIV c.). Part of them survived during the Ottoman domination — a period when the names of numerous family hamlets (370, 83.52% of all the names) were formed. Despite the vicissitudes of history the population of the region has preserved its Bulgarian descent; out of 443 names in all 430 (97.07%) are Bulgarian and only 13 (2.93%) are of foreign origin.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
том XX, книга 2

Рецензенти
Георги Христов, Ралица Цойнска
Редактори
Таня Бехар, Таня Сербезова
Художествен редактор Кремена Филчева
Технически редактор Стела Томчева
Коректор Сенка Георгиева

Печатна форма: набор на 6. VI. 1984 г. Подписана за печат на 17. VII. 1987 г.
Излязла от печат през август 1987 г. Формат 16/60/90. Печатни коли 12,25.
Издателски коли 12,25. Условно издателски коли 12,86.
Издателски № 28456. Тираж 604. Цена 1,73 лв.
Код 02/9535121311/5014—65—87

ДИ „Наука и изкуство“ — София
ДП „Димитър Найденов“ — Велико Търново

ЦЕНА 1,73 ЛВ.